

Микола СЕНЧЕНКО
Оксана СЕНЧЕНКО

ВІД ЕРИ ГУТЕНБЕРГА ДО ЕРИ ЦУКЕРБЕРГА...

*Переваги і недоліки
сприйняття друкованого і електронного тексту*



Київ
Видавництво Ліра-К
2021

УДК 028.1.02:002.1-028.25-028.27
С31

Сенченко М. І., Сенченко О.М.
С31 Від ери Гутенберга до ери Цукерберга... Переваги і недоліки сприйняття друкованого і електронного тексту. Київ : Видавництво Ліра-К, 2021. 128 с.

ISBN 978-617-520-057-5

Цифровізація усіх сфер життєдіяльності суспільства в ХХІ столітті принесла істотні зміни в практику і форми читання. Разом з традиційним читанням (з аркуша) виник і набув широкого поширення новий спосіб читання і сприйняття тексту, так званий цифровий формат читання (з екрану). Він міняє характер взаємодії читача з текстом, має певні переваги (соціальне читання) і недоліки (цифрова нерівність, фізіологічні особливості).

У книзі наведено різні точки зору учених на своєрідність читацької діяльності в різних форматах, ефективність сприйняття друкованого і електронного тексту; аналізуються і узагальнюються результати досліджень, що проводяться в багатьох країнах світу, по виявленню характерних рис, можливостей, ризиків і перспектив розвитку традиційного (з аркушів) і цифрового (з екранів) читання.

УДК 028.1.02:002.1-028.25-028.27

ISBN 978-617-520-057-5

© Сенченко М.І., Сенченко О.М., 2021
© Видавництво Ліра-К, 2021

*Люди, які читають книги, завжди
управлятимуть тими, хто дивиться телевізор.*

Ф. Жанліс

ВСТУП

XXI століття стрімко змінює життя людей. Природа, сенс життя, здоров'я населення, навчання, робота – усе змінюється. Стає краще, чи гірше – кожен мусить дати собі відповідь на це запитання. Але працюючи довго з книгами, і комп'ютерами я думаю, що маю право дати відповідь на питання, які хвилюють багатьох людей, особливо тих, хто читає книги. Ці питання про-заїчні.

Як сучасні тенденції видозміни книги в аудіо і електронному форматах змінюють характер читання?

Які позитивні і негативні тенденції читання з екрану? Чи взагалі немає ніяких відмінностей між читанням з аркуша чи екрану?

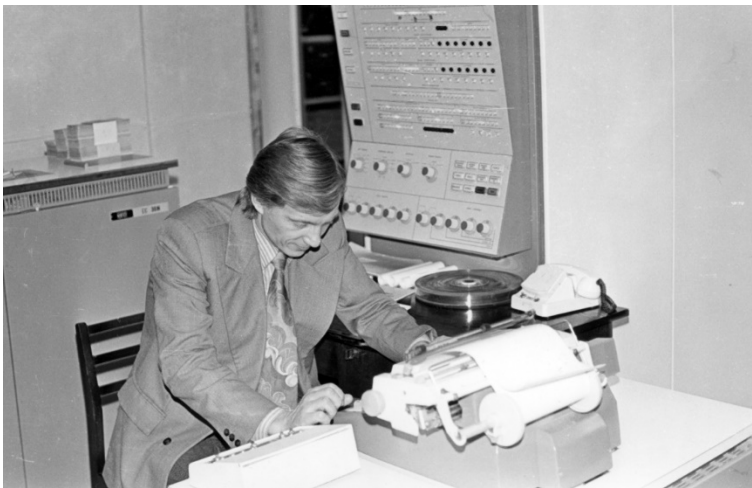
Чому західна еліта навчаючи своїх дітей віддає перевагу читанню з аркуша?

Трохи лірики від Миколи Сенченка. У 1966 році я закінчив Харківський інститут радіоелектроніки де вчився на факультеті обчислювальної техніки і понад 55 років працюю на комп'ютерах.

Починав я працювати на лампових електронних обчислювальних машинах (ЕОМ) першого покоління і зараз працюю на ЕОМ останнього покоління. Тобто більшу частину свого життя я провів з комп'ютерною технікою.

Коли почав писати книги, то писав спочатку на папері, а потім набирав на клавіатурі комп'ютера. Я довго не міг творчо думати, працюючи на ЕОМ. Писати книгу, чи статтю безпосередньо на комп'ютері довго не вдавалося. З часом ставало легше,

але й сьогодні нові ідеї у мене з'являються частіше тоді, коли я читаю паперову книгу, чи пишу на папері. Роздуми з приводу відмінностей читання з аркуша чи екрану, з'явилися після спілкування з директором бібліотеки Конгресу США Джеймсом Біллінгтоном, який написав статтю «Гуманітарні наслідки комп'ютерної революції». Тоді й з'явилася ідея вивчити питання, пов'язане з перевагами чи недоліками сприйняття друкованого і електронного тексту.



Микола Сенченко за пультом ЕОМ ЕС – 1020

Читання – це «специфічна форма мовного спілкування людей за допомогою друкованих, рукописних і електронних текстів, одна з форм опосередкованої комунікації». Зародження нових форматів і практик читання нестримно міняє комунікаційне середовище, веде до певних трансформацій у сфері книжкової індустрії. Пандемія коронавірусу COVID-19 в 2020–2021 роках прискорила зміни у сфері читання, загострила необхідність формування підходів до вивчення існуючих практик читання, усвідомлення і прийняття нових форматів читання.

Вивчення читання як соціального явища завжди цікавило учених в зв'язку із змінами, що постійно відбуваються в спосо-

бах читання і сприйняття тексту. На трансформацію читання великий вплив чинять культурні, соціальні, економічні й демографічні чинники. Сучасні цифрові технології значно спростили доступ до великого потоку інформації, що призвело до розвитку нового формату читання – читання з екрану, читання онлайн, електронного, цифрового читання. Учені і практики розділяють читання на традиційне – з аркушів і цифрове – з екранів.

Нині обидва формати читання міцно увійшли до повсякденного життя і активно використовуються. Проте ще в 2010-х роках цифрове читання було недоступне для соціальних груп з низьким рівнем доходу, що позначило проблему цифрової нерівності (цифрового розриву, цифрового розколу). Пандемія COVID-19 поставила на порядок денний вирішення багатьох питань, пов'язаних з функціонуванням усіх галузей книжкової індустрії, перед урядами, громадськими організаціями і діячами культури, науки і освіти.

З подальшим розвитком цифрових технологій проблема зростає. Світова спільнота входить в черговий період поглиблення цифрової нерівності, тільки тепер він пов'язаний не з економічними (комунікаційно-технологічними) причинами – низьким або нерівномірним станом комп'ютеризації, інтернетизації окремих регіонів, а з рівнем цифрової медіа грамотності.

У дослідженнях культури читання можна зустріти різні точки зору на роль і перспективи розвитку традиційного і цифрового читання в майбутньому: від оптимістичних – читання зміщується в цифрове середовище і має багато переваг у порівнянні з традиційним (доступність читачам контенту, що їх зацікавив з декількох електронних пристроїв, швидкий пошук, можливість читати у будь-який момент і в будь-якому місці) – до різко песимістичних – цифрове читання, будучи читанням навігаційним, скануючим, несе в собі багато загроз, але головне, *згубно впливає на когнітивні здібності читача*. Технологічні нововведення сприяють переходу від епізодичного до регулярного використання цифрових ресурсів. Електронне читання стає повсякденною реальністю.

На сьогодні ситуація виявилася не такою однозначною, як це уявлялося на початку ХХІ ст. Щоб зрозуміти, що таке сучасне

читання в цифрову епоху: проведемо аналіз результатів наукових досліджень учених світу, позначимо переваги і ризики цифрового і традиційного читання.



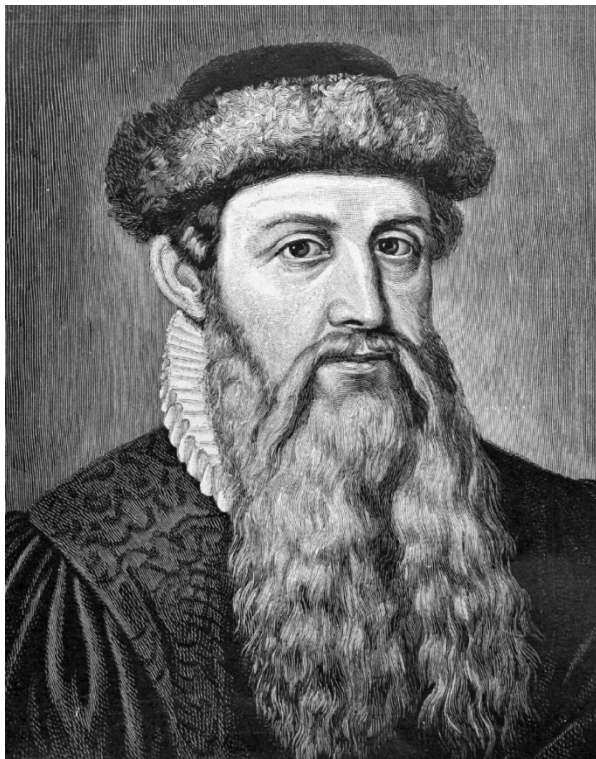
Історична довідка.

Ера друкованих книг бере початок з німецького міста Майнц. Саме там народився першодрукар Гутенберг Генсфлейшн Йоганн, на межі XIV – XV століть, за думкою одних вчених, не пізніше 1399 року, за думкою інших, у 1400 році. Помер – 3 лютого 1468 року. Книгодрукування виникло не відразу, його винахідники використовували вже існуючі технології. Дві основи книгодрукування – набір і друкарський процес – були відомі з давніх часів. Але щоб зробити революцію в світі комунікацій, необхідна була оптимальна технологія. І творцем цієї технології став німецький винахідник Йоганн Гутенберг. Не дивлячись на простоту, ця геніальна ідея привела до великих результатів.

Ідея книгодрукування в той час була актуальною в Європі і є різні думки стосовно першодрукарів, але саме німецький винахідник Гутенберг, талановито вирішивши безліч технічних проблем, поклав початок масовому книгодрукуванню в Європі.

Заслуга Гутенберга полягала в тому, що він здогадався відливати окремі букви, із яких почав складати слова. Придумав, як їх фіксувати, щоб вони не розпадалися, винайшов прес для дру-

ку, спеціальну фарбу і багато іншого. Саме він зумів знайти якнайкращі технічні форми втілення ідей, які частково висловлювалися до нього. Таким чином, Гутенберг узагальнив і систематизував винаходи, що існували до нього. Втіливши на практиці ідею друкування книг, він явив світу перші, причому відразу ж досконалі зразки видань.



Гутенберг Генсфлейшн Йоганн

Немає достовірних відомостей також про його навчання і освіту, хоча знанням латини, хоча б пасивним, він володів, а значить, навчався у парафіяльній, міській чи монастирській школі. Крім того, Йоганн досконально знав ювелірну справу і мав звання майстра, без якого не мав би права навчати, а

Гутенберг професійно навчав у Страсбурзі ювелірній техніці своїх учнів.



Біблія Гутенберга. Примірник із музею в Майнці

Надрукував у 1452–55 роках одну з кращих книг того часу – так звану 42-рядкову Біблію, яка отримала назву – «Біблія Гутенберга». Це була перша інкунабула, як називають книги, видані в XV столітті, буквально «колисковими», тобто такими, що стоять біля колиски книгодрукування.

Що ж трапилося з його дітищем?

Усього в світі збереглося 48 примірників цієї Біблії. Зберігаються вони в різних бібліотеках і музеях світу. 42-рядкова Біблія Гутенберга завжди вважалася найдорожчою книгою в світі. Останній раз – у 1979 р. – екземпляр на папері придбала бібліотека Штутгарту за 2 млн 200 тис. доларів.

У Нижньосаксонській державній бібліотеці міста Геттінгена, знаходиться екземпляр «Біблії», повністю перекладений в цифровий формат і доступний в Інтернеті.

Йоганн Гутенберг помер 3 лютого 1468 р. і був похований в Майнці в церкві францисканців. Вдячні нащадки поставили Гутенбергу пам'ятники в Майнці, Страсбурзі і Франкфурті на Майні.

«Наслідки винаходу книгодрукування незліченні. Рукописні книги замінилися друкованими. Ціни на книги негайно ж знизили-

ся на 4/5 проти колишньої їх ринкової вартості. Перші друкарі, що трудилися біля друкарських верстатів, були піонерами цивілізації – всі вони придбали право на вічну вдячність за послуги, надані ними освіті людства. Дешеві книги, віддруковані, як тоді висловлювалися, *manu stannea* (олов'яною рукою), породили масу читачів. Із винаходом книгодрукування автор міг поширювати свої ідеї і говорити з освіченим класом абсолютно вільно, не обмежуючись часом і місцем. Друкована книга рятує автора від забуття, тому що вона друкується у декількох сотнях і тисячах примірників» – пише головний бібліограф Ірина Жидких.

Ера електронних книг в Європі бере початок з українського міста Києва. Саме там було створено першу в Європі – Малу електронно лічильну машину («МЭСМ») в 1950 році, в інституті електротехніки Академії наук України. Так почалася ера комп'ютерів у Європі, що через 50 років призвела до широкого розповсюдження нових інформаційних технологій, а також електронних книг (комп'ютексів) і електронних журналів.

Академік Сергій Олексійович Лебедєв, під керівництвом якого в Україні був створений перший на континенті Європи комп'ютер – Мала електронна лічильна машина (МЭСМ – російською мовою – малая электронная счетная машина), неначе прожив два життя. Перше співпало з дитинством, навчанням і двадцятьма роками наукової діяльності в галузі енергетики, друге було цілком віддане – створенню ЕОМ (електронних обчислювальних машин) і організації їх серійного випуску.

Саме в Києві відбувся перехід від першого життя до другого. Він був достатньо різким, але і цілком зрозумілим. Дослідження в енергети-



Академік С.О. Лебедєв

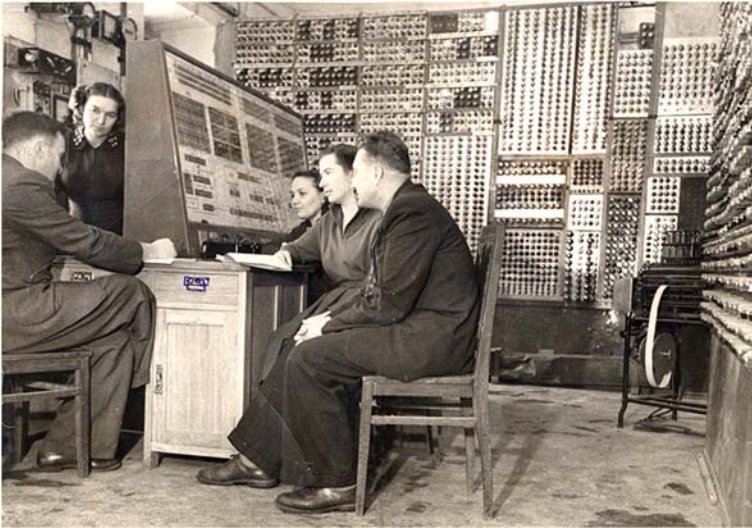
ці, чим спочатку займався С.О. Лебедев, потребували великої кількості обчислень і тому його інтереси стали переміщатися у бік автоматизації обчислень. У Київ Лебедев був запрошений у 1946 р. на посаду директора інституту електротехніки (спочатку енергетики) АН України. У тому ж році його обирають дійсним членом Академії.

Серед учених світу, сучасників Лебедева, немає людини, що подібно йому володіла настільки потужним творчим потенціалом, щоб охопити своєю науковою діяльністю період від створення перших лампових ЕОМ, що виконували лише сотні і тисячі операцій за секунду, до надшвидкодійних супер-ЕОМ на напівпровідникових, а потім на інтегральних схемах із продуктивністю до мільйонів операцій за секунду. Наукова школа Лебедева, що стала головною в колишньому СРСР, за своїми результатами успішно суперничала з відомою американською фірмою ІВМ. Під його керівництвом були створені і передані для серійного випуску 15 типів високопродуктивних, найбільш складних ЕОМ, кожна – нове слово в обчислювальній техніці, більш продуктивна, більш надійна і зручна в експлуатації.

Висловлені вище оцінки з'явилися тільки після смерті С.О. Лебедева. За життя в газетах і журналах про нього не писали. На це були дві причини. Одна офіційна: його ім'я як головного конструктора ЕОМ для систем протиракетної оборони було засекречене. Друга впливала з особливостей характеру: він міг би чимало розповісти про відкриту, головну частину його робіт із створення супер-ЕОМ для обчислювальних центрів, про свій інститут і багато іншого, але він не любив зустрічатися з журналістами, був гранично далекий від самореклами та абсолютно байдужий до популярності і слави. Відкриваючи Першу Всесоюзну конференцію з обчислювальної техніки в 1956 р. у Москві і характеризуючи рівень розвитку обчислювальної техніки в СРСР, він навіть не згадав «МЭСМ», що стала, як зараз очевидно, першою ЕОМ у континентальній Європі. Для нього це була лише модель ЕОМ, створюючи яку, він нагромадив досвід для наступних робіт.

Виступаючи на вченій раді Інституту кібернетики АН України, присвяченій 25-й річниці створення «МЭСМ», академік

В.М. Глушков так оцінив значення «МЭСМ» для розвитку обчислювальної техніки в Україні та у державі:



**«МЭСМ». Позаду пульта: Л.Н. Дашевський і З.С. Зоріна-Рапота.
За пультом праворуч Л.М. Абашишнікова, Т.І. Пецух,
Є.Є. Дедешко. НАН УРСР, Київ, 1951 рік**

«Незалежно від закордонних учених С.О. Лебедев розробив принципи побудови ЕОМ із програмою, яка зберігалася в пам'яті. Під його керівництвом була створена перша в континентальній Європі ЕОМ, у короткі терміни були вирішені важливі науково-технічні задачі, чим був покладений початок радянській школі програмування. Опис «МЭСМ» став першим підручником у країні з обчислювальної техніки. «МЭСМ» стала прототипом Великої електронної лічильної машини «БЭСМ». Лабораторія С.О.Лебедева стала організаційним зародком Обчислювального центру АН України, а згодом Інституту кібернетики АН України».

На будинку, де був розташований Інститут електротехніки АН України, директором якого був С.О. Лебедев, встановлена меморіальна дошка. Виступаючи в день її відкриття, президент АН України академік Б.Є. Патон сказав:

«Ми завжди будемо пишатися тим, що саме в Академії наук України, у нашому рідному Києві розцвів талант С.О. Лебедєва як видатного вченого в галузі обчислювальної техніки та математики, а також найбільших автоматизованих систем. Він поклав початок створенню в Києві чудової школи в галузі інформатики. Його естафету підхопив В.М. Глушков. І тепер у нас плідно працює один із найбільших у світі Інститут кібернетики ім. В.М. Глушкова НАН України.»

Він жив і творив у період бурхливого розвитку електроніки, обчислювальної техніки, ракетобудування, освоєння космосу та атомної енергії. Будучи патріотом своєї країни, Сергій Олексійович взяв участь у найбільших проектах І.В. Курчатова, С.П. Корольова, В.М. Келдиша, що забезпечували створення ракетно-ядерного щита Батьківщини. В усіх їхніх роботах роль електронних обчислювальних машин, створених Сергієм Олексійовичем, без перебільшення, величезна.

Його видатні праці назавжди ввійдуть у скарбницю світової науки та техніки, а його ім'я повинно стояти поруч з іменами цих великих учених».



РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

Паперова і електронна книги – проблеми і перспективи

*Парадокс читання: воно відводить нас від
реальності, щоб наповнити реальність сенсом.*

Д. Пеннак

1.1. Книга як медіум комунікацій

«Книга – основа медіа всесвіту. Письменник створює світ, а кіно тільки додає декорації, ілюструє створений текст. В той же час реальність нестримно міняється, виникають нові жанри, яких не було раніше. Це не моя думка, але я в цьому глибоко переконаний: форма існування сучасного роману – це серіал. Причому мова не про екранізації. Тут виникає певний оригінальний текст, який живе за законами іншого жанру, існуючого на іншому носіїві. Межі розмиваються, їх практично немає. І в той же час існує і досить неповноцінна територія новелізації, коли сценарій голлівудського блок-бастера перетворюється на книгу. Але це має попит. Є люди, яким це подобається. Вони дивляться фільм, а потім читають книгу. Так і нинішнє покоління читачів ми можемо упіймати тільки в медіа пастку. Причому і сама книга як носій переходить в інше середовище: стає файлом, нічим, практично «духом святим» – такою бачать книгу сучасні видавці.

Аналіз тенденцій книжкового бізнесу 2020 року показує, що ринок паперових книг відновлюється, електронних книг – падає,

серіальність перемагає традиційний формат роману, тексти стають коротшими, а участь авторів в соціальних комунікаціях ширша, інтерес видавців до підписної моделі росте, а до електронних бібліотек падає.

Точні цифри ще належить порахувати, але дійсно в США, флагмані цифрової революції, протягом усього минулого року спостерігалось стабільне і обережне зростання паперових продажів. Зростання, правда, в натуральному вираженні – за даними компанії Nielsen BookScan, в США в 2015 році було продано 571 млн паперових книг (у 2014 році – 559 млн і в 2013 році – 501 млн). Підйом продажів паперових книг хоч і невеликий (близько 2,1 % в рік), але не може не радувати любителів традиції, хоча все ж вказує на те, що загальний об'єм продажів йтиме вниз.

Книги в бітах і байтах, які за недавніми прогнозами повинні були скласти 50–60 % від загального об'єму продажів, у США зависли на відмітці в 25 %, приблизно біля цієї ж цифри – у Великобританії, а в Німеччині і Франції не переступили і 10 %-ий рубіж.

Одна з причин таких показників – «цінова війна» з Amazon що завершилася перемогою видавців. У 2014 році велика п'ятірка домовилася про нові умови контрактів з інтернет-гігантом і дістала можливість контролювати ціни на електронні книги, які передбачувано пішли вгору. Тим самим ринок електронного контенту залишився без однієї з головних своїх переваг – низької ціни.

Слід зазначити, що нове медійне середовище – це щось більше, ніж сукупність електронних пристроїв або потік медійного споживання, – це нова якість життя, в якій інформація стає не продуктом, а умовою життєдіяльності усіх інших сфер. Книга не перейде в наступну інформаційну епоху сама по собі, якщо ті, хто нею займаються – бібліотеки, видавництва, книгознавці – не заступляться за неї і не створять нішу, де б книга почувала себе в безпеці.

Сьогодні багато говорять про читання, про те що інтерес до читання поступово знижується. На наш погляд це сигналізує не про кризу читання як процесу. Знижується потреба в книзі в її

традиційних комунікативних нішах. Для неї знаходиться заміна, і це не проблема видавничих організацій і установ культури, а наслідок розвитку суспільства. Наприклад, наукова книга як засіб наукової комунікації витісняється форм-фактором короткої наукової статті і наукового журналу.

1.2. Електронні книги

Ще далеко до закінчення ери Гутенберга, але вже з'явилися нові технічні можливості, які дозволяють істотно змінити процес створення й розповсюдження книг. З допомогою нових інформаційних технологій можна звести до нуля кількість посередників між автором – творцем книг і споживачем інформації – читачем. Такий метод подання творів проходить сьогодні апробацію і вже є приклади, коли автори розповсюджують свої книги тільки в електронній формі. Проте це скоріше виняток ніж тенденція. Багато авторів передають свої твори видавництвам у електронній формі, з якої вони тиражуються переважно в паперовому вигляді, а інколи й дублюються в цифровій формі.

Дискусії про роль друкованої книги в сучасному суспільстві відбуваються досить активно. З розвитком інформаційних технологій збільшується роль електронних ресурсів, особливо в сучасному освітньому просторі. Безумовно роль друкованої книги ще довго буде залишатися домінуючою, проте випуск електронних підручників і навчальних комплексів є одним із перспективних напрямів діяльності видавництва. Лідерство тут займають університети. Безумовно більшість комп'ютексів, що випускаються сьогодні, ще далекі від досконалості. У своїй більшості це не мультимедійні комплекси, але майже всі вони наділені посиланнями, тренувальними і контрольними тестами. Мультимедійні підручники мають ряд переваг. Вони подають матеріал у вигляді, що підвищує ефективність сприйняття матеріалу навчальних дисциплін. Гіпертекстова організація навчальних курсів дає можливість компактно викласти великий обсяг навчальної інформації і раціонально організувати вивчення певної дисципліни.

Електронні підручники орієнтовані на самоосвіту і дозволяють максимально індивідуалізувати процес навчання. Тому сьогодні вони переважно використовуються в системі заочного та дистанційного навчання. Студенти самі визначають темпи свого навчання з урахування попередньої підготовки, організують свою роботу в зручний для себе час. Викладачі можуть організовувати дистанційне навчання і супроводження навчального процесу.

Що слід вважати електронним журналом (ЕЖ)? Спеціалісти вважають, що «електронний журнал це будь який журнал, в тому числі й реферативний чи бібліографічний, що подається будь-якими електронними засобами, наприклад, через мережу Інтернет чи компакт-дисками, але не обов'язково тільки електронними засобами (компакт-диски можуть пересилатися поштою). При використанні електронних журналів є як переваги так і недоліки.

Головною перевагою ЕЖ це оперативність отримання інформації. При використанні електронних засобів пошуку немає необхідності гортати журнали по змісту й знаходити потрібну статтю, замість цього читачу досить окреслити коло своїх інтересів і електронна система доставить потрібні статті на стіл користувача. До переваг слід також додати можливість одночасного доступу до ЕЖ багатьох користувачів і вести пошук цілодобово.

До недоліків слід віднести високу вартість техніки і мереж для підтримання нового виду обслуговування, відсутність ретроспективних електронних журналів, що забезпечують глибину пошуків необхідних статей, а також труднощі їхнього ліцензування.

Використання електронних журналів актуально для більшості університетських бібліотек, які швидко засвоюють нові інформаційні технології і намагаються зробити так, щоб вони були корисними для студентів, викладачів та інших користувачів.

Коли бібліотека робить вибір – які інформаційні ресурси включити в мережу передачі даних, зазвичай встановлюються пріоритети з урахуванням інтересів тих, на кого розраховані кошти бюджету бібліотеки. Для університетських бібліотек на першому місці стоїть обслуговування студентів і викладачів. У

інших наукових бібліотеках клієнти можуть бути різними. Тому наукові бібліотеки повинні систематично проводити оцінку видатків, пов'язаних з електронними ресурсами, вибирати, що доцільно купити, що взяти в оренду, а до чого залучити в порядку кооперації інші бібліотеки.

1.3. Які ж властивості електронної книги

Електронні книги – це не книги, а інформаційні потоки. Досі електронна книга розвивалася в наслідування паперової. Але ряд властивостей, властивих їй, вже досить проявилися на історичній поверхні.

1. Електронну книгу складно зафіксувати. Електронна книга багата наслідками зміни, плинністю, загибеллю. Щоб її закріпити, потрібні величезні зусилля. Щонайменше її необхідно роздрукувати і архівувати. Для Книжкової палати важливо ще і виявити книгу, створити бібліографічний опис, сформуванати базу бібліографічної інформації про електронні книги.

2. Електронну книгу складно зупинити і локалізувати. Електронна книга глобальна! Тому так зване піратство є природним проявом її природи, а «легальність» і локальність можуть виникнути тільки як результат штучних людських зусиль.

3. Електронній книзі складно надати форми і стандарт. Формати файлів і способи представлення електронної книги вимушені прив'язуватися до характеристик пристрою, а не книги. Тому книга уперше входить в ринковий обіг суто через паперовий формат, а не електронний. Пройде час, перш ніж виробиться універсальний стандарт і книга стане сприйматися як комплекс форматів, над форматна суть.

4. Електронну книгу укрαι складно опредметнити, захистити і перетворити на товар. Це сильно утрудняє життя видавництва і їх здатність перейти на цифрові формати. Без забезпечення гарантій «інтелектуальної власності» книга не зможе існувати.

5. Форм-фактор електронної книги визначається її «екранністю». У паперовій книзі він визначається «сторінковістю». І хоча відмінності невеликі, в контексті «екранної культури» во-

ни виявляються грандіозними. Це не статичний, заданий екран, якою була сторінка, але багато форматний – від мобільного гаджета до великого монітора.

6. Електронна книга вбирає в себе гіпертекст. Текст починає читатися не лінійно, послідовно, а «паралельно», будучи здатним перекликатися з іншими текстами і навіть підводити до них.

7. Електронна книга мультимедійна. Ілюстрована книга теж мультимедійна в тих межах, які дозволяє папір. Впровадження відео і аудіо віднімає у тексту владу, але все ще дозволяє книзі повноправно бути присутньою в новому медійному просторі, переплітаючись і перекликаючись з усіма його форматами.

Витіснення паперової книги електронною відбуватиметься незалежно від бажань і емоцій читачів або видавців. Оскільки собівартість поширення інформації, поміщеної в електронну книгу, практично зникає, то видавці, незважаючи на клятви вірності книзі, із сльозами на очах переходитимуть на видання електронних книг, тому що не можуть більше вписатися в економіку накладів. Читачі, хочуть або не хочуть, читатимуть книги з екрану, тому що книги стають доступні тільки таким шляхом. Таким чином, ринок примусовим шляхом зламає ситуацію. За прогнозами експертів на це відведено близько десяти років – термін технологічного переозброєння галузі, також термін зміни поколінь, позбавленої необхідності і звички купувати паперові книги. Хтось бачить в тому, що відбувається справжній крах основ: розквіт піратства, падіння накладів і т. д., хтось до останнього моменту намагається втиснутися в існуючі можливості, а хтось інтуїтивно відчуває тренди і знаходить нові алгоритми дії.

1.4. Що ми маємо сьогодні?

Зупинимося на ситуації з електронною книгою в деяких країнах. Наведем підсумки 2015 року в Німеччині, США, Великобританії, Франції і Італії порівняно з традиційною книгою. І почнемо з Німеччини.

У Німеччині кожні 8 років фонд «Читання» (Stiftung Lesen) проводить масштабні дослідження книжкового ринку. Він ви-

вчає поведінку читачів, їх звички і динаміку. За результатами двох останніх досліджень була виявлена тенденція, яка турбує видавців. Виявляється, дитині частенько менш цікаво читати з екрану, чим спілкуватися з «живою» книгою. Відповідно, при активному електронному «книгоспоживанні» у неї втрачається стимул взагалі щось читати. І в зв'язку з цим дитяча література набуває особливого значення. Якщо ми втратимо дітей як читачів, то втратимо читачів майбутнього. Це виклик сьогодення сьогоднішнього дня як друкованим, так і електронним книгам.

Якщо говорити про державну підтримку, то на думку Тобіаса Фосса, віце-президента Франкфуртського книжкового ярмарку, видавці Німеччини мають в розпорядженні два інструменти. Це фіксована ціна на книги і понижений податок на додану вартість (ПДВ) для галузі. Окрім цього існують окремі програми в різних федеральних землях, які можуть бути спрямовані на підтримку читання в цілому.

Звичайний ПДВ (19 %) в книжковій галузі знижений до 7 %, але тільки для друкованої продукції. Електронна книга обкладається ПДВ в повному об'ємі. І це створює певні складнощі. Схожа історія і з аудіо книгами.

У Німеччині сьогодні 4700 книжкових магазинів, в Росії – близько 2000, в Україні – 400.

За попередніми даними журналу Buchreport, німецька книжкова торгівля закрила 2015 рік з падінням на 1,6 % в порівнянні з попереднім роком (сукупні продажі паперових і аудіо книг, календарів і карт через традиційні канали – книжкові магазини і супермаркети). Електронні книги – важлива частина ринку Німеччини. Електронні книги складають 4,5 % в структурі загальнодоступного ринку і близько 6 % від загального обороту книжкової галузі. За оцінками експертів в 3–4-річній перспективі електронні книги можуть досягти долі в 15 % ринку.

Третій рік підряд зменшується попит на електронні дитячі книги: 4 % в 2015 році, 5 % в 2014 році і 7 % в 2013 році. Найбільше число продажів – 86 % – доводиться на художню літературу (84 % в 2014 році); інші категорії навіть не долають 10 %-й бар'єр: науково-популярні книги і енциклопедії – 5 % (6 % в 2014 році) продажів.

У порівнянні з 2014 роком не змінилася і пропорція населення, що купує електронні книги: в 2015 році цей показник склав 5,7 % від загальної чисельності населення Німеччини у віці від 10 років, або 3,9 млн чоловік, – стільки ж, скільки і в 2014 році.

США. У США зростання об'єму продажів друкованих книг, що реалізуються через стаціонарні книжкові магазини, за даними компанії Nielsen BookScan, спостерігається два роки підряд, головним чином за рахунок збільшення попиту на художню літературу для дорослих. Зростання річних продажів оцінюється в 1,8 %.

Втім, цікавість до електронних книг, за оцінками деяких експертів, впав по ринку в цілому, який включає разом з художньою літературою ще й дитячі книги. Вона знизилася на 11,1 % за перші вісім місяців минулого року. Хоча можливо, зараз якраз відбувається свого роду стабілізація споживання електронного контенту, яку деякі експерти вже охрестили «плато зручності». Зручність споживання була головним стимулом розвитку ринку електронних книг. Вперше з 2012 року ніяких помітних інновацій на цьому полі немає – ні нових пристроїв, ні принципово нових сервісів, ні нових галузевих стандартів, адже саме вони стимулювали попит на контент.

Великобританія. Після семирічного зниження продажу паперових книг – з 2007 по 2014 рік британський книжковий ринок стискувався на 22 %, або 400 млн фунтів – 2015 рік повернув видавцям віру в те, що галузевий корабель все ж не «Титанік». За результатами року Nielsen Bookscan оцінив підйом продажів в 6,6 %, або 1,49 млрд в грошовому численні. Основний дохід книжкових магазинів в 2014 році забезпечили головним чином книги для дітей.

2015 рік виявився для галузі роком рекордів. Середня ціна на книги склала 7,95 фунтів – найвищий показник з початку реєстрації в 1998 році; відсоток знижки з рекомендованої роздрібною ціною – 23,9% – найнижчий за останні 10 років.

Так само як і в США, у книжковій галузі Великобританії йде стабілізація ринку електронних книг: якщо в 2014 році в книжковому сегменті продажів на три друковані книги доводилася в середньому одна електронна, то вже в першій половині 2015 року падіння продажів електронного контенту склало 29 %.

Франція. Галузевий журнал Livres Hebdo зібрав статистику і з радістю відзвітував про зростання продажів паперових книг уперше з 2009 року. Хоч і незначно – 1,8 %, але все таки зростання. Уперше з 2010 року в країні впала кількість виданих назв книг: в 2015 році їх було випущено 67153, що на 1,5 % менше, ніж в 2014 році.

Зростання в основному забезпечили інтернет-магазини, мережі, торгуючі мультимедійною продукцією і незалежні книжкові магазини середнього розміру. Продажі книг через супермаркети упали, а в маленьких книжкових крамницях залишилися на рівні попереднього року.

Кращі продажі опинилися в жанрах художньої і дитячої літератури, нон-фікшн і книг практичної спрямованості; великою популярністю користуються графічні новели і комікси.

Незважаючи на технічну можливість, основні гравці ринку електронної дистрибуції (а це в першу чергу Amazon) не зацікавлені в наданні даних про електронні продажі, тому єдиного рейтингу для електронних книг в країні не існує.

У 2011 році обидва формати книг – паперові і електронні – були «зрівняні в правах» і до них стала застосовуватися єдина ставка ПДВ – 5,5 %. Середня ціна на електронну версію художньої літератури для дорослих складає 14 євро проти майже 20 євро за друкований примірник (знижка – 29 %); нон-фікшн в електронному вигляді коштує 12,32 євро (знижка приблизно на 30 % в порівнянні з паперовою книгою); книги для дітей – 11,42 євро (– 25 %).

Італія. Дані по італійському книжковому ринку збираються по різних каналах. Тому інформацію можна вважати оціночною, а не абсолютною, але вона по багатьох позиціях і величинах співпадає із статистикою, яку публікує Національна книжкова асоціація Італії.

Усі експерти одноставні в думці, що в 2015 році книжковий ринок країни почав демонструвати невеликі ознаки стабілізації. Загальний обіг ринку оцінюється Асоціацією книговидавців Італії в трохи більше 1 млрд євро – приблизно той же рівень, що і в 2014 році.

У 2015 році найпопулярнішими категоріями за об'ємом продажів були художня література (38 %), дитяча література (17 %)

і гуманітарні науки. Середня ціна на книги поступово зростає після мінімального значення в 13,13 євро в 2013 році і в 2015 році досягла 13,46 євро.

Ринок електронних книг складає приблизно 5 %.

Російська Федерація. У світовому контексті російський ринок сильно здав свої позиції за останній рік, але в рублях спостерігається позитивна динаміка.

Стабілізація ситуації спостерігається в традиційних книжкових магазинах федеральних мереж. Тут уперше за 3–4 роки спостерігається позитивна динаміку товарообігу в середньому на 10–15 %. Значним драйвером розвитку російського ринку стає інтернет-торгівля, де зростання книжкових продажів досягає 20 %.

Уперше з 2009 року ринок цифрової дистрибуції виріс на 5 %, хоча це і не можна назвати стійким трендом. Доля нелегального скачування як і раніше велика, але наявність законодавчої бази і правоохоронної практики, що склалася, дозволяє сподіватися, що цей негативний для ринку чинник поступово знівелюється. Експерти припускають, що вжиті заходи дозволять в 2021 році збільшити ринок електронної книги в 2 рази.

Значними темпами в 2020 році приростає і легальний ринок аудіо книг – експерти відмічають динаміку на рівні 127 % протягом року. Втім, абсолютні суми обігу ринку аудіо книг в Росії доки не перевищують 250 млн рублів, тобто 15–17 % від продажів текстового контенту.

У 2020 році обіг ринку цифрової книги в Росії прогнозувався на рівні 2,5 млрд рублів. Причому темпи зростання обороту по текстовому контенту знизяться до 45–48 % річних, тоді як аудіо книги сьогодні готові до створення самостійної ніші ринку з повноцінною лінійкою продуктів і розвинутою дистрибуцією.

Цей тренд характерний і для глобального книговидавництва. Так, згідно з щорічним опитуванням Future Book's Digital Census (онлайн-формат, грудень 2019 року, Bookseller), доля видавців мультимедійних книг в 2019 році скоротилася з 50,8 % до 46,2 %, а число тих, хто виробляє аудіо контент, виросло з 39,3 % до 47,5 %. Видавці вважають, що цифрові технології спрощують і роблять прозорішими процеси виробництва і доставки аудіо контенту.

У цілому обіг цифрової книги (e-book, audio і EBS) в РФ доки занадто компактний і сумарно за підсумками 2019 року не перевищує 7 % обігу друкованої книги. Звичайно, потенціал зростання його ринкового сегменту досить високий з урахуванням розширення дії «анти піратського законодавства» (з 1 травня 2015 року), яке дозволить «легалізувати» певну частину любителів електронного читання, в т. ч. «силовими методами» за підтримки АЗАПІ (Асоціація по захисту прав в інтернеті). Певний потенціал зростання цифрової B2B-дистрибуції в РФ закладений наказом №1047 Міністерства освіти і науки РФ від 5 вересня 2013 року про обов'язковість електронного формату шкільного підручника з січня 2015 року.

Експертна оцінка обмежує сумарну дистрибуцію в 4,4 % до обігу книжкової галузі по друкованій книзі.

На даний момент в Росії представлені три бізнес-моделі монетизації електронних книг: плата за скачування, споживання книг за підпискою і рекламна модель. Основною моделлю монетизації в РФ залишається «плата за скачування», на неї доводиться 85% ринку. У Росії лідером цифрової дистрибуції залишається компанія «ЛітРес», якій (за її власною оцінкою) належить 60% ринку.

Рівень інтернет-покриття в Росії складає близько 65–67% населення, що значно менший у порівнянні з аналогічним показником країн Європи (Великобританія – 90 %, Німеччина – 86 %, Франція – 83 %). В Україні рівень покриття інтернетом доходить до близько 70%. Про це повідомив міністр цифрової трансформації Михайло Федоров в інтерв'ю «Радіо Свобода». За його словами, на сьогодні Кабмін та міністерство зокрема проводять відповідні дослідження. Також М. Федоров назвав перспективи розвитку інтернету в Україні. «Регулятор нам дає дані, що на 62% покрита країна. Але це не про мобільний, а про швидкісний інтернет. Але ми вже бачимо, коли почали занурюватися і шукати додаткові джерела досліджень, що вже дець до 70% ми доходимо... Наша мета – на 90–100%», – заявив міністр.

1.5. Проблема авторських прав

Для видавців електронних книг важким тягарем є проблема безкоштовного скачування інформації і вони намагаються закрити вільний доступ до своїх книг. Книги – це важка праця і за неї потрібно платити.

За словами Тобіаса Фосса, віце-президента Франкфуртського книжкового ярмарку, «Проблема нелегальних скачувань в Німеччині є, але її масштаб оцінити важко, оскільки ми не маємо в розпорядженні статистики. Проте зараз серед молодих німців росте правова самосвідомість, вони починають розуміти, що нелегально скачана книга – це гроші, які віднімаються у автора. І я вважаю, що в першу чергу треба розвивати саме самосвідомість людей. Якщо вони знатимуть, що нелегальне скачування – це погано, вони будуть рідше це робити».

Не можна забувати і про те, що самосвідомість європейського споживача книг жорстко стимулюється практикою застосування юридичних санкцій, коли будь-який користувач піратського контенту може виявити у себе в поштовій скринці рахунок штрафу за нелегальні дії в інтернеті. А при масовому нелегальному поширенні контенту «пірату» загрожує судовий позов.

З іншого боку, не можна не відмітити, що завдяки піратству рівень споживання електронного контенту в Україні знаходиться на рівні США, де більше 30 % читачів «читають» книги в електронному вигляді. І потенційно (за умов поліпшення якості електронної книги і розширення легальної пропозиції) аудиторія українських читачів, виведена із зони піратства, може сприяти зростанню і розвитку ринку електронних книг. Треба також активно працювати над використанням електронного контенту в освіті, створювати електронні формати підручників і навчальних посібників. Тут Україна тільки на початку шляху, але це величезний потенціал зростання не лише ринку, але і якості освіти.

Потрібно тільки вітати розвиток судової практики в питанні піратства. У Німеччині в музичній сфері стали виставляти високі штрафи не лише за нелегальне скачування контенту, але й за викладання його в Мережу без авторських прав для подальшого

поширення. Приймалися судові рішення, накладалися штрафи в розмірі від 3 до 5 тис. євро, які людина повинна була виплатити, навіть якщо викачували тільки одну пісню. В результаті це серйозно змінило ситуацію. З книгами, звичайно, проблем менше, але це саме той шлях, по якому потрібно рухатися і нам.

Але як це діє на практиці в Німеччині?

Коли людину в трафіку відловлюють на нелегальному скачуванні контенту, спеціальний підрозділ поліції приїжджає до «пірата» додому, заарештовує, і в наручниках виводить на очах усіх сусідів, вилучаючи жорсткий диск з комп'ютера і штрафуючи після цього на 40 тисяч євро. І це підлягає широкому розголосу.

Якби у нас було декілька таких випадків, показаних по телеканалу «Культура», Суспільному телебаченні або іншими каналами телебачення, то, думаю, це серйозно скоротило б піратську аудиторію в Україні. На мій погляд, треба у тому числі карати й конкретного споживача.

Такі радикальні заходи стосовно України неможливі. Та і в німецькому варіанті все-таки важливий не штраф, а факт розголосу нелегального скачування і що це відбувається на очах у сусідів. Людина дуже чутлива до таких речей.



Глобалізація – це підйом і падіння одних і тих же тенденцій, це формування схожих звичок і потреб людей. Як інакше можна пояснити зростання попиту на паперові книги і стабілізацію продажів електронних книг і в країнах-піонерах цифрової революції, і там, де продажі електронних книг так і не здолали десяти відсотковий бар'єр?

Електронні книги, мережеві сервіси, смартфони і рідери. Збудження від усіх цих інновацій – у минулому. Як виявилось, для того, щоб створити повноцінний ринок, простого пропонування клієнтові деякого товару недостатньо. Сучасні ринки допускають наявність прозорої системи дистрибуції, загальноприйнятих правил обміну і контролю якості товарів. Але існують і певні фізіологічні застереження стосовно читання з екрану, що ведуть до негативного сприймання електронного контенту споживачем.

Тому в подальшому ми розглянемо думку експертів у цьому напрямі.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

Гуманітарні наслідки впровадження комп'ютерної техніки

*Книги – кораблі думки, що мандруючи хвилями часу
дбайливо несуть свій дорогоцінний вантаж
від покоління до покоління.*

Френсіс Бекон

2.1. Дискусії про кібернетичний всесвіт...

Аналіз літератури показує, що в загальній масі статей про новий кібернетичний всесвіт, віртуальний інформаційний простір, електронні бібліотеки, супер магістралі, суперкомп'ютери інколи де-не-де можна почути суперечки між футуристами-утопістами й противниками технічного прогресу, де одні – мріють про майбутні електронні без паперові, чи віртуальні бібліотеки¹; а інші – про бібліотеки недалекого минулого, про їх функцію ідеологічних закладів і лікбезу; при цьому обидві сторони не бажають покращити якість своєї аргументації, а мають намір перекичати один одного.

У результаті цієї «дискусії» уява про значення інформаційно-комп'ютерної революції, що починалася із створеної в Києві

¹ Термін «віртуальний» до слова бібліотеки дуже часто вживають недоречно. У даному випадку цей термін вживається в прямому перекладі з латинської (virtualis) – можливий; який може проявитися; який повинен проявитися, тобто «можливі» бібліотеки.

електронної обчислювальної машини «МЭСМ», сьогодні переважає в свідомості більшості людей, формується економічно зацікавленими представниками інформаційної та комп'ютерної індустрії, що розробляють техніку й програмне забезпечення, а також комерційними компаніями, що продають комп'ютери та програми, заробляючи на цьому гроші.

Мережа Інтернет розглядається як щось надзвичайно важливе, особливо для наших дітей, без чого й життя неможливе в недалекому майбутньому. А глобальний інформаційний простір веде до зближення народів, наближає ринок і товари до споживачів, формуючи інформаційне суспільство, в якому головним товаром буде інформація. Коли запитуєш, таких оптимістів: а що ми будемо їсти в інформаційному суспільстві? То на нас дивляться як на людину, яка прийшла з минулого століття і на комп'ютер буде кидатися з сокирою. Дійсно, їсти все рівно ми будемо «хліб з салом», чи щось інше, але не інформацію [1].

Проте, якщо ми спокійно розглянемо ситуацію з комп'ютерною революцією, то відзначимо що, незважаючи на той галас і пропаганду, що підняли глобальні мега-медіа в Інтернеті й поза його межами, відносно тієї «манни небесної», що впаде на нас в інформаційному суспільстві, сьогодні вже не існує сильної віри в те, що технологічний феномен щось кардинально змінить у нашому житті.

Оскільки ми вже звикли до того, що в своїй державі пророків немає, то звернемось до висловлювань з цього приводу Джеймса Біллінгтона, в минулому директора Бібліотеки Конгресу США, який у 1973 році був директором Міжнародного наукового центру Вудро Вільсона в інституті Смітсона в Вашингтоні. Він отримав докторський ступінь в Оксфордському інституті Великої Британії, потім викладав у Гарвардському й Прістонському університетах. Джейм Біллінгтон є автором книги під назвою «Пожежа в розумі людей. Походження революційної віри» і багатьох інших [2].

Ось що він пише в одній зі своїх статей: *«Керівники телебачення чи комп'ютерної справи не замислюються над гуманітарними аспектами, не кажучи вже про філантропічну діяльність, і наступне об'єднання Голлівуда й Силіконової долини в*

Силлівуд (гра слів «ліс дурнів») дає слабку втіху. Мега-медіа стали постачальниками життя вільного від людських цінностей, в якому щастя приносять речі, а не люди, і, культури, яка визначається зовнішнім стилем, а не змістом...Наша нездатність зосередитись на гуманітарних наслідках інформаційного віку, визваних впровадженням комп'ютерів частково пов'язана з тим, що ми завжди описуємо новий спосіб комунікації як революцію чи повний розрив з минулим» [3].

Проте детальний аналіз показує, що нові технології є кульмінацією електронного мультимедійного наступу, що відбувався протягом ХХ століття: кінематограф, фотографія, радіо, телебачення, Інтернет. По суті більшість негативних проблем Інтернету виходять з того, що відтворюють негативні риси телебачення, не розвиваючи позитивних рис, які притаманні тільки Інтернету. По своїй суті телебачення є слуга комерційного збуту, який упаковує розваги в усе більш короткі програми, підгодовуючи цікавість і пропагуючи секс, насильство, пасивну розвагу. За свідченнями спеціалістів сьогодні Інтернет має на 60 відсотків інформацію еротичного, порнографічного змісту та інформацію що є отрутою для людей. Тому давно пора створити систему інтелектуально-інформаційного контролю всього, що розміщується в мережі Інтернет.

Як стверджує Джеймс Біллінгтон: *«До сьогодні Інтернет не зміг розвинути властиві тільки йому риси інтерактивності, прогавши нагоду розвивати серйозні логічні можливості, необхідні в процесі пошуку інформації, замість цього покладаючись на генерацію грубих емоцій, – чим звичайно нас годує телебачення» [3].*

2.2. Електронна комунікація

ХХ століття стало свідком другої технічної революції, плодами якої з'явилися фототелеграф і телебачення, відеозапис і комп'ютерний зв'язок, електронна пошта, що переросла в кінці 1990-х років у глобальну комунікаційну систему Інтернет. Друга технічна революція ознаменувала появу нового роду соціальної

комунікації – електронної комунікації. Становлення електронної комунікації ще не завершено. Багатообіцяючі можливості мультимедіа (текст + рухоме зображення + звук), ведуться експерименти по розпізнаванню текстів і зображень, по мовному введенню і виведенню інформації в комп'ютерних системах. Можна сказати, що ми знаходимося на порозі синтезу всіх відомих нам систем комунікації: усної, документальної, електронної.

Усна комунікація, що використовує, як правило, одночасно і в нерозривній єдності природні невербальні і вербальні канали; її емоційно-естетична дія може бути посилена за рахунок використання таких художніх каналів, як музика, танець, поезія, риторика. До усної комунікації відносяться подорожі з пізнавальною метою – експедиції, туризм.

Документальна комунікація, що застосовує штучно створені документи, первинно – іконічні і символічні, а згодом писемність, друк і різні технічні засоби для передачі смислів в часі і просторі.

Електронна комунікація, заснована на космічному радіозв'язку, мікроелектронній і комп'ютерній техніці, оптичних пристроях для запису інформації.

Всі три системи взаємодіють один з одним, утворюючи комунікаційні канали, які з'являються завдяки використанню різних технічних засобів в усній і документальній комунікації.

Пророком електронної комунікації заслужено вважається Маршалл Маклюєн (М. McLuhan) (1911–1980), канадський професор, що спочатку спеціалізувався в області англійської літератури, а з 1950-х років присвятив себе філософії соціальної комунікації. В 1960-і роки одна за одною вийшли в світ його блискуче написані і оригінально оформлені книги «Галактика Гутенберга» (1962 р.), «Медіум – це Послання» (1967 р.), «Війна і мир в глобальному селі» (1968 р.), які принесли йому світову славу і імідж «пророка з Торонто». Пророчий дар М. Маклюєна виявився не тільки в афористичній формі його висловів, але і в тих картинах минулого і майбутнього соціальної комунікації, які малювала його наукова інтуїція, і розцвічувала палка фантазія.

Головне кредо віри (методологічний принцип) вчення М. Маклюєна можна сформулювати так: духовний і матеріальний прогрес

людства визначають не знаряддя праці або освоєння природи, не економіка, політика або культура, а технологія соціальної комунікації, тобто комунікаційні канали, які мають у своєму розпорядженні люди. Залежно від домінуючих засобів масової комунікації (mass media) історія людства ділиться на чотири епохи:

Епоха «дописьмового варварства» характеризується наївно-безпосереднім відношенням людей до навколишнього середовища. Їх вищим комунікаційним досягненням була членороздільна мова, що сприймається слухом, звідси – формування «людини слухаючої». «Людина слухаюча», яка використовує природні комунікаційні канали, жила у відкритому акустичному просторі, була особисто причетна до подій, що відбувалися навколо, що сприяло гармонійному розвитку її психічного світу.

Епоха письмового кодифікування порушила духовну гармонію і «сенсорний баланс» безграмотного варвара; тепер в комунікації панує не слух, а зір, не акустичне повідомлення, а тексти, що досягаються розумом, закодовані письментами. Залучення до розумових операцій кодування-декодування смислів зробило людину раціоналістичною і обачливою – «стороннім спостерігачем історичного процесу». На зміну племінному братству прийшла феодальна роздробленість. Проте аж до XV століття ороакустичний (усний) і візуальний (письмовий) канали комунікації знаходилися в умовах рівноваги.

Епоха Гутенберга остаточно покінчила з природною гармонією первісної людини. Наступила «друкарська ера», що дала можливість звертатися до масової «безособової» аудиторії. Людина стає «розумнішою» не за рахунок спілкування з іншими людьми, а за рахунок індивідуального читання. Замість «людини слухаючої» з'являється «людина, яка дивиться», у якої атрофовані всі сенсорні канали – слух, нюх, дотик, смак, зате гіпертрофований зір. Особисте мислення все більше поступається місцем орієнтації на друкарське слово і «книжкові» авторитети. Люди стали довіряти «мертвій букві» більше, ніж живому слову, відчуження набуло в суспільстві загрозливих масштабів. Залежність людей від продукції «Гутенбергової Галактики» призвело до сумних наслідків. На думку М. Маклюєна, масові політичні і релігійні рухи, криваві революції, світові війни – все це

слідство гіпнотичної дії друкованих видань. Такі потворні риси європейської цивілізації, як індивідуалізм, егоїзм і загальне відчуження, націоналізм і безбожництво, інформаційні перевантаження і психічні розлади, пояснюються тривалою монополією книги як пануючого засобу комунікації.

Сучасна епоха – синтез «людини слухаючого» і «людини, що дивиться» (стадія постнеокультури). Електричні і електронні засоби зв'язку, за словами М. Маклюена, це «комунікаційна революція» в історії людства. Характерна особливість сучасних комунікаційних засобів в тому, що вони оказують дію не на окремі органи чуття, а на всю нервову систему людини. Навколишня реальність знову постає в своїй живій конкретності, а людина одержує ілюзію співучасті в поточних подіях. До людей повертається «сенсорний баланс» епохи дописемної комунікації. Електронні технології спілкування сприяють злиттю міфологічного (безпосереднього) і раціоналістичного (опосередкованого) способів сприйняття світу, створюють передумови для цілісного розвитку особи. «Електронна галактика» змінює існуючі суспільства і на новій технологічній основі відтворює «первісну єдність колективної свідомості», перетворюючи нашу планету на єдине «глобальне село». В цьому «селі» не буде індивідуалізму і націоналізму, відчуження, агресивності і військових конфліктів. Грядуща всесвітня цивілізація, – пророкував М. Маклюен, – буде суспільством «гармонійної комунікації» і «образного мислення», що є неодмінною умовою формування вищих культур.

М. Маклюен формулював свої передбачення в 1960-і роки, відштовхуючись від потенціалу телебачення, що з'явилося в цей час. Він передбачав захід «Галактики Гутенберга» і появу гармонійного «гомо телевізіоніс». Він не враховував перспективи комп'ютерної техніки, бо в його час вона ще не стала комунікаційним інструментом; не було персональних комп'ютерів, банків даних з дистанційним доступом, електронної пошти, «світлової павутини» Інтернет. Але Маклюен передбачав появу «гіпермедіа» – єдність звуку, статичних і динамічних зображень, реалізованого в системах мульти-медіа. З позиції метатеорії соціальної комунікації великий інтерес представляють його періодизація комунікаційних «епох» і висновки про дію комунікаційних

технологій на людську історію, правда, що швидше нагадують наївні утопії, ніж наукові прогнози. Проте є підстава вважати Маршалла Маклюена пророком електронної комунікації.

2.3. Функції електронної комунікації

У наші дні існують три види комунікації: усна, документальна, електронна. Чи призначено їм мирне співіснування надалі? М. Маклюен і багато його однодумців давно вже пророкували крах «Галактики Гутенберга», звинувативши її в багатьох смертних гріхах і обіцяючи духовне відродження людства, що живе в «глобальному селі». Отже, йдеться про конкуренцію штучних соціально-комунікаційних систем. Якщо телевізійно-комп'ютерна система зможе виконувати соціальні функції краще, ніж документальна соціально-комунікаційна система (ДСКС), і при цьому комунікаційні бар'єри будуть понижені, документальна комунікація втратить свої соціально-культурні пріоритети і буде відтіснена на периферію соціальних комунікацій. Що стосується усної комунікації, її позиції завжди будуть непорушні, тому що вона утримується на природних комунікаційних каналах – вербальному і невербальному, які не підлягають ампутації і протезуванню. Замінити можна лише штучні, а ніяк не природні канали передачі смислів.

Оцінимо функціональні властивості документів з погляду можливості заміни телевізійно-комп'ютерними засобами.

Мнемонічна функція розповсюдження смислів у соціальному просторі і ціннісно-орієнтаційна функція поза сумнівом можуть бути реалізовані більш повно, оперативно, комфортно і економічно електронною системою. Причому, не в національному або регіональному, а в глобальному масштабі. Тут виграш суспільства очевидний. Споживацькі вимоги, які діяли в умовах документальної системи не зміняться. Правда, покращають можливості компіляції, довідкового пошуку, редагування і оформлення нових текстів; праця майбутніх письменників, вчених, журналістів і інших творчих осіб буде полегшена, а це важливий аргумент на користь електроніки.

Соціально-прагматичні функції, такі як освітня, ідеологічна, допоміжна, бюрократична, вже зараз успішно освоєні телебаченням і комп'ютерною технікою і тут питання про конкуренцію вже немає. Безперечно також, що класична художня література, а може бути, і постмодерністські видання не змінять книжкової форми і залишаться bastionami книжкової справи. Тоді збережеться і книжковий ринок, і соціальний престиж книги, що робить її цінним і привабливим предметом. Отже, залишаться в силі художньо-естетична функція документів, товарна функція і меморіальна функція. В буденній сфері пізнавальна і гедоністична функції будуть перехоплені телевізорами, відеокасетами і комп'ютерними системами, які здатні передавати не тільки знання, упаковані в тексти і зображення, але і уміння (комп'ютерні тренажери, імітатори, програмоване навчання і т.п.); зате бібліофільська функція, представницька функція і функція особистих реліквій навряд чи зможуть бути змінені. Що стосується індивідуально-призначених для користувача функцій, то вони збережуться, якщо збережеться ДСКС, і відіміруть, якщо вони зникнуть.

Отже, не дивлячись на деякі обмовки, виходить в цілому несприятливий для ДСКС прогноз: усі функції документальної комунікації можуть так само або краще виконуватися електронною комунікацією. При цьому треба мати на увазі, що потенціал електронної комунікації не тільки не реалізувався повною мірою, але навіть не осмислений суспільною свідомістю (за винятком письменників-фантастів). Ми не представляємо можливостей комп'ютерної техніки середини ХХІ століття. Поза сумнівом, з'являться телевізійно-комп'ютерні види мистецтва, які відкриють небачений простір для творчого самовираження письменників, художників, режисерів, артистів. Найголовніше – виросте масова аудиторія, вихована не в атмосфері книжкової, а в атмосфері мульти-медіа. Вона-то і вирішить суперечку між документальною і електронною комунікацією.

Символами становлення нації є не тільки національні мови, але і такі прояви зрілості книжкової культури, як формування національних бібліотек і національної бібліографії. Національні бібліотеки – найбільші книгосховища країни, що здійснюють

вичерпний збір і вічне зберігання вітчизняних творів писемності і друку; таким чином вони символізують досягнення національної культури.

Національна бібліографія також служить національним символом. В наполеонівській Франції, в кайзерській Німеччині і в царській Росії XIX століття бібліографічний облік вітчизняної книжкової продукції здійснювався державними відомствами з метою цензурного контролю. Іншою стороною, зацікавленою, оперативної і повної бібліографічної інформації про видання, що виходять в світ, виявилися книгопродавці, які організовували свої бібліографічні видання. При цьому символічна і культурно-історична функції національної бібліографії, природно, випадали із виду. Існуючі національні бібліотеки часто брали на себе обов'язки бібліографічного центру національного значення, але ця функція не була для них головною і визначальною.

Успішне вирішення національно-бібліографічної проблеми було знайдено в Росії, де з 1907 р. почався випуск «Книжкового літопису», що обліковує на основі обов'язкового примірника всю книжкову продукцію Російської імперії. За радянських часів була організована державна бібліографічна система на чолі із Всесоюзною книжковою палатою.

Утворення національних бібліотек і органів національної бібліографії по суті справи є вінцем бібліотечно-бібліографічної системи в умовах книжкової культури, завершенням її структури. Проте створення добре задуманої системи установ ще не означає повне подолання комунікаційних бар'єрів, властивих документальній комунікації. Як і раніше, хоча і в дещо пом'якшеному вигляді, турбує учених інформаційна криза «ми не знаємо, що ми знаємо», залишається суперечність між поточними потоками літератури і індивідуальними можливостями сприйняття їх окремими читачами.

2.4. Мультимедійна комунікаційна культура

Ми живемо в період біфуркації, коли панування машинної поліграфії поступово поступається місцем мультимедійним телевізійно-комп'ютерним каналам. Проте про становлення мультимедійної суспільної комунікаційної системи (СКС) говорити ще рано. Використання електромеханічних (телеграф, телефон, фонограф, кінематограф) або радіоелектронних (радіо, телебачення, відеозапис) пристроїв не означає виходу за межі книжкової комунікаційної культури, бо основні культурні смисли фіксуються, передаються і зберігаються в документальній формі. Нові комунікаційні засоби доповнюють книжкову індустрію, але не замінюють її. Коли ж наступить час мультимедійності? Є два критерії, що дають можливість відповісти на це питання:

Заміна лінійного тексту нелінійним гіпертекстом. Книжка з самого початку пов'язана з лінійною послідовністю знаків; письмові тексти одновимірні: вони читаються буква за буквою, слово за словом, і ніяк інакше. Мислення ж людини зовсім не лінійне, навпаки, психічний простір багатовимірний, і в ньому кожний смисл пов'язаний з іншими смислами не тільки через просторово-часову суміжність, а через різноманітні формальні і змістовні асоціації. Тому писемність лише частково виражає думку, підміняючи її гнучку багато вимірність жорсткою одновимірністю.

Гіпертекст – це сукупність змістовно взаємозв'язаних знаків, де від кожного знаку в процесі читання можна перейти не до одного єдиного, безпосередньо слідуючого за ним, а до багатьох інших, так чи інакше пов'язаних з ним. Таким чином відтворюється багато вимірність людського мислення, і значить, смислова комунікація виходить більш повною і точною, ніж у разі лінійного письма. Для моделювання багатовимірних зв'язків між знаками потрібен віртуальний простір, який створюється сучасними комп'ютерними системами. Причому, в гіпертекст як смислові елементи можуть включатися не тільки окремі слова, фрази або документи, але і зображення, музичний супровід, коротше – всі засоби мульти-медіа. У результаті людина з читача перетворюється на користувача мультимедійної СКС, що

оперує письмовою і усною мовою, зображеннями будь-яких видів, кіно і відео роликами, таблицями і схемами, створеними комп'ютером за його вимогою. Гіпертекстові мови застосовуються в системі Інтернет, але їх широке розповсюдження – справа майбутнього.

Смисловий діалог «людина – комп'ютер». Тут мається на увазі не підказки, нагадування або заборони, які передбачені «дружнім» програмним забезпеченням, а саме смислова комунікація людини і комп'ютера. У зв'язку з перспективами смислової комунікації такого роду набуває актуальність питання чи «може машина мислити?», бо розумній людині не пристало вести діалог з дикуном. Дослідження інтелектуальних можливостей комп'ютерів, тобто проблеми створення штучного інтелекту, привели до наступних висновків.

Інтелект комп'ютера залежить від того, якими знаннями програмісти можуть його наповнити. Біда в тому, що людина не може формалізувати і об'єктивувати всі свої знання, – люди знають більше, ніж можуть виразити, оскільки у людини є сфера несвідомого, якої у комп'ютера немає. Наприклад, знання правил гри не робить людину шахістом; кваліфікований шахіст знає набагато більше, ніж зведення правил, але розказати про це не може.

Комп'ютер не здатний оволодіти метафорами, іронією, йому чужа «гра слів», а значить вільний, а не адаптований діалог людини і комп'ютера неможливий.

Комп'ютерам чужі емоції і бажання, вони не володіють емоційно-вольовою сферою, вони не можуть співчувати людині, тому штучний інтелект завжди буде чужий інтелекту природному з його турботами і радощами.

Оскільки в соціальній комунікації беруть участь праві і ліві півкулі партнерів, а в комп'ютера є лише аналог лівої півкулі, комп'ютер ніколи не зможе зрозуміти повною мірою повідомлення людей. Люди можуть зрозуміти одна одну взагалі без слів, що комп'ютеру недоступно.

Коротко кажучи, на питання чи «може комп'ютер мислити?» була одержана відповідь: так, може!, але не по-людськи, а по-машинному, в межах свого обмеженого штучного інтелекту. Але і таке «машинне» мислення – важливе надбання для успі-

льних комунікаційних систем, яке може служити якісною відмінністю мультимедійних СКС від книжкової культури.

Абсолютно очевидно, що комунікаційна діяльність людини, що постійно має справу з мультимедійними гіпертекстами і штучним інтелектом, буде іншою, ніж комунікаційна діяльність інтелігента-книжника. Важко передбачити апріорі ці відмінності, але можна зробити висновок, що панування мультимедійної комунікаційної культури наступить тоді, коли з'явиться покоління людей, вихованих в лоні цієї культури.

Поколінню людей мультимедійної культури, на думку більшості соціальних філософів, належить жити в постіндустріальному інформаційному суспільстві, яке відповідає стадії постнеокультури. Інтернет – «перша ластівка» інформаційного суспільства, але перша ластівка, як відомо, не робить весни. Зупинимося на типологічних ознаках, або показниках, що відрізняють інформаційне суспільство від аграрного або індустріального суспільства попередніх історичних епох.

1. Техніко-технологічні показники: загальна комп'ютеризація, розповсюдження і доступність персональних комп'ютерів і надпотужних комп'ютерів п'ятого і подальших поколінь; зручний і простий людино-машинний інтерфейс, що використовує декілька органів відчуття людини; «дружність» і антропоморфічність інформаційних технологій; мобільні і персональні засоби зв'язку; глобальна комунікація з використанням супутників, лазерів, волоконно-оптичних кабелів. Якщо коротко, то інформаційне суспільство повинне спиратися на могутню мультимедійну телевізійно-комп'ютерну комунікаційну систему.

2. Соціально-економічні показники: перетворення соціальної інформації, тобто суспільного знання, в ключовий економічний ресурс, вирішальний чинник інтенсифікації промислового і сільськогосподарського виробництва, прискорення науково-технічного прогресу; інформаційні технології, продукти і послуги стають основним товаром ринкової економіки; концентрація в інформаційному секторі економіки до 80 відсотків працездатного населення; модернізація старих і поява нових інформаційних професій розумової праці; практика виконання більшої частини трудових функцій в домашніх умовах завдяки

телекомунікації; демасовізація народної освіти, дозвілля і побуту людей. У підсумку, суцільна інформатизація суспільного виробництва і повсякденного життя.

3. Політичні показники: демократизація соціальних комунікацій, гласність і відвертість суспільного життя, гарантована свобода слова, зборів. Тобто, ліберально-демократичний політичний устрій на новому підґрунті.

4. Інтелектуальні показники: активне постійне використання культурної спадщини, розквіт науки, освіти, мистецтва, релігійних конфесій і відповідних міді- і макро комунікацій; розвиток національного інтелекту і всесвітнього універсуму знань; прогресуючий духовний розвиток особи, перехід від матеріально-споживацьких ціннісних орієнтації до пізнавальних і етико-естетичних орієнтацій; розвиток мікрокомунікації і творчих, культуротворчих здібностей індивідів; становлення «гомо інформатікус», всесторонній розвиток соціального і особистого інтелекту.

Узагальнюючи названі показники, одержуємо наступну дефініцію інформаційного суспільства:

***Інформаційне суспільство** – інтелектуальне розвинене ліберально-демократичне суспільство, що досягло суцільної інформатизації суспільного виробництва і повсякденного життя людей завдяки могутній телевізійно-комп'ютерній базі. В цій дефініції враховано чотири типологічні ознаки інформаційного суспільства, перераховані вище. Очевидно, що формування мультимедійної СКС – необхідна передумова перетворення утопії інформаційного суспільства в реальний факт.*

Еволюція людської культури і еволюція соціальних комунікацій не просто взаємопов'язані, – вони співпадають один з одним, оскільки комунікація є органічна частина культури. Тому стадії розвитку соціальних комунікацій співпадають із стадіями руху культури.

Виявляються наступні залежності між стадіями культури і видами комунікації:

- археокультура – сфера мікрокомунікації;
- палеокультура – разом з мікрокомунікацією з'являються мідікомунікації: релігійна, літературна, художня, матеріально-виробнича;

– неокультура – масовізація і розвиток макрокомунікації: поява технічних засобів масової комунікації, міжнародної культурної співпраці і інформаційних воєн, глобалізації комунікаційних систем.

Розрізняються три рівні комунікаційної культури: словесність, книжкова, мультимедійність. Книжкова включає три покоління: рукописна книжкова, мануфактурна книжкова, індустриальна книжкова культура.

Зміна комунікаційних культур і затвердження нових комунікаційних каналів відбувалося не без боротьби, тому що в них убачали не тільки благо, але і зло.

Писемність порушила архаїчну гармонію між індивідуальною пам'яттю і суспільним знанням; мануфактурна книжкова позбавила писемність священного ореолу, десакралізувала її; індустриальна книжкова породила комерціалізовану масову культуру; саме друкарський текст став джерелом формалізму, нарешті, мультимедійність загрожує примітивізацією і інфантилізацією масових аудиторій.

На стадії неокультури з'являються спеціальні дисципліни, що вивчають різні комунікаційні явища: палеографія, інкунабулознавство, книгознавство, бібліотекознавство, кінознавство, бібліографознавство, теорія масової комунікації.

Відомі тисячі вітчизняних і зарубіжних публікацій, присвячених історії книги і книжкової справи, бібліотек і бібліографії, словесності і палеографії, але практично немає досліджень, що зв'язують в єдине ціле словесність, писемність, книжкову справу, телевізійно-комп'ютерні засоби комунікації. Тому залишаються відкритими багато питань. Наприклад:

Як вплинув на психічний розвиток читачів перехід від читання вголос, властивого манускрипту, до мовчазного читання «про себе», властивого друкарській продукції? Є думка, що «дематеріалізація слова», тобто звільнення його від звукової оболонки, сприяли операції смислу в свідомості людини і розвитку абстрактного мислення, що завдяки читанню «про себе» люди відкрили самосвідомість і світ психіки. Чи це так? Чи дійсне телеогляд стимулює лінощі думки і інтелектуальний інфантилізм?

Яку дію на психіку людини складуть мультимедійні гіпертексти і спілкування з штучним інтелектом?

2.5. Негативні фактори впровадження нових інформаційних технологій

Зупинимось на негативних факторах, що мають місце при впровадженні комп'ютерної техніки і нових інформаційних технологій. Вони стосуються, в першу чергу мережі Інтернет, інших мереж аналогічного типу, а також окремих комп'ютерів. При їх використанні мають місце такі негативні фактори:

1. Тенденція ізоляції людини від громадської та людської взаємодії.

2. Руйнування пам'яті.

3. Культурний імперіалізм.

4. Інформаційний імперіалізм.

5. Технологічна експансія.

Розглянемо більш детально визначені фактори.

1. Тенденція ізоляції людини від громадської та людської взаємодії. Як і телебачення, комп'ютери і мережа Інтернет мають тенденцію до ізоляції людини від оточуючого середовища. Комп'ютерна гра, купівля товарів за допомогою мережі Інтернет, пошук співрозмовників все це веде до ізоляції людини, створює ілюзію, що від мережі можна отримати все чого побажаєш, без посередництва іншої людини. Відвідування театрів, бібліотек, музеїв залишається не затребуваним соціальним актом для прихильників Інтернету. Тому як телебачення так і окремі комп'ютери чи мережа Інтернет знецінюють спілкування людей, як важливу частину їх життя і навчання.

2. Руйнування пам'яті. Ніхто не стане заперечувати, що Інтернет допомагає в роботі. І якщо наша мета – робота, то озброївшись «Інтернетом» ми зробимо набагато більше і набагато краще ніж без нього. А якщо наша мета – сама людина, її розвиток? Сприяє цьому Інтернет чи ні? Дослідники вважають, що коли людина годинами сидить біля телевізора, її мозок без напруги споживає «електронну кашу» подібно каналізаційній трубі й ... атрофується. Звіт англійських медиків стосовно хвороби Альцгеймера (старече недоумство) статистично пояснює, що ця хвороба типова для старих людей, що годинами дивляться телевізор. Активність мозку в цей час рівнозначна напівсвідомому стану.

У Англії зареєстровано вже майже мільйон таких хворих. Інтернет по «упакованості» інформації на порядок переважає телевізор. Тому вести мову про те, що мережа Інтернет сама по собі здатна розвивати інтелект не варто. Швидше навпаки.

Американський фантаст Рей Бредбері в романі «451 градус за Фаренгейтом» вклав у уста одного свого героя таку фразу: *«Набивайте людям голову інформацією, яку неможливо переварити, засмічуйте їм голову нічого не значимими фактами, щоб вони перенаситились і вважали себе добре поінформованими. І тоді вони будуть вважати, що думають, що рухаються вперед, хоч насправді вони тупіють на місці»* [4].

Ось вам і вся «інтернетівська» свобода! Плати гроші, купляй апаратуру, плати провайдерам за приєднання до мережі й мандруй. І за свої гроші ти можеш потрапити в залежність від людей, які керують інформаційними потоками і розставляють потрібні тільки їм акценти.

Більше, ніж телебачення, Інтернет, розрахований на одноразове включення уваги, руйнує пам'ять. Інформація стає мінливою, факти постійно оновлюються, попередні тексти знищуються. Довга перспектива втрачається на відмінність від письмових документів, тому що екранна інформація утримується недовго і виникає бажання весь час отримувати іншу інформацію навіть з однієї теми. В якомусь змісті Інтернет є грою, що не має минулого.

Проте є ще один аспект проблеми, що призводить до «*дебілізації населення*». Він виходить з принципу асиметрії півкуль кори головного мозку, що при великих потоках зовнішньої інформації веде до зменшення творчої активності населення, особливо дітей. Відомо, що лінгвістичні й математичні функції зосереджені переважно чи виключно в межах лівої півкулі, що традиційно розглядається як домінантна.

З іншої сторони, як показують дослідження, права півкуля, що оцінюється як підлегла, може відчувати, пізнавати, інтегрувати подразнення різних модальностей, вирішувати задачі, що вимагають слів і їх асоціацій з об'єктами зовнішнього середовища. Узагальнюючи результати спостережень пацієнтів з розщепленим мозком, було зроблено висновок, що «безмовна» пра-

ва півкуля сприймає, думає, подразнюється емоційно, вивчає і запам'ятовує на рівні, характерному для людини.

Тобто, якщо ліва півкуля домінує у відношенні лінгвістичних і математичних функцій, то права півкуля в свою чергу відіграє головну роль у сприйнятті простору й топографічних взаємовідносин [5].

Функціональна асиметрія півкуль головного мозку призводить до того, що постійно сприймаючи нові дані з пам'яті комп'ютера та заповнюючись інформацією, ліва півкуля домінує і розвивається більш активно. В той же час, права півкуля, що відповідає за творче й панорамне мислення, залишається нерозвиненою і навіть зменшується в розмірах. Це призводить до того, що людина сприймаючи весь час нову інформацію з Інтернету стає «накопичувачем інформації» і перестає творчо мислити. Такі зміни функціональної асиметрії мозкових півкуль можуть прогресивно наростати, що призводить до **різкого пониження пам'яті і значного погіршення панорамного мислення** [5].

3. Культурний імперіалізм. Підприємства-гіганти комп'ютерного світу стільки заробили грошей, що їх головною метою є не прибуток, а збільшення своєї імперії і завоювання нових ринків. Це призводить до інтенсивного підриву культурних цінностей, що можна охарактеризувати як культурний імперіалізм. Останній глибоко впливає на дві сфери, найбільш цінні для людей – на мову й релігію.

Мова є головним знаряддям людства і комунікації. Необхідно визнати, що саме мова – це перша й найважливіша відмінність даного етносу від усіх інших. Причому мова – це не тільки знаки, значення, особистісні розуміння, не тільки певний словниковий запас. Мова – це перевернутий в ідеальне (засвоений і перетворений етносом) зовнішній світ разом з історією його засвоєння та перетворення. Разом з історією становлення його етносу. Мова єднає народ спільним національним корінням. Цінним і достовірним свідченням етнічного самоусвідомлення є усна й писемна народна творчість, які являють собою важливу форму збереження національної культури, мови й духовності. Однак сьогодні, коли виробляється новий тип світової духовної

комунікації, коли українська культура стає повнокровною частиною світових культурних надбань, особливо важливим є впровадження української мови у світовий інформаційний простір, відновлення втрачених ланок і встановлення цілісності її структури.

Проблема мови стає все більш актуальною для багатьох країн і народностей світу. І хоча на лінгвістичній карті світу білі плями відсутні, запитання: «Скільки на Землі мов?» залишається відкритим. У довіднику 1987 р., виданому в Німеччині, указано число: 5691 мова. Дві третини населення земної кулі говорить і пише всього-на всього на 11 мовах. Це – китайська, хінді, англійська, іспанська, російська, арабська, бенгалі, португальська, німецька, французька та японська.

Сучасна мовна ситуація в світі складна. Першу п'ятірку мов, по кількості людей які на ній говорять, складають: китайська (1,4 млрд. чол.), англійська (431 млн.), хінді (325 млн.), іспанська (405 млн.), російська (232 млн.). Півтори тисячі мов вважається вимираючими, або ще не визнаними. Серед невизнаних світовим співтовариством мов знаходиться й українська мова. Тому для України особливо важливою є розробка довгострокової науково обґрунтованої програми впровадження української мови у міжнародний інформаційний простір і управління цим процесом.

В останні роки відбувається різке загострення проблеми мовного бар'єру, яке пов'язане з прискореним розвитком нових інформаційних технологій. Йде тотальне розмивання лінгвістичного та культурного розмаїття. Цей процес погано усвідомлюється, проте він не менш серйозний ніж втрата біологічних видів. **Нова глобальна аудіовізуальна ринкова культура загрожує тим, що світ з усе більшим прискоренням рухається в сторону єдиної мови комп'ютерних програмістів і авіадиспетчерів.**

Як зауважує Джеймс Біллінгтон: *«Ентузіастів нової культури зовсім не засмучує ця єдина мова, вони часто радіють перспективі того, що прямолінійний бейсік-інгліш стане знаряддям справжнього людського братерства. Їх схоже не хвилює, що такий розвиток не тільки відріже нас від мільярдів, що гово-*

рядь іншими мовами, а й від справжнього розуміння англійської літературної спадщини. Отже, ще раз рух бере верх над пам'яттю, ефективні засоби стають дегуманізаційною метою»[3].

Проте в Україні є безліч внутрішніх проблем, пов'язаних з завоюванням інформаційного простору державною мовою, які потребують, планомірної і цілеспрямованої роботи по впровадженню державної мови у всіх сферах громадського життя. Найважливішими з них є: видавнича діяльність; освіта; науково-технічна інформація (створення реферативних журналів, науково-аналітичних оглядів, банків і баз даних); національна бібліографія і організація роботи Національних центрів надання міжнародних стандартних номерів виданням України (ISSN, ISMN та ISBN); впровадження систем класифікації українською мовою в бібліотеках та інформаційних центрах, розробка предметних рубрикаторів, а в подальшому й предметного тезауруса на державній мові; створення автоматизованої інформаційно-бібліографічної мережі України; розвиток і державна підтримка мережі бібліотек і культурних центрів української діаспори; розповсюдження обов'язкового примірника усіх видів видань України; організація наукових конференцій та симпозіумів.

У кожної країни, нації є своя історія та історії, що лежать у основі великих релігій, – найбільш довгочасні й фундаментальні. Раніше в кожній хаті читали Біблію. Перший президент США Джордж Вашингтон сказав у своїх двох прощальних посланнях, – континентальній армії і, потім, нації, – що американська система не виживе, якщо народ не буде моральним, а моральність ця не виживе без релігії [6].

Проте сьогодні на екранах телевізорів і в мережі Інтернет ми маємо засилля усіляких релігійних програм, де західні проповідники доводять нам, що лише їх секта допоможе пізнати Бога. Хоч як не дивно, але їм це непогано вдається дедалі більше й більше людей відвертається від канонічної православної релігії, традиційної в Україні. В усіх країнах проповідують різні релігії, але через засоби масової інформації цього ніхто робити не дозволяє. Тому що через мас-медіа йде масова обробка людської свідомості. Перед нами виступає вже не священник, а психоана-

літик, який керує зоровою і звуковою інформацією, створюючи умови для сприйняття його переконань, що не так вже й далеко від методу втручання у підсвідомість [7].

«Нації, що втратила джерело молитви й надії, – пише Біллінгтон, – вбудованої в свою основу, буде тяжко зрозуміти відродження і зростання ролі релігії в ісламському світі, в світі індуїзму, в світі східного християнства. Якщо ми не здатні прислухатися до іншого народу, коли він шепче молитви в своїх храмах, може статися так, що ми не почуємо його й на полі війни. Головне, що я хочу сказати сьогодні – не вірте тій людині, яка обожнює комп'ютер, якщо вона не читала книг, не слухала легенд» [3].

Перестаючи читати художню літературу, переключаючись виключно на прикладну, людина стає функціонально неграмотною. Це ж знову пов'язано з тим, що права півкуля мозку, яка відповідає за творчу діяльність перестає працювати. Такі люди можуть бути прекрасними виконавцями, але ніколи не будуть творцями. Якщо кількість таких людей в державі наближається до критичної межі в 50 відсотків, то настають незворотні процеси в ментальності самої нації

Ще в 1995 році бібліотека конгресу США створила в мережі Інтернет Національну електронну бібліотеку, в якій міститься понад 15 млн найбільш цікавих і важливих джерел з американської історії та культури. Тим самим величезний масив національних скарбів передавався місцевим державним школам і бібліотекам усієї Америки. Зараз уже зроблені значні кроки для перетворення Національної бібліотеки в глобальну бібліотеку і скоро історію США ми будемо знати краще ніж власну, якщо будемо брати знання тільки з мережі Інтернет.

4. Інформаційний імперіалізм. Стосовно глобалізації мережі Інтернет слід висловити ще одне застереження щодо *асиметричності*, в концепції глобального «електронного села» (коли селян розміщують у єдиному інформаційному полі і вони реагують як сусіди на події в різних віддалених кутках світу), пов'язаної з нееквівалентним обміном інформацією між розвиненими й менш розвиненими країнами. Тут має місце *«інформаційний імперіалізм»* на який також слід звертати увагу при

формуванні державної інформаційної політики по захисту державного інформаційного простору і включати захисно-протекціоністські механізми. За даними експертів інформаційний потік з Заходу до України в 25 разів перевищує зворотній інформаційний потік.

Інформаційний імперіалізм характеризується відношенням кількості інформації, що надходить з зовнішнього по відношенню до України інформаційного середовища до кількості інформації, що надходить з України в зовнішнє середовище. Для протистояння інформаційному імперіалізму слід розробляти власні бази даних і поширювати їх в мережі Інтернет, що дасть можливість бібліотекам не тільки працювати в інформаційному полі, а й компенсувати витрати на користування мережею Інтернет.

Інформація є частиною національної культури, а по суті частиною оточуючого середовища. В наш час інформація в великих містах впливає на людину значно більше ніж природне оточення. І якщо раніше психічний стан людини визначався природним середовищем, природою, то тепер – інформаційним середовищем, інформацією.

З точки зору науки інформатики: інформація це не тільки повідомлення чи знання, а в значній мірі – кількісна оцінка ступеню керованості об'єктом. Об'єктами можуть бути як механічні системи, так і соціальні системи, держави, окремі частини суспільства і люди. Вишукуючи, накопичуючи і маніпулюючи інформацією стосовно окремої людини: вивчаючи її погляди, нахили, слабкі й сильні сторони, можна керувати діями та поведінкою людини. Чим більше ми маємо інформації про людину, тим більш керованою стає вона.

В інформаційному світі не існує об'єктів, поза інформацією, і, відповідно поза інформаційним управлінням. На стан суспільства впливає не тільки розвиненість інформаційних технологій, але й рівень моральної і ціннісної мобілізованості суспільства. Якщо суспільство перебуває в стані аномії і ціннісних коливань, то подавляюча більшість населення не уявляє, чого хоче. Таке послаблення соціального замовлення негативно діє на творчі задатки суспільства.

Відповідно слід відрізнити характер суспільства і частини населення, якій адресовано інформаційний потік. Чи є суспільство мобілізованим, чи знаходиться в стані пасивного об'єкта.

В минулій історії, коли народи знаходилися у відносній ізоляції, різниця між станом суб'єкта і об'єкта не була такою драматичною як сьогодні, в глобальному світі, коли перед кожним народом виникає жорстка дилема: чи він зможе вибудувати власну ефективну стратегію майбутнього, чи цю стратегію вибудують для нього інші, у відповідності з власними інтересами.

Проте хто ж сьогодні впливає на стратегію нашого майбутнього?

Популярний американський журнал «Vanity Fair» («Безумний ярмарок») на початку вересня 2001 року анонсував головний матеріал свого жовтневого номера: рейтинг 50 бізнес-лідерів інформаційної ери в 2001 році. В ньому тільки 4 позиції не належать американцям. На першому місці, як і в минулому році – президент «Америка Онлайн Тайм Уорнер» («АОЛ Тайм Уорнер») Стів Кейз. Його лідерство не викликає сумнівів. У всьому світі – 130 млн підписчиків журналів, абонентів кабельних мереж, що належать «АОЛ Тайм Уорнер». Укладачі рейтингу відмічають, що «компанія, якою керує Стів Кейз, можливо, перша в історії, з якою щоденно стикається середньостатистичний громадянин».

Після об'єднання в минулому році гіганта американського інтернет-бізнесу компанії «Америка Онлайн» з медійним конгломератом «Тайм Уорнер» можливості проводити в усьому світі вигідну для США інформаційну політику стали безмежними [8].

Дійсно, більше 90 відсотків сайтів в Інтернеті американські. За останніми даними, кількість користувачів Інтернету в світі наближається до 4,2 млрд чоловіка, а кількість користувачів соціальних мереж перевищує 3 мільярди. В США більше половини сімей мають комп'ютери, підключені до всесвітньої павутини. У дослідженні компаній We Are Social та Hootsuite повідомляють, що доступ до інтернету нерівномірно розподілений по земній кулі – найменше інтернет-користувачів в країнах центральної Африки та південної Азії. Проте країни цих регіонів світу за останній рік характеризуються найвищими показни-

ками росту. Наприклад, з початку 2017 року кількість інтернет-користувачів в африканській країні Малі збільшилась у 6 разів.

В Україні, за даними дослідження, станом на 2018 рік проживає 25,6 мільйонів інтернет-користувачів, що складає 58 відсотків всього населення. Лише 13 мільйонів з них користуються соцмережами, а мобільними телефонами для спілкування в інтернеті – 9,5 мільйонів.

Тому однією із домінант **української державної інформаційної політики**, що характеризує її направленість, повинно бути прагнення подання такої інформації народу, щоб вивести його з стану пасивного об'єкту світової політики і перетворити в повноправного учасника прийняття глобальних рішень. Важливість цієї домінанти визначається ще й тим, що в сучасному глобальному світі з'явилися нові інформаційні, фінансово-економічні, політичні і воєнні технології, здатні підірвати національний суверенітет, в питаннях, що зачіпають основи існування людей, їх повсякденну забезпеченість і безпеку. Суспільство повинно знати, що поряд з глобальними інформаційними полями, які діють на свідомість людей поверх державних кордонів, в світі утворені й інші глобальні поля, що відкривають можливості аналогічних дій у відношенні матеріальних факторів людського існування.

Використовуючи різні трансфери (можливості управління на відстані, поверх державних кордонів) можна завойовувати цілі країни. Маніпуляції з плаваючими валютними курсами і короткотерміновим спекулятивним капіталом, здатні експропріювати національні накопичення й знецінити працю сотень мільйонів людей – це найбільш вражаючий приклад застосування нових технологій до нашого народу на початку 1990-х років.

Ми є свідками нового процесу формування глобальної влади, яка відрізняється від її традиційних форм принципово новими технологіями дистанційного впливу і латентними формами прояву.

5. Технологічна експансія. Технологічна експансія веде до залежності від західного апаратного і програмного забезпечення при відсутності власних комп'ютерів, програмних систем і банків та баз інформації. Прикро, для країни, що є піонером ство-

рення ЕОМ. Є ще безліч негативних і навіть небезпечних моментів, що мають місце при впровадження комп'ютерної техніки і інших мультимедійних засобів. Коротко розглянемо їх.

У кінці 1950-х років у США винайдено спосіб кодування кіно і телебачення шляхом включення до плівки окремих кадрів з інформацією, яку не вловлює зір через їх швидку зміну. Проте людина сприймає її на рівні підсвідомості, навіть якщо не знає мови. За допомогою такого способу кодування можна керувати свідомістю й поведінкою людини поза її бажанням. Ці дослідження використовують при веденні інформаційної війни та для перевиховання молоді у відповідності з своїми планами. Кодуючи таким чином людей, можна впливати на їх поведінку, спонукаючи їх до бунту проти існуючого порядку, до насильства, вбивства й самогубства, до насолоди наркотиками, порнографією й сексуальними вивертами [7].

Цього досягти можна, наприклад, за допомогою чергування спеціальних звукових і світлових сигналів. Відомо, що людина сприймає звукові сигнали в частотному діапазоні 20–17000 герц (коливань у секунду). Якщо на досить гучну музику накласти інфразвуковий (14–20 герц), чи ультразвуковий (17–20 тисяч герц) сигнал, що не уловлюється вухом, то ці сигнали сприймаються на рівні підсвідомості. Можна застосовувати метод модуляції, коли звук підсвідомого повідомлення змінює амплітуду, частоту, швидкість чи фазу звуку музики. Це непомітно для вуха, проте добре сприймається підсвідомістю. Паралельно з маніпуляціями звуком можна впливати на людину й світлом. Включаючи і виключаючи світло з частотою 6–8 герц можна впливати на людину так, що вона губить глибину сприйняття. Збільшивши частоту до 25 герц, можна досягти взаємодії світлового сигналу з альфа-ритмом мозку, і людина втратить здатність до концентрації уваги. При збільшенні частоти втрачається взагалі контроль і людина буде виконувати підсвідомий наказ. Аналогічні ритми діють не тільки на мозок, а й легені, серце, полові органи тощо [9].

Кожен керівник установи, де впроваджувалися і впроваджуються комп'ютери, знає про шкідливість комп'ютерних ігор, коли вже доросла людина не може відірватися від цього специ-

фічного наркотику, де закладена спеціальна програма, що зомбує людину. А що можна казати про дітей, які перетворюються на комп'ютерних наркоманів, стають агресивними, жорстокими, тупими. За спостереженнями спеціалістів приблизно десята частина комп'ютерних ігор має широкий діапазон впливу на мозок, стільки ж впливає на зір, інші руйнують психіку і духовність дитини.

У 1960-х роках у США були прийняті закони, що забороняли всю підсвідому техніку кодування в галузі кіно, телебачення, радіо, реклами, друкованих видань, проте «забули» про аудіо й відеокасети, платівки і комп'ютерні ігри. У результаті Америка мала «загублене покоління». Сьогодні історія повторюється в Україні на більш відвертому й жорстокому рівні, де відсутні закони, що забороняють підсвідому техніку кодування, яка особливо впливає на молодь [7].

Після трагедії в штаті Колорадо, де відбулося масове вбивство школярів своїми однокласниками, американці об'явили війну насильству. В тому числі й віртуальному. Білл і Хіллари Клінтон у своєму зверненні до нації звинуватили виробників агресивної комп'ютерної і відеогри у розпалюванні ворожнечі.

«Нашим дітям «згодовують» щоденну дозу насильства. Половина відео розваг, у які грає типовий семикласник має величезну кількість сцен насильства. До 18-ти років кожен американець бачить 200 тисяч сцен насильства і 40 тисяч сцен вбивств. Дітей це починає приваблювати, вони стають більш черствими, в окремих випадках у деяких з них з'являється «смак» до насильства. За останні 30 років прослідковується тісний зв'язок між постійним впливом насичених насильством розваг і жорстокістю «гравців» у житті. Доросла людина здатна провести чітку межу між віртуальним і реальним, але ця межа може стати дуже розмитою для дітей. Тому нам слід двічі подумати про вплив реклами і так званої «гристрілянки», що запрошує гравців (я цитую) – «відчути ту частину вашої натури, яка тягнеться до гри зі зброєю та холоднокрівному вбивству». І найбільш невірогідне із усіх: «Убий своїх друзів безкарно». Не всі діти володіють внутрішньою силою для того, щоб відмовитись від такого заклик до насильства». (Білл Клінтон. Із звернення до нації. Червень 1999).

В період з 1976 р. до 1994 р. у США показник вбивств, здійснених, наприклад, у Арканзасі дітьми віком від 14 до 17 років, збільшився на 435 відсотків.

У свій час нас врятувала «залізна завіса» від дарів західної рок-музики. Проте сьогодні потрібно приймати відповідні закони для захисту молоді від нових дарів західної цивілізації.

У Законі Росії є відповідна 4 стаття «О средствах массовой информации» від 27.12.1991 р., що забороняє «...использование в теле-видео-, а также кинохроникальных программах открытых вставок, воздействующих исключительно на подсознание людей».

В Російській Федерації давно працює Всеросійський науково-дослідний інститут телебачення і радіомовлення, колектив якого має можливості перевіряти та вилучати програми й диски, що містять інформацію шкідливу для людини.

Інформаційно-комп'ютерні технології здатні значно підсилити інтелект людини, а з іншого боку можуть вкрасти душу чи навіть забрати розум. Українське суспільство ще далеке від таких проблем, бо інформатизація нашої держави стоїть на низькому рівні у порівнянні з більш розвиненими країнами. У нас є ще час для створення умов щодо захисту українського інформаційного простору від комп'ютерної наркоманії, від негативних наслідків інформаційно-комп'ютерної революції та його не слід втрачати.

**ЧИТАННЯ
ЗБАГАЧУЄ ТВІЙ
СЛОВНИКОВИЙ
ЗАПАС,
ДОПОМАГАЄ КРАШЕ
ВИСЛОВАЮВАТИСЯ
І РОБИТЬ ТВОЮ
МОВУ НЕЙМОВІРНО
ВИШУКАНОЮ**

ДОКАЗ



ДО ЧИТАННЯ



ПІСЛЯ ЧИТАННЯ

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

Трансформація сучасного читання

*О книги, вам я шлю привет,
Привет души, нелицемерный:
В вас – жизни радость, жизни свет,
Перо же – мой товарищ верный.
Арабский поэт XI века
Ахмет-Ибен-Риза из Мологи.*

3.1. Традиційне і цифрове читання

Читання – це «специфічна форма мовного спілкування людей за допомогою друкованих, рукописних і електронних текстів, одна з форм опосередкованої комунікації». Зародження нових форматів і практик читання нестримно міняє комунікаційне середовище, має наслідки, що далеко йдуть. Пандемія коронавірусу COVID – 19 в 2020 р. прискорила зміни у сфері читання, загострила необхідність формування підходів до вивчення трансформації практик читання, усвідомлення і прийняття нових форматів читання.

Вивчення читання як соціального явища завжди представляло великий інтерес для учених в зв'язку із змінами, що постійно відбуваються, в способах читання і сприйняття тексту. На трансформацію читання чинять великий вплив культурні, соціальні, економічні, демографічні чинники. Сучасні цифрові технології значно спростили доступ до великого потоку інформації, що привело до розвитку нового формату читання – читання з екра-

ну, читання онлайн, електронного, цифрового читання. Учені і практики розділяють читання на традиційне – з аркушів і цифрове – з екранів [11].

Нині обидва формати читання міцно увійшли до повсякденного життя і активно використовуються. Проте ще в 2010-х рр. цифрове читання було недоступне для соціальних груп з низьким рівнем доходу, що позначило проблему цифрової нерівності (цифрового розриву, цифрового розколу). Пандемія COVID-19 з весни 2020 р., загострила ситуацію і зробила предметом обговорення учених, поставила на порядок денний вирішення багатьох питань, пов'язаних з функціонуванням усіх галузей книжкової індустрії, перед урядами, громадськими організаціями і діячами культури, науки і освіти. З подальшим розвитком цифрових технологій проблема зростає. Світова спільнота входить в черговий період поглиблення цифрової нерівності, тільки тепер він пов'язаний не з економічними (комунікаційно-технологічними) причинами – низьким або нерівномірним станом комп'ютеризації, інтернетизації окремих регіонів, а з рівнем цифрової медіа грамотності.

У дослідженнях культури читання можна зустріти різні точки зору на роль і перспективи розвитку традиційного і цифрового читання в майбутньому: від оптимістичних – читання зміщується в цифрове середовище і має багато переваг у порівнянні з традиційним (доступність читача контенту, що його зацікавив з декількох електронних пристроїв, швидкий пошук, можливість читати у будь-який момент і в будь-якому місці) – до різко песимістичних – цифрове читання, будучи читанням навігаційним, скануючим, несе в собі багато загроз, але головне, **згубно впливає на когнітивні здібності читача**. Технологічні нововведення сприяють переходу від епізодичного до регулярного використання цифрових ресурсів. Електронне читання стає повсякденною реальністю [12].

На сьогодні ситуація виявилася не такою однозначною, як це уявлялося на початку ХХІ ст. Щоб зрозуміти, що таке сучасне читання в цифрову епоху: проведемо аналіз результатів наукових досліджень учених світу, позначимо переваги і ризики цифрового і традиційного читання.

3.2. Цифрове читання: розуміння нового формату читання

Нині продовжує формуватися розуміння цифрового читання; багато дослідників вважають, що воно відноситься до нового типу сприйняття тексту. На думку Д. Меркоски [13], творця електронної «читалки» Kindle, цифрове читання – це читання текстів, що пройшли цифрову обробку і розміщені на електронних носіях. Читання з екрану, це читання, протилежне до читання з аркуша, паперового, традиційного, аналогового. Цифрове читання на сьогодні є найважливішим засобом освоєння цифрових ресурсів. Воно значною мірою відрізняється від традиційного читання і фізіологічно, і технологічно.

Французький історик книги Р. Шартє ще на початку ХХІ ст. передбачав, що «революція, яку несе з собою електронний текст, також буде революцією в читанні. Читати з екрану – зовсім не те ж саме, що читати книгу-кодекс. Електронна репрезентація текстів повністю міняє умови їх існування» [14].

Приблизно в цей же час з'являється робота Ц. Лю (Каліфорнійський університет), де відмічалось, що нове цифрове читання – це читацька поведінка, яка характеризується великою кількістю часу на перегляд і сканування тексту, пошук ключових слів, читання одноразове, нелінійне, більш обране, менш поглиблене і концентроване. Учений відмітив також зниження стійкої уваги, при тому що анотування і виділення головного під час читання, залишається звичайною діяльністю в друкарському середовищі; проте ця «традиція» ще не перекочувала в цифрове середовище [12].

Через десятиліття інші американські дослідники, Д. Дж. Лей і Ш. Майкел, запропонували розрізняти наступні види читання для:

- пошуку інформації;
- критичної оцінки інформації;
- узагальнення інформації і вирішення проблеми;
- формування листів для передачі інформації [15].

Вони підкреслили, що джерело відмінностей між розумінням прочитаного в офлайн-режимі і онлайн-форматі до кінця ще не

з'ясоване, є значні свідчення того, що вони не ідентичні. Враховуючи збільшене значення онлайн-інформації, дослідники заго-струють увагу на необхідності отримання навичок цифрового читання, що є особливо важливими для навчання і освіти учнів.

Багато дослідників дотримуються думки, що при нелінійно-му, ковзаючому по гіперпосиланнях читанні можливість глибокого, вдумливого засвоєння інформації знижується, міняється і рівень розуміння, і міра задоволення від читання. Цифрове читання втрачає лінійний характер. На думку російського ученого Ю. П. Мелентьєвої, користувачі мережі не читають текст (гіпер-текст), а сканують його; переваги читання-сканування – це по-біжність знаходження інформації, економія паперу, реалізація множинності завдань, швидкість досягнення багатоаспектності тексту, здатність до перемикавання уваги, швидкість розпізнаваності потенційної значущості контенту [16].

Незаперечно те, що цифрові технології міняють читацькі звички. Невід'ємні властивості цифрового середовища призводять до того, що текст з більшою вірогідністю матиме гіперпо-силання і стане мультимодальним. А нові властивості цифрово-го тексту, такі як нематеріальність, плинність, непостійність, швидше за все, приведуть до іншого емоційного і соціального статусу текстів і читання, стимулюючи фрагментовану увагу і читання коротших текстів. Сканування і біглий перегляд текстів з екрану стають читацькими звичками в цифровій сфері.



3.3. Цифрова взаємодія і традиційні практики

За твердженням німецького і новозеландського дослідників Д. Плеймінга і Л. Еллокотт, читання книг – це завжди заняття, що вимагає усамітнення, пов'язане з дозвіллям або відпочинком. Це заняття, що дозволяє читачеві приділити час складним розумовим процесам: проаналізувати текст, звірити висновки, виявити співчуття, отримати необхідні знання для саморозвитку. Цифрові навички читання включають здатність швидко знаходити відповіді на поставлені питання. Обидва способи читання корисні, але є вагомі аргументи на користь того, що більш глибокий вплив (дієвість) тексту, його осмислення і розуміння приходять при читанні *об'ємних друкованих книг* [17].

Про вподобання сучасних читачів можна судити по дослідженнях, що проводяться протягом декількох років в Новій Зеландії. Вони охоплюють населення усієї країни, що дає можливість виявити зміни читацьких практик її жителів. Поширення онлайн-контента в Новій Зеландії було таким значним, що вже до 2019 р. населення країни вважалось одним із самих інтернет-залежних у світі. Цифрові платформи стали звичними каналами читання не лише для молоді, а й для старшого покоління. Високий рівень цифрової взаємодії не замінили традиційні форми читання, лише відсунули на другий план деякі з них, виникла нова змішана читацька поведінка [12]. Це дозволяє підтвердити попередні висновки: сучасники більше читають в інтернеті, але час, характер читання і рівень залученості читання онлайн або в друкарському виді значно відрізняються. Дослідники відмітили, що зростання кількості онлайн-джерел сприяє зростанню читання в цілому.



РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

Про ефективність сприйняття тексту з аркуша та з екрану: результати дослідницьких проєктів

*Будинок, в якому немає книг,
подібний до тіла, полишеному душі.
Ціцерон*

4.1. Характер читання традиційних і цифрових текстів їх сприйняття і розуміння

Чи можна затверджувати, що нова практика цифрового читання сприяє роздумам і вдумливому читанню, необхідним для оцінки і глибокого осмислення даних? Дев'ять з десяти американських батьків вважають, що поглибленому читанню сприяє тільки паперова книга [18]. Психологи і нейробіологи відмічають, що перехід від традиційного читання до цифрового або від паперового до екранного міняє формат читання, його властивості, впливає на глибину сприйняття змісту.

Не уся прочитана інформація є неупередженою, насиченою і необхідною нам, а швидкість, з якою сьогодні ми її отримуємо з різних джерел, передусім цифрових, соціальних мереж, інтернету тощо, не залишає часу для критичного аналізу, зваженого роздуму і об'єктивної оцінки джерел. Порівнюючи ефективність читання друкованого джерела і читання з екрану, учені віддають перевагу друкованим текстам, відмічаючи при цьому, що в пер-

спективі сучасникам неминуче доведеться перебудуватися на регулярне споживання цифрового середовища. Викликом для цифрового читання стане спроба збереження тієї міри розуміння інформативності і інтелектуального наповнення, які характерні для читання з аркуша, традиційного читання.

Так, на думку нейробіолога С. Гринфілда, *«проблема в тому, що інформація – це не знання. Звичайно, вас можуть засипати нескінченною інформацією, нескінченними фактами, але, якщо ви не можете їх зрозуміти, один факт буде таким же, як і будь-який інший факт. Ви можете подорожувати по YouTube або Google, будете захопленими читанням, але насправді ви нічого не розумієте»* [19].

Американський психолог Л. Розен звертає увагу на нові навички онлайн-читачів, такі як динамізм, багатозавданність читання, дивергентність мислення, здатність до пошуку безлічі рішень одного й того ж завдання говорить про можливі ризики цифрової поведінки сучасників. *«Діти інтернет-покоління можуть одночасно слухати музику, спілкуватися в чаті, бродити по мережі, редагувати фотографії, роблячи при цьому уроки. Але, зрозуміло, що платою за багатозавданність стають неуважність, гіперактивність, дефіцит уваги і віддання переваги візуальних символів над логікою і поглибленням в розуміння тексту»* [20].

Про ефективність сприйняття тексту з екрану або із звичного матеріального носія (книги, газети, журналу, аркуша паперу) йде мова в дослідженні професорки Центру читання норвезького Університету Саван Гери А. Манган, за завданням якої одна половина випробовуваних читала об'ємну розповідь на паперовому носіїві, а інша – на електронній читалці Amazon Kindle. Наступне за цим тестування показало, що міра і якість засвоєння і розуміння розповіді в різних групах виявилися різними. Ті читачі, що читали з екрану гаджета гірше зрозуміли суть розповіді і не змогли відновити по пам'яті послідовність подій [21].

Про переваги читання з аркуша або з екрану, про особливості читання сучасників свідчать дані, отримані в ході проекту E-READ, що проводився за програмою «Європейська співпраця в галузі науки і технологій (COST)» в листопаді 2014 – травні

2019 р. за участю 180 експертів з Європи з різних галузей знань: психологія, педагогіка, історія читання і багато інших дисциплін. Одним з найбільш важливих завдань проекту стало визначення, наскільки різниця між екранною і паперовою версіями впливає на розуміння прочитаного.

Два основні результати проекту E – READ – це метадослідження 54 існуючих наукових проектів, що включають 76 порівнянь читання з аркуша і екрану з охопленням 171 055 респондентів з 19 країн-держав [22]. Результатом дослідження знайшли своє відображення в опублікованій Ставангерській декларації про майбутнє читання [23]. Висновки, до яких прийшли експерти цього дослідження наступні.

По-перше, читання тексту на паперовому носіїві підвищує розуміння прочитаного і ефективність читання з аркуша вище в осмисленні складніших текстів – текстів освітнього характеру, науково-популярної літератури, нон-фікшн.

По-друге, була підтримана так звана *гіпотеза поверхневого читання*, яка означає, що звички школярів і студентів читати з екрану впливають на глибину розуміння тексту. Більше того, екранні навички швидкого, поверхневого, скануючого перегляду і меншої концентрації на тексті міняють розуміння контексту, не сприяють поліпшенню сприйняття, обмежують когнітивні здібності.

По-третє, за останні двадцять років цей «недолік екрану» посилюється, що дозволяє зробити висновок, що «цифрових абوریгенів» не існує. Це робить маловірогідним зменшення недоліку екрану.

Дослідники вже багато років вивчають, як екрани впливають на якість читання. Журнал Scientific American повідомив, що з 1980-х рр. з цього питання було опубліковано не менше 100 досліджень. Негативний вплив цифрових технологій посилюється незалежно від вікової групи і попереднього досвіду роботи з цифровими середовищами. Висновки, до яких вони прийшли, не такі оптимістичні, як хотілося б: *цифрове середовище не сприяє глибшому засвоєнню інформації*.

Так, В. Клінтон, провівши інше метадослідження, виявила «невелику, але істотну» відмінність в читанні тексту з екрану в порів-

нянні з читанням з аркуша. Вона звела воедино деякі з самих останніх відкриттів, що стосуються навичок читання, продуктивності, швидкості, розуміння прочитаного. Учена проаналізувала десятки попередніх експериментальних проєктів, в яких розглядалися особливості сприйняття текстів з аркуша і з екрану. Проведений нею метааналіз підтвердив вже відоме на той час положення, що читання з паперу, як правило, приводить до кращого розуміння тексту і покращує роботу людини з текстами в режимі онлайн. При цьому В. Клінтон і інші дослідники виявили, що читачі з електронних носіїв виявилися впевненішими у своїх здібностях розуміти прочитану інформацію, в порівнянні з читачами, які використовували тільки друковані видання [24]. Виявилось, що «цифрові читачі» переоцінюють свої здібності сприйняття тексту з екрану, на відміну від читачів тексту з аркуша [25].

Автори метадослідження дійшли подібних висновків [22, 24 – 28]. Недоліки читання з екрану, ймовірно, виникають із-за доступності цифрового середовища. Це примушує учених виявляти причини цих недоліків і враховувати наступні параметри:

- обов’язкову оцінку якості тексту, якого в цифровій інфраструктурі більше, ніж на папері;
- вірогідність ненадійності цифрового тексту, яка витікає з відсутності (наприклад, редакційного або видавничого) контролю над публікацією (автором якої може бути будь-хто), ефемерності і плінності цифрового тексту;
- відволікаючий характер цифрової інфраструктури, що пропонує безліч можливих видів діяльності, що є конкурентами уваги до читання (особливо з використанням модальностей, які когнітивно більш вимогливі, ніж читання);
- відчуття агентського і контрольного досвіду користувачів, що вводять в оману, в цифровій інфраструктурі, що сприяє зайвій самовпевненості [26].

Проте існують і інші дослідження, що дають оптимістичніші прогнози. Їх автори упевнені, що технологічні удосконалення поліпшили якість читання з екрану і серйозним чином вплинули на ефективність цифрового читання.

Американські дослідники До. Роскос і С. Нейман стверджують, що читання в цифровому середовищі є стимулом для низь-

ко ефективних студентів: наявність зворотнього зв'язку в електронних книгах і додатках відіграє важливу роль в підтримці інтересу до тексту [29].

Ф. Э. Сиагян і Э. Марьянті вважають, що, не дивлячись на те, що інтернет, соціальні мережі і гаджети зробили наше життя більш легким в контексті освіти, як і раніше існує і зворотна сторона впливу розвитку інформаційно-комунікаційних технологій на читання – перенасичення і легкодоступність інформації. Ці негативні наслідки знижують інтерес і цікавість, породжуючи «нудьгуючих» або «німих» студентів [30].

Нейробіолог М. Вольф, кажучи про формування у читачів «двох грамотного» мозку, наголошує на існуванні в майбутньому обох форм читання і розуміння того, як витягнути максимум з кожної форми читання залежно від цілей, бачить читацьке майбутнє як використання оптимальних навичок кожного стилю читання, щоб учні могли читати як в цифровому форматі, так і в традиційному [31].

4.2. Можливості екрану: соціальне читання

Екранний формат читання створює нову читацьку поведінку, формує різноманітні читацькі навички і звички: збільшує вірогідність постійної взаємодії і спілкування (цифровий текст можна прочитати, створити самому, обговорити в соціальних мережах, блогах і форумах), відроджує до життя на новому технологічному витку так зване соціальне читання. Саме з віртуальних можливостей спілкування сталося нове поняття «Соціальне читання», автор якого Б. Стейн пояснює його як практично будь-яку бесіду про книги. Б. Стейн виділяє декілька видів соціального читання, два з яких можна віднести до традиційного, реального – обговорення книг при зустрічах з друзями і знайомими і конкретніше, глибше і жвавіше, обговорення книг в класі або книжковому клубі. Інші види соціального читання стали породженням віртуального світу. До них учений відносить онлайн-дискусії про книги в соціальних мережах, на сайтах книжкових і читацьких співтовариств, а

також коментування прочитаного «на полях» за допомогою спеціально створених для цього сервісів [32, 33].

На думку дослідників, соціальне читання – це відродження через цифрові сервіси забутої або згаслої практики обговорення книг; специфічна комунікативна діяльність, стрімкий розвиток якої визначений виникненням комп'ютерних технологій, електронного книговидання, цифрового читання. У онлайн-середовищі роль користувачів в створенні і поширенні текстів у вигляді оглядів, критики, рецензій, рейтингів стає усе більш значущою. Автори книги «Соціальне читання: платформи, додатки, хмари і теги» стверджують, що, завдяки зростаючій різноманітності цифрових можливостей, читання отримує «новий вимір», а через інтернетизації стає глобальною тенденцією і виходить далеко за межі традиційних читацьких клубів.

Подібної ж позиції дотримується Д. Плеймінг і дивиться на майбутні практики читання позитивно, вказуючи на успіх соціального читання: книги, про які нині говорять в чатах, форумах, соціальних мережах або платформах, «будуть прочитані в якийсь момент» [34]. Дослідник стверджує, що соціальне читання в його нинішній формі має багато різних аналогових і цифрових родичів. Передусім, він виділяє книжкові клуби, оскільки саме в них відбуваються традиційні зустрічі читачів і обговорення прочитаних ними книг поза інтернетом, наприклад при бібліотеках, освітніх установах або при клубах по інтересах. Ці обговорення рідко документуються і поширюються. Вони також не є частиною ширшого дискурсу, будучи аналогією випадкових розмов про літературу за вечерею, в потягу і в інших повсякденних ситуаціях.

І нарешті, онлайн-співтовариства, якими ведеться обговорення книг на форумах, в блогах і в соціальних мережах – усюди, де люди контактують один з одним. В цьому випадку обмін думками в основному менш структурований, чим в книжкових клубах, і рідко виходить за рамки простої оцінки прочитаної книги [34]. Проте у онлайн-співтовариств значно більше переваг: вони зазвичай відкриті для ширшої публіки, не залежать від місця розташування або часу, а коментарі учасників зберігаються в мережі і доступні для нових учасників. Крім того, онлайн-

співтовариства допомагають читачеві знайти одностумців для обміну ідеями, а видавцеві відкривають комунікативний простір для реклами книги [35].

4.3. Цифрова нерівність і її наслідки

Виявивши цифрову нерівність, що формується, в читанні, учені стали задаватися питаннями: як це вплине на освітній процес і в якому напрямі повинні рухатися учені, що вивчають читання? Даваймо обговоримо основні питання, які необхідно розглянути для того, щоб провести подальші дослідження по цифровому читанню. Як ми вже бачили, читання з екрану, разом з вище названими можливостями і перевагами, має і «зворотну сторону медалі», так званий цифровий недолік, коли мова заходить про пам'ять, збереження і розуміння. Ці індивідуальні цифрові недоліки впливають на когнітивні процеси читацької діяльності, породжуючи «неуважність, гіперактивність, дефіцит уваги і віддання переваги візуальним символам над логікою і заглибленням в текст» [12]. Нам слід прийняти до уваги той факт, що сьогодні неможливо виключити читання з екрану з нашого життя, воно з нами назавжди. Тому потрібно знайти способи мирного і плідного співіснування цифрового читання і читання з аркуша, навчитися включати їх не просто в нашу повсякденність, а в освітній процес.

Необхідно враховувати соціальну дію екранної інфраструктури на індивідуальний досвід читання, оскільки ситуацію, з якою світ зіткнувся сьогодні, дослідники називають цифровою медійною революцією [36]. Її можна порівняти з революцією І. Гутенберга, дія якої полягала не в тому, що стало зручніше читати не рукописний, а друкарський текст, а у впливі винаходу Гутенберга на розвиток книжкової індустрії, в появі набагато більших можливостей для друкування книг, в їх ширшому поширенні і масовому прочитанні.

Для пояснення соціальних наслідків для людства переходу до цифрових технологій, що відбувається нині, можна розглянути наступні три гіпотези. Перша гіпотеза заснована на цифрово-

му розриві і його наслідках. Можна виділити два типи цифрового розриву. Перший цифровий розрив пов'язаний з економічними чинниками, він ще триває і полягає в економічних, фінансових і, головне, технологічних можливостях доступу до цифрових технологій [36]. Як свідчить статистика, доступ до цифрових технологій у світі як і раніше обмежений. Первинний цифровий розрив все частіше відноситься до глобального технологічного розриву («Північ – Південь»); проблема доступу до інтернету, інформаційно-комунікаційних технологій зараз не просто зберігається, але продовжує загострюватися.

Глобальна пандемія COVID – 19 показала небезпека первинного і вторинного цифрового розриву і в цілому загострила цифрову нерівність у всьому світі. Із-за коронавірусу були закриті школи в 191 країні. Півтори мільярди студентів по всьому світу, 63 млн учителів початкових і середньо освітніх шкіл перейшли на дистанційну роботу. Різниця в можливостях онлайн-освіти стала дуже добре помітна, особливо в країнах світу, що розвиваються. Виявилось, що 90% жителів Центральної Африки не мають доступу до комп'ютерів, а у 82% немає можливості підключитися до інтернету. У 56 млн чоловік (половини тих, що проживають в цьому регіоні) немає мобільних телефонів і інтернету.

Виявилася складність доступу до мобільних і цифрових технологій в багатьох розвинених країнах світу, у тому числі і в США. Педагоги виявилися не готові до дистанційної освіти. Стало зрозуміло, що роботі з цифровими ресурсами, цифровому читанню їх треба навчати, а бібліотекари повинні допомогти їм в ситуації, що склалася, 6 .

«Вторинний цифровий розрив» можна розуміти як ментально-когнітивний розрив. Це відноситься до того, що глобальний цифровий простір стає середовищем, яке складно розуміти. Воно несе нові труднощі для читачів, які в умовах цифрового медіа середовища, що ускладнюється, повинні мати більшу цифрову писемність і бути критичнішими у відношенні до тієї інформації, яку хочуть отримувати. Цей чинник стає вирішальним для дітей з неблагополучного середовища, оскільки вони першими відчувають на собі негативні наслідки вторинного цифрового

розриву. Про існування вторинного цифрового розриву свідчать дані, які підтверджують, що учні з сімей з низькими прибутками проводять в два рази більше часу за екранами гаджетів, дивляться телевізор, грають у відеоігри, чим діти з сімей з вищим рівнем прибутків. Школярі з малозабезпечених сімей проводять в середньому три з половиною години в день за екранами гаджетів. І це, на думку М. Петриллі, частково пояснює, чому вони гірше устигають в навчанні [37]. Друга гіпотеза полягає в наступному: ми живемо в епоху, коли з'являється цифрова інфраструктура екранів. І наслідки, до яких веде цифровізація, можна назвати ефектом «бульбочкового фільтру», або ефектом «популярності», як відомо з основних цифрових платформ (таких як Google, Facebook, Amazon, YouTube). Вони виходять з бізнес моделей, які покладаються на призначені для користувача дані, і їх алгоритми призначені для того, щоб спонукати користувачів витратити якомога більше часу і уваги на свою платформу, пропонуючи найбільш популярну (чи спірну) інформацію, аналогічні ефекти демонструються, наприклад, в науці [38] і музиці. Поява стримінгових платформ привела до того, що жителі певних країн, наприклад скандинавських, стали віддавати перевагу міжнародній поп-музиці в збиток традиційної і іншій місцевій музиці.

Серйозні трансформації чекають і глобальну книжкову індустрію, що переходить на цифрові технології. Формування єдиного цифрового книжкового простору веде до лідерства світових книжкових гігантів, які в перспективі не просто диктуватимуть правила гри, а будуть впливати на книжкові ринки багатьох країн, нівелювати регіональні і національні культурні особливості.

Третя гіпотеза пов'язана з читацькими звичками. Цифрові технології позбавляють нас звички читати товсті томи звичайних паперових книг і прищеплюють звичку читання з екранів. Вони включають в основному нетерпіння до об'ємних книг і схильність нашвидку читати тексти і віддавати перевагу менш трудомістким альтернативним формам.

4.4. Трансформація читацьких звичок сучасників

Цифрові комунікації дуже сильно впливають на когнітивне терпіння (концентрацію, дисципліну) читачів/користувачів, на соціальне пізнання, на особові і культурологічні зміни читача. Самі останні результати PISA (2019) також свідчать про сильний зв'язок **між зміною звичок читання у молодих людей і зниженням показників розуміння**. Так, за даними дослідження за п'ять років, з 2012 по 2016 р., в Нідерландах кількість жителів, що не читають книги, збільшилося з 11 до 21 %. Одночасно з цим відсоток активних читачів (20+ книг в рік) знизився з 19 до 12 % [39]. Цю тенденцію підтверджує статистика книговидачі Національної бібліотеки Нідерландів.

У 1994–2016 рр. книговидача в країні скоротилася практично в три рази: з 180 млн до 70 млн прим. Особливо різке зниження сталося в десятиліття переходу до цифрових екранів – з 2005 по 2016 р.: з 130 до 70 млн [12, 40].

Аналогічні тенденції спостерігаються і в Німеччині, і в Росії. Інформація про купівлю книг в Німеччині за п'ять досліджуваних років, в 2013–2017 рр., свідчить про стійке скорочення кількості покупців різного віку. Особливо швидко, на 37%, зменшилося число покупців книг у віці 40–49 років, одночасно на 33 % знизилися і їх витрати на купівлю видань. Різким виявилось і зниження числа покупців віку 20–29 років і 30–39-річних читачів: в середньому на 25 %; а витрати на книжкову продукцію зменшилися приблизно на 20 % [36].

Це свідчить про кризу традиційного читання, читання з аркуша, можливої прихильності молоді до екранів. У Росії за даними соціологічної служби «Левада-центр» в останнє десятиліття відношення до традиційного читання змінилося кардинальним чином: 27 % опитаних росіян повідомили, що читають художню літературу раз на рік, приблизно стільки ж – 28 % – не читають її зовсім. Доля росіян, що активно читають художню літературу (щодня або щотижня), з 1994 по 2019 р. зменшилася удвічі: з 23 до 14 % і з 26 до 14% відповідно [41].

Останніми роками читацькі переваги росіян активно дрейфують в цифрове середовище [36]. Особливо швидко в цифро-

вий медіапростір переміщається молодь. Спостереження російських дослідників дозволяють нам стверджувати, що традиційно засуджувані дорослими людьми практики, такі як перегляд роликів в YouTube, обговорення в TikTok, Facebook і інших, у тому числі і численних книжкових соціальних мережах, виявилися тими майданчиками, де відбувається комунікація читачів і самовираження підлітків. Такі комунікації, як правило, стимулюють читання, а не відволікають від нього. Бібліотеки услід за книжковими і читацькими співтовариствами також рухаються в онлайн-середовище, щоб залучити читача в активну діяльність. Глибинна суть бібліотеки в цифрову епоху не змінилася, не змінилося і само читання. Професіонали-книжники і бібліотекарі повинні пам'ятати, що роль бібліотек, здатних скоротити цифровий розрив, цифрову нерівність в цифрову епоху, надзвичайно важлива.

4.5. Роль бібліотек в ліквідації «цифрового розриву».

За даними Американської бібліотечної асоціації, цифрова революція і поява гаджетів привели до читацького парадоксу: діти, проводячи багато часу з екранами телефонів, планшетів, комп'ютерів, стали читати набагато більше. Розуміючи, що типова поведінка при читанні з екрану – це не стільки читання, скільки перегортання і пошук інформації, викладачі і бібліотекарі намагаються утілити в життя нові читацькі стратегії, які сприяють поглибленому читанню школярів і студентів, ліквідують когнітивний цифровий розрив.

Існує величезна кількість ідей по залученню читачів: цифровий сторітеллінг; створення гуртків читання в онлайн-сфері, вікі-сторінок, як шкільних газет; онлайн-журнали і блоги; створення казок через підкасти, бук трейлерів по прочитаних книгах; створення профайла для рекомендацій літератури для читання та ін. Для тих, хто недостатньо володіє онлайн-технологіями, АБА запропонувала ряд повчальних модулів на безкоштовному порталі [Digitallearn.org](https://digitallearn.org), що допомагають людям освоювати цифрові технології з комфортом для них швидкоді-

тю. Digitallearn.org пропонує колекцію навчальних посібників у вигляді повчальних модулів, більшість з яких доступні як на англійській, так і на іспанській мовах. До середини 2020 р. кількість пройдених курсів англійської мови на основному сайті Digitallearn.org збільшилося на 17% в порівнянні з 2016 р., кількість відвідувань зросла на 19% [42]. Роль бібліотек у формуванні цифрових навичок читання, в популяризації читання, в ліквідації виниклого в суспільстві «цифрового розриву», «цифрової нерівності» в читанні надзвичайно висока. У цьому сенсі досвід Американської бібліотечної асоціації і її рекомендації по освоєнню читацьких цифрових технологій може виявитися поза сумнівом корисним [44].

У дослідженні американських учених зі Школи громадського здоров'я Єльського університету брало участь 3635 осіб у віці від 50 років. За ними велось спостереження протягом 12 років. По завершенні дослідження учені встановили, що учасники, які багато читали, в середньому жили на 23 місяці довше тих, хто не приділяв уваги читанню.

У ході дослідження учасники були розділені на три групи. У першій були представлені люди, які приділяли читанню більше 3,5 годин на тиждень, в другій – ті, хто читав менше 3,5 годин на тиждень, а до третьої – ті, хто не читав зовсім. У результаті вчені з'ясували, що у найбільш читаючої групи ймовірність смерті була на 23% нижче, ніж у нечитаючої. У проміжній групі шанси були нижче на 17%.

За словами одного з авторів дослідження Авні Бавіши, чим більше читали учасники, тим довше жили, але «навіть 30 хвилин читання на день сприяє продовженню життя». Крім того, вчені з Єльського університету відзначили, що такий ефект має читання саме книг, а не журналів чи газет [45].

У книжці «Роз'єднання Америки» Артур Шлезінгер цитує одного з персонажів роману Мілана Кундера «Книга сміху і забуття»: *«Перший крок в знищенні народу – це стирання пам'яті. Знищій його книги, його культуру, його історію. Потім попросить кого-небудь написати нові книги, сфабрикувати нову культуру, винайти нову історію. Незабаром народ почне забувати, хто він і ким він був»*.

Книги є і залишаться основними хранителями пам'яті: тривоги, надій і досягнень тих, хто жив раніше. Мовчазні свідки минулого – часто кращі провідники життям, чим сучасні голови, які весь час говорять. У наших діалогах з іншими людьми, які живуть сьогодні завжди присутня гра – в політиці, психодрамі, балагані: хто швидше висловиться. І тільки наодинці з книгою єдина межа – наша власна уява. Нас не обмежує малюнок, намальований кимось чи екран монітора, наші думки не глушать звук аудіоколонок.

У наш час бібліотеки, не залежно від носіїв інформації і поділу ресурсів, вступили в нову еру – еру мереж, електронних документів і віртуальної реальності. Багато бібліотек України готові до сприйняття нових ідей і до роботи з електронними документами. Проте сьогодні накопичилася велика кількість загальних проблем, які вимагають вирішення. На жаль відсутність державної політики і серйозні фінансові проблеми гальмують процеси створення в Україні інформаційної інфраструктури бібліотек. Але час вимагає рішучих дій. Час не жаліє тих, хто не розуміє його вимог. Тому слід зосередити зусилля на виробленні нової політики і подолання відставання в сфері формування Національної інформаційно-бібліотечної мережі.

Що ж це за проблеми? Перш за все підготовка спеціалістів і кадрової бібліотечної політики; формування фондів електронних джерел інформації і організація користування ними; удосконалення нормативно-правової бази бібліотек; створення депозитарної бібліотеки; забезпечення збереження фондів і введення в науковий та культурний обіг колекцій і документів, що зберігаються в бібліотеках; праця над створенням «Зведеного каталогу бібліотек України»; розробка концепції створення мережі електронних бібліотек в рамках Національної електронної бібліотеки України.

4.6. Необхідні зміни в навчанні

Сучасна бібліотека – не тільки сховище документів, вона трансформується в інформаційний центр, що має задовольняти потреби суспільства, спираючись не тільки на власні фонди і обслуговуючи кожного, хто бажає стати потенційним користувачем, використо-

вуючи при цьому різноманітні канали і способи. Як окремі ланки інформаційно-комунікаційних мереж бібліотеки отримують доступ до великих об'ємів інформації і надають широкий обсяг інформаційних послуг. Ця еволюція є наслідком поєднання комп'ютерів і телекомунікаційних технологій, що є реальністю і стимулом для сучасних бібліотек, щоб подолати у своєму розвитку поріг «віртуальної бібліотеки». Все це вимагає певних змін у національній системі бібліотек і, особливо, в системі підготовки кадрів з орієнтацією на нову технологічну основу.

Навіть поверхневий аналіз еволюції системи підготовки бібліотечних працівників показує, що програми навчання дуже повільно адаптуються до змін в галузі інформаційно-бібліотечної діяльності. Необхідні кардинальні зміни в системі підготовки спеціалістів. Ці зміни обумовлені новими напрямками (розвиток мереж і електронної інформації), новими вимогами бібліотек, а також новими концепціями (економічне мислення). Слід відмітити, що розвиток системи підготовки спеціалістів залежить від процесу формування інформаційного ринку і вимагає поєднання інформаційної-бібліотечної освіти із знаннями в сфері комунікацій.

Так як спеціалісти в галузі бібліотечної справи і інформації, які повинні відігравати головну роль у трансформації українських бібліотек у віртуальні, отримали свою професійну підготовку ще в рамках традиційних спеціалізацій, ці спеціалісти повинні пройти радикальну перепідготовку з урахуванням нових задач і в подальшому безперервно удосконалювати свої знання. Тільки при виконанні цих умов вони зможуть зайняти провідні позиції в процесі трансформації традиційних бібліотек у віртуальні.

Книги переконують, а не примушують. Бібліотеки – храми плюралізму. Книги, не згодні одна з одною, мирно живуть на полицях, так же як радикальні оппоненти мирно сидять поряд у читальних залах. Переслідування істини утримує нас від переслідування один одного.

Коли члени Ордену єзуїтів остаточно покинули Китай після глибоко продуманої і найбільш успішної в історії спроби навести мости між самою давньою із східних культур і християнським Заходом, вони залишили як прощальне послання надпис, який важко забути:

Іди, подорожник, поздорови мертвих, утіш живих, молися за всіх, дивуйся і мовчи.

Дивуватися і мовчати сьогодні краще за все в бібліотеці. Домашня, чи університетська бібліотека забирає нас із нашого гомінкого, суєтливого, поглинутого злістю дня в світ «спокою і повільного часу». Культура книги допомагає активному розуму перебороти пасивність глядача, з'єднує рдмети, а не розриває їх на частини.

Тому що, яким би сильним не було замішання в нашому розумі, все ж існує книга, в якій все об'єднується – подібно тому, як Східну і Західну, Північну і Південну півкулі об'єднує наша єдина, тендітна планета.



РОЗДІЛ П'ЯТИЙ

Ризик цифрової залежності й ода друкованій книзі

*Книга, яку читають, має сьогодення;
книга, яку перечитують, – має майбутнє.
Олександр Дюма-син: (1824 – 1895)*

5.1. ПостCOVIDний світ і ризик цифрової залежності

Яким буде постCOVIDний світ, як мінімізувати ризики і не опинитися в умовах ще небезпечнішої епідемії – цифровій залежності? Послухаємо думку з цього приводу Андрія Курпатова, російського лікаря-психотерапевта, автор ряду наукових видань.

«У зв'язку з тим що усі опинилися в ізоляції, ростиме рівень цифрового споживання. Але насправді ризики не такі великі, тому що ми вже досягли максимуму. Дорослий британець щодня витрачає на медіа і засоби комунікації 8 годин 41 хвилину, на сон – 8 годин 21 хвилину. За рахунок одночасного використання декількох екранів реальна щоденна тривалість цифрового контакту дорослих – 11 годин, молоді – 14.

Якщо говорити про Росію, то у нас постійно знаходяться в Мережі і майже не здатні до споживання текстів вже 40 відсотків дітей у віці до 10 років і 68 відсотків підлітків. Ми прямо говоримо про те, що наші громадяни захворіли цифровою залежністю.

Всесвітня організація охорони здоров'я оголосила, що це вже звичайний клінічний діагноз, психіатричне захворювання. У

світі її рівень – 15-35 відсотків. При цьому у людей, які не випускають з рук телефон, випробовують тривогу без нього, знижується число нервових зв'язків між клітинами кори головного мозку на 10-20 відсотків. Вони гірше здатні контролювати свої реакції і концентруватися на завданні, відповідно гірше читають великі тексти.

По суті, на рівні біохімії ми маємо наркотичну залежність від гаджетів. Зараз є різні можливості споживати інформацію, яка раніше була доступна в текстовому виді. Проблема полягає в тому, що, коли нашому мозку пред'являють простий контент і складний, ми переходимо на сприйняття примітивного. Це пов'язано з «економікою мозку», який дуже ненажерливий, і призводить до ескалації примітивного контенту. Така примітивізація помітна навіть на нашому книжковому контенті, якщо оцінювати видавничий асортимент.

Як дослідники ми відмічаємо дві проблеми: *цифрове недоумство у дітей і інформаційну псевдо дебільність у дорослих*. Нерідко психічні відхилення у дітей пов'язані з тим, що нейронні мережі, відповідальні за мислення, пам'ять і так далі, не формуються в цифровому середовищі. У дорослих це пов'язано із звичкою сприймати дуже примітивний контент.

Сприйняття контенту на електронних носіях, навіть текстового, виявляється значно гірше з точки зору психіки людини, ніж при читанні паперових книг. Електронна книга в якомусь сенсі не є альтернативою друкованій. Згідно з дослідженнями, в Британії 72 відсотка дітей читають лише з електронних пристроїв і тенденція тільки посилюється. Серед них в три рази менше тих, хто отримує від читання задоволення, на третину менше тих, хто зміг назвати улюблену книгу, в два рази менше тих, хто відносить себе до любителів читання. Ті – 28 відсотка дітей що читають друковані книги роблять це завдяки батькам, які зберігають традиції. А літні люди, що читають друковані книги, в 2,5 рази рідше страждають хворобою Альцгеймера».

Коли людина читає друкований текст, її мозок легше розбудовує ментальні карти. Це відбувається за рахунок того, що працює зорова пам'ять, а просторова пам'ять розгортає картину що відбувається у рамках об'ємного образу. Читання дуже ефекти-

вно допомагає людям боротися із стресом. Вже через шість хвилин від початку читання книги рівень стресу знижується на 68 відсотків, а читання перед сном покращує роботу мозку [46].

Книга – важливий тренінг для мозку з точки зору нашої здатності реконструювати внутрішній світ іншої людини. Навпаки, постійне перебування в соцмережах призводить до так званого цифрового аутизму. Це стан, при якому інші люди перестають сприйматися як живі особи зі своїми потребами, стаючи лише функціоналами.

Перехід з галактики Гутенберга в галактику Цукерберга став дійсно викликом для нашої цивілізації. Ми спостерігаємо небезпечну річ: інтелектуальний рівень в середньому знижується, а технологічна цивілізація – ускладнюється. В результаті ми виявимося за ситуації, коли наш мозок буде не в змозі впоратися з викликами, які стане пропонувати інформаційне середовище.

Ситуація з коронавірусом загострила проблему зниження інтересу до фізичної книги, а це означає, що треба рухатися швидше, говорити про її значущість для культури, формування людського капіталу, розвитку мислення. Важливо позиціонувати книгу не як один з видів контенту, а як особливу культурну цінність, яку необхідно зберегти і прищеплювати. Безумовно, тут потрібна консолідація на усіх рівнях книжкової екосистеми: і письменників, і видавців, і бібліотекарів, і книгорозповсюджувачів.

5.2. Книги і Люди

І на закінчення мені хотілося б поділитися роздумами стосовно співіснування друкованої книги і людини. Мені, як письменнику, бібліотекару і документознавцю майже 35 років довелося прожити поряд з книгами. Це були різні книги за змістом і за часом. Від книг, що майже 100 років знаходилися у спецфондах до інкунабул (книг зародження книгодрукування XV), палеотипів і сучасних книг.

Коли довгий час живеш поряд з книгами, мимоволі задаєш питання: а що спільного між життям Людини і життям Книги. І починаєш розуміти, що життя людини схоже на книгу. При

цьому у кожної людини книга своя. Вони відрізняються розмірами, об'ємом, змістом і оформленням. Єдине, що їх усіх об'єднує, – це один автор, ім'я якого доля.

Книги, як і люди – кожна має свою долю. Одні – щасливу, стають бестселерами. Інші, подібно до комети яскраво виблискують, швидко гаснуть, не залишивши помітного сліду. Треті – стають класикою і надовго переживають своїх авторів, поповнюють престижну колекцію «Великі книги світу». Дуже точно про книгу сказав великий французький письменник Олександр Дюма-син: (1824 – 1895) «Книга, яку читають, має сьогодення; книга, яку перечитують, – має майбутнє».

Тому люди, як правило, одні книги дбайливо зберігають у своїх домашніх бібліотеках усе життя, інші з часом здають в макулатуру.

Люди, як і книги, також мають свою долю. Одним в житті везе, і їх називають пестунами долі, везунчиками. Інших вічно переслідують нещастя і їх називають невдахами. У людей життя, як і книга, складається з окремих розділів, параграфів і сторінок. В молодості і юності зазвичай сторінки книги життя перегортаються швидко і з легкістю, з азартом і інтересом – що ж там попереду? При цьому, звичайно ж, в цьому віці ніхто не замислюється про те, що книга, як і життя, має свій кінець. Дуже складно перегортати сторінки книги життя в зрілому і літньому віці. Особливо ті сторінки, які тобі до болю є знайомими і дорогими, сторінки, до яких ти звик, прикипів душею і щиро любиш. Дається це понад силу. Оскільки стає, очевидним, що будь-яка книга має свій кінець: не завжди щасливий; не завжди зрозумілий; але неминучий. Проте на відміну від книги, де долюбимих, прочитаних раніше сторінок можна повернутися і перечитати їх наново, в житті таке повернення до минулого неможливе.

Про прожиті сторінки життя можна тільки згадувати, переживаючи в пам'яті приємні і сумні моменти, або жалкувати про невикористані подарунки долі, недосконалі вчинки або неправильно прийняті рішення. Тому доки людина жива її пам'ять – це своєрідна віртуальна книга її життя, з кольоровими картинками і відчуттями, і навіть запахами. Цю книгу можна час від часу погортати, частіше це роблять ближче до старості.

Книги і люди чинять істотний обопільний вплив один на одного. Дуже часто характер людини, її світогляд, вибрана професія, життєві цінності формуються під впливом прочитаних книг.

У східних країнах з давніх часів до наших днів, завдяки Конфуціанським традиціям збереглося особливе відношення до освіти в цілому і до книг зокрема. У центральному книжковому магазині Сеула – столиці Південної Кореї висить великий плакат «Люди створюють книги, а книги створюють людей».

Кожна людина, створюючи свою книгу, намагається поділитися з майбутніми поколіннями життєвим досвідом, професійними навичками, філософією тощо. Написання книги – це не лише вираження своїх знань і світогляду, але й пошук одностайності, яким були б близькі наші погляди на життя. Раніше написати і видати книгу могла, як правило, тільки видатна людина, відомий письменник, талановитий учений, філософ або державний діяч. У сучасному світі таку можливість має практично будь-яка людина. В процесі еволюції, життя людини і книжкової справи виник своєрідний симбіоз, що дістав назву «мемуари», які стали популярним літературним жанром. У мемуарах людина може описати своє життя, проаналізувати його, дати оцінку прожитим рокам і прийти або до розчарування, або до заспокоєння.

Вдалий за змістом і літературним виконанням мемуарний життєпис може стати справжнім витвором мистецтва, зберегти історію життя окремої людини для майбутніх поколінь. Деякі мемуари відомих людей стали літературними шедеврами, бібліографічною рідкістю. Вони доповнюють реальні історичні події, надають їм персоніфікований характер, найяскравіше показують роль особи в історії.

Відомий англійський поет Джозеф Аддісон (1672 – 1719) писав: «Книга – це майно, заповідане розумом людству, призначене для передачі з покоління в покоління, на користь тим, які з часом народяться». Тому історія розвитку людства і світової цивілізації, до винаходу комп'ютера і Інтернету, передавалася з покоління в покоління переважно через книги – літописи, які були основними носіями історичної інформації після наскальних малюнків, клинопису, папірусових манускриптів, берестя-

них грамот та ін. Дуже парадоксально, що в нашу епоху бурхливого розвитку електронних засобів масової інформації і Інтернету в багатьох країнах світу своєрідний бум переживає і книговидання.

Хочеться вірити, що електронні публікації все ж ніколи не замінять старої доброї книги, в яку кожен автор вкладає частинку своєї душі і життя. У кінці хотілося б привести слова великого французького філософа Дідро Дені (1713–1784), який говорив, – «Люди перестають думати, коли перестають читати». На жаль, навіть у кінці життя не кожна людина розуміє сенс своєї вже прочитаної книги життя, сюжет, логіку змісту, задум автора – творця нашої долі.

Виникає резонне питання: а кому потрібна наша книга життя, хто її читатиме в майбутньому, і чи читатимуть взагалі? І як зберегти електронну книгу, якщо вона не має паперового аналогу? Відповіді на ці складні життєві питання залишаються вічною загадкою для людства. Ми називаємо це пошуком сенсу життя [45].



РОЗДІЛ ШОСТИЙ

Книга як засіб покращення іміджу України в умовах інформаційних війн

*Когда хотят начертать картину цивилизации,
то определить достоинство народа можно
по количеству книг, которые он поглощает.*
Лабуле

6.1. Імідж країни

У сучасних умовах формування і використання привабливих образів країни і її лідера з повним правом можна віднести до найважливіших чинників їх успіху на міжнародній арені. Такі образи, підкріплені реальними досягненнями держави і його керівників в ключових сферах соціально-політичного життя, є необхідною умовою визнання авторитету країни і впливу її політичних лідерів у світі. Проте, без наявності відповідних інформаційних технологій і механізмів, що створюються на основі концептуальних розробок і консультаційних послуг фахівців-політтехнологів, що займаються питаннями теорії і практики поліпшення внутрішніх і зовнішньополітичних образів держави, політичних лідерів, це завдання уявляється важко вирішуваним.

Актуальність цієї роботи визначається різко збільшеною в сучасну інформаційну епоху потребою в аналізі інформаційних механізмів поліпшення міжнародного образу сучасної держави і її лідера, в теоретичному розвитку принципів і концептуальних

основ побудови зовнішньополітичних іміджевих кампаній, що забезпечують формування сприятливого інформаційного середовища для проведення державою зовнішньої політики в ім'я успішного внутрішнього розвитку.

Швидкий розвиток засобів масової комунікації в ХХІ столітті, становлення інформаційного суспільства, глобалізація інформаційного простору привели до того, що уявлення, знання людей про світ значною мірою стали формуватися засобами масової інформації (ЗМІ). Великий об'єм щодня отримуваної індивідом інформації утрудняє її аналіз, що призводить до сприйняття як істинної тієї картини дійсності, яка надається ЗМІ. З цієї причини імідж будь-якого об'єкту, що створюється зусиллями мас-медіа, став відігравати набагато важливішу роль, ніж раніше. А що стосується іміджу країни, то він нині придбав статус одного з основних ресурсів, що визначають його політичну, економічну й соціальну перспективу.

Головним цільовим завданням діяльності PR-служб і ЗМІ, що взаємодіють з ними у сфері зовнішньої політики, є формування сприятливого іміджу країни. Імідж (від англійського слова *image*) цілеспрямовано сформований образ (обличчя, організації, явища), покликаний зробити позитивний емоційно-психологічний вплив на певну групу осіб [46].

Імідж держави, що є суб'єктом відносин, завжди коштує дорого і щоб його створювати, і щоб його підтримувати. Історія останніх 25 років нашої незалежності дала багато прикладів застосування технологій протидії формуванню позитивного іміджу української держави. Згадаємо хоч би події навколо «касетного скандалу», «газової війни» з Росією, продажом «кольчуг» Іраку і тому подібне.

А ускладнення українсько-польських відносин у зв'язку з Волинською трагедією, яке знову постало як одне з головних у перемовинах Києва та Варшави. 22 липня Сейм Польщі проголосував за резолюцію «Про встановлення 11 липня Днем пам'яті поляків, жертв геноциду, вчиненого ОУН-УПА». Рішення було ухвалено з шокуючою одностайністю. За резолюцію проголосували 432 депутати, 0 – проти і 10 депутатів утрималися. Основою резолюції став проект правлячої правоконсер-

вативної партії «Право і справедливість». Усе це не сприяє формуванню позитивного іміджу України.

Похідні від негативного іміджу: несприятливий інвестиційний клімат, патронат різних міжнародних інституцій, тиск з боку Міжнародного валютного фонду, подвійні стандарти в підходах до оцінки фактів внутрішнього життя держави тощо. Все це є ознакою інформаційно-мережевих війн, що використовують технології інформаційно-психологічного впливу (ІПВ).

Імідж країни нині стає реальним і надзвичайно важливим ресурсом економіки і політики. Створення позитивного іміджу держави у наш час — одна з найважливіших цілей будь-якої країни, оскільки позитивне сприйняття певної території сприяє реалізації зовнішньо-економічних і політичних проєктів, тоді як існування негативного іміджу країни здатне завдати збитку її економічній і політичній системам.

Імідж країни — це відносно стійка сукупність раціональних і емоційних уявлень, переконань, асоціацій і відчуттів людей, які виникають у свідомості громадськості з приводу її особливостей. Ці уявлення складаються на основі інформації, отриманої з різних джерел, якими можуть виступати: власний досвід, ЗМІ, досвід інших людей, чутки. Імідж країни — дуже різноплановий, емоційно забарвлений образ, що цілеспрямовано конструюється у свідомості людей і спонукаючий до певної соціальної поведінки. У контексті зв'язків з громадськістю імідж є результатом цілеспрямованої діяльності по формуванню бажаного унікального образу країни.

Імідж держави включає наступні компоненти [47]:

- імідж влади;
- імідж демократії;
- історія держави;
- менталітет народу;
- сприйняття громадянами своєї країни;
- сприйняття країни іноземними громадянами;
- статус держави (положення і роль держави на світовій арені).

Цей список може бути доповнений іншими компонентами, наприклад: образ економіки, образ збройних сил і так далі. Як

правило, кожна країна прагне до створення унікального позитивного зовнішнього іміджу, оскільки він позитивно впливає на світову громадську думку про країну. Імідж може бути позитивним і негативним.

Але, оскільки імідж є одним з ресурсів, що визначають політичну, економічну і соціальну перспективу країни, то він стає об'єктом для зовнішніх загроз.

Позитивний імідж – це конкурентна перевага регіону, тому міждержавна конкуренція поширюється і в сферу іміджу. Імідж країни є однією з мішеней в інформаційному протистоянні. Існують приклади, коли в масовій свідомості зусиллями ЗМІ були створені однозначно негативні образи деяких країн, що дозволило сформувати певне (негативне) відношення громадськості до цих країн, до процесів, що відбуваються в них, їхній внутрішній і зовнішній політиці, і згодом отримати підтримку громадської думки, а також санкції міжнародних організацій, для втручання в справи цих держав.

Процес створення негативного іміджу передувє будь-якій військовій кампанії, оскільки в масовій свідомості необхідно створити негативний образ держави, проти якої доцільно застосувати санкції і (чи) військову силу. Унаслідок збільшеної в останні десятиліття ролі громадської думки, жодна військова операція не може обійтися без її схвалення громадськістю, тому попереднім етапом кожної військової акції є кампанія в ЗМІ по створенню анти іміджу держави, проти якої буде застосована військова сила, яка (кампанія) дозволить направити громадську думку в потрібне русло.

Процес створення негативного іміджу (чи анти іміджу) відбувається за рахунок посилення негативних рис країни, атак на імідж лідера і в цілому влади, на історію держави і менталітет її громадян.

Таким чином, імідж країни в наші дні є найважливішим інструментом захисту її національних інтересів, тому його пошкодження або руйнування може завдати непоправимого збитку державі. Варто зауважити, що імідж країни чи регіону завжди є мішенню в ході інформаційної війни. Напередодні військових операцій за допомогою ЗМІ створюється негативна громадська

думка про державу, відносно якої планується військова компанія. Для цього здійснюється процес руйнування іміджу країни (чи процес формування анти іміджу держави).

Завдяки інформаційним технологіям, з'явилася можливість впливати на сприйняття громадськістю образу тієї або іншої держави, і використовувати згодом створений негативний образ для встановлення контролю над певними країнами чи регіонами.

А для цього, в першу чергу, необхідно зрозуміти для себе: хто ж розробляє такі технології, і яким чином вони реалізуються на практиці?

6.2. М'яка сила

Головний компонент м'якого впливу будь-якої держави на розум і серця іноземців — імідж країни і народу. Його не створити навіть найдорожчою компанією. Імідж дає не лише привабливість, інвестиції, туризм, спільні проекти. Це, передусім, репутація і довіра. Довіра до дій усередині і зовні. Це — велика кількість союзників і мала — опонентів.

У минулому досить було завоювати симпатії правителів, тепер (демократія, відкритість, інформаційні технології) йде боротьба за серця народів. Тому епоху вищої дипломатії змінила епоха діалогу культур і націй. Не випадково в теорії інформаційних війн стратегія застосування «м'якої сили» сьогодні є домінуючою і ефективно використовується в соціальних комунікаціях.

Сформульований американським політологом Джозефом Наєм [48] постулат про ефективність «м'якої сили» в зовнішній політиці держав стає особливо актуальним, про що свідчить політика адміністрації США.

Згідно з визначенням Ная, «м'яка сила» — це примушування інших хотіти результатів, які ви бажали б отримати». Проте це «не те ж саме, що дія або вплив». «М'яка сила» більша, ніж просто переконання, умовляння або здатність спонукати на щонебудь за допомогою аргументів, хоча усе це є важливими елементами сили. «М'яка сила» — це також здатність притягати, що

часто веде до взаєморозуміння. Простіше кажучи, в поведінкових поняттях «м'яка сила» – це приваблива сила [49].

Дж. Най розділяє потужність держави на дві складових: так звану жорстку силу (hard power) і м'яку силу (soft power). Під «жорсткою силою» мається на увазі сукупна політична, економічна і фінансова потужність, а «м'яка сила» в основному характеризується культурою, цінностями і політичною ідеологією. При цьому інструменти «м'якої сили» частенько дієвішими для досягнення зовнішньополітичних завдань, ніж силові компоненти. Саме стратегія «м'якої сили» і формує відповідний позитивний чи негативний імідж держави.

Де формується імідж? У ЗМІ. Ще – в соцмережах, в інструментах комунікації, на основі особистого досвіду (навчання, робота, туризм, спілкування, інтерес до країни і її культури). Але тональність як і раніше задають ЗМІ.

Медіакратія – не лише політологічний образ. Вплив деяких медіаконцернів і газет значно більший ніж вплив окремих держав. Вони задають інтерес до країни (чи зовсім стирають її з актуального контексту), формують (чи руйнують) імідж.

Імідж багато в чому – це саме медіа-образ, а не точний зліпок з реальності. І для України цей висновок дуже важливий, оскільки у неї великі проблеми з іміджем тому, що застопорилася інтеграція України у світ, в природний для неї культурний і громадський європейський контекст. Застопорилася штучно, ми переконані – не з нашої вини.

Не треба відноситися до України, як до кандидата на вступ в ЄС або НАТО, що виконує перелік вимог. Як і ілюзія, що їй все одно нікуди подітися. Україна самодостатня (у сировинному, військовому плані і в інших стосунках) держава зі своїми інтересами і своєю позицією з усіх міжнародних питань, і до неї треба відноситися саме так: те, що природно відносно Китаю, Індонезії, Австралії, Бразилії, Саудівської Аравії, має бути нормою і стосовно України.

Імідж має не лише інформаційну, але й комунікативну природу. Він виробляється в живому діалозі. ЗМІ не повинні відставати від живих комунікаційних процесів, обмежуватися політичними оцінками скандальних тем. Мас-медіа повинні стати

мостами, а не бар'єрами. Міжкультурними комунікаторами, а не суддями, провідниками діалогу, а не його цензорами.

Сьогодні проглядає бажання України бути правильно зрозумілою, рівноправно і доброзичливо включеною у світовий медійний контекст. Баланс негативу і позитиву про Україну повинен прийти у відповідність з його реальним балансом в українському суспільстві. Але є речі, які мають бути поза такими оцінками: це культура, люди, унікальна географія. Усе це повинно бути наново відкрито світом. Це зажадає ломки деяких стереотипів, але без цього ми не зможемо вийти на інший рівень спілкування і, що ще важливіше – довіри.

Формування позитивного іміджу України у світі в умовах міжнародної турбулентності і трансформації глобального порядку – одне з ключових зовнішньополітичних завдань країни. Образ України за кордоном формується не нами, тому він часто спотворений і не відбиває ні реальну ситуацію в нашій країні, ні її вклад у світову цивілізацію, науку, культуру, та й позиція нашої країни в міжнародних справах зараз освітлюється якимось однією.

Одним із важливих напрямів формування позитивного образу держави є книга. Сучасний темп літературно-творчого життя потребує критичного освітлення, а видавнича діяльність систематичного перегляду й оцінки. Настав час творчого осмислення ролі і функцій книги у формуванні позитивного іміджу держави, вихованні патріотизму і світогляду населення в умовах інформаційно-психологічної війни.

6.3. Книга – як інструмент формування іміджу держави

Сьогодні фахівцями використовується розширене трактування технології формування іміджу, відповідно до якого вона визначається як система тотальної комунікації. У ній фігурують такі елементи, як загальна і корпоративна філософія країни, її історія, місце існування, мова, символіка і т. д. і створення хорошого (оптимального) іміджу – це не що інше, як забезпечення єдності і гармонії усіх названих елементів один з одним і дов-

кіллям. Цю єдність і гармонію забезпечує книга. Вона є фундаментальним чинником розвитку державності і формування позитивного іміджу країни.

Чому саме книга?

Тому, що книга – медіум комунікацій. Кожна книга має щонайменше дві сюжетні лінії. Головна – авторська – подає читачу думку автора, відкриває зміст і уявлення про події, що відбуваються і які намагається довести письменник до широкого загалу. Фактично ця сюжетна лінія відбиває думки автора про ті чи інші події яким присвячена книга. Головна сюжетна лінія при веденні інформаційно-мережевих війн відображає авторське бачення подій і зміст книги відображає явну «м'яку силу», тобто книга є інструментом війни.

Інша сюжетна лінія фактично є «м'якою силою» книги і не тільки в інформаційно-мережевих війнах. Там мова йде про другорядні, на перший погляд, події чи деталі: описуються будинки, автомобілі, сніданки, вечоринки в барах чи ресторанах, відносини між чоловіками і жінками тощо. Якщо ці описи подаються захоплено, в яскравих фарбах у читача виникає бажання жити в тій країні, де відбуваються описані події, представлені головною сюжетною лінією. Тобто, незалежно від бажання автора і читача, книга стає інструментом «м'якої сили» і працює на імідж країни чи міста подій, описаних письменником.

Національна література невід'ємна від загального сприйняття країни. Тому певні проблеми із сприйняттям України, які були і є сьогодні, не можуть не впливати на ситуацію із сприйняттям сучасної української літератури. Світ знає українську літературу по творах класиків. Але починаючи з 1990-х українська література сприймалася не інакше як в маргінальній площині. Це не були тексти, які цікаві широкій читацькій аудиторії.

Змінити ситуацію можна тільки при активній підтримці з боку держави. Видавцям це завдання вирішити не під силу. Певні зусилля в цьому напрямі робляться: на кожній міжнародній виставці-ярмарку є український стенд, активно представляються програми, пов'язані з освітленням ситуації в українській літературі, проходять зустрічі з українськими письменниками. Поки для зміни ситуації цього явно недостатньо. Бізнес, не бачить

значущих результатів з об'ємів продажів, вряд чи вирішуватиме цю задачу. Хоча усім нам приємно, коли твори українських авторів видаються іноземними мовами. Але в порівнянні з тією кількістю перекладних книг, які видаються в нашій країні, це дуже незначний об'єм.

Щоб змінити ситуацію, потрібно докладати більше зусиль. Потрібно терміново створити Інститут перекладу. Ми повинні створити хорошу динаміку перекладів українських книг на іноземні мови. Можливо, проблеми в недоліку маркетингової активності? Які форми просування національної книги найбільш ефективні?

Сьогодні дуже важливо стежити за літературою інших країн. На ринку США об'єм книг, перекладених з інших мов, складає усього 3 %, в Німеччині – близько 12 % ринку. Німецькі видавці люблять робити переклади книги з «основних» мов. Це, звичайно, англійська, на другому місці – японська, що пов'язано з потоком манга-коміксів, далі – французька і потім вже «менш значущі» мови. Оскільки ми живемо у глобальному світі, дуже важливо знайомитися з культурним і мовним середовищем інших народів і знайомити інші народи з нашим культурним середовищем – на початку з книгою.

У зв'язку з цим значення таких заходів, як книжковий ярмарок у Франкфурті, складно переоцінити. Для створення позитивного іміджу держави важливо, щоб українські видавництва активніше були представлені у Франкфурті. Звичайно, формується колективний стенд від України, приїжджають і деякі окремі видавництва. Але ще дуже важливо уміти презентувати книги на доступній для відвідувачів виставки мові. Інакше тим, хто не говорить українською, дуже важко зрозуміти, про що йде мова..

У Німеччині немає єдиного Міністерства культури, питаннями культури займаються на рівні федеральних земель. Проте Міністерство закордонних справ Німеччини надає підтримку німецьким видавництвам для участі приблизно в 20-ти книжкових ярмарках за кордоном. За рахунок цієї підтримки німецькі видавці дістають можливість показати свої книги на значущих міжнародних книжкових виставках. І це формує відповідно позитивний імідж Німеччини як країни де друкують, читають і

люблять книгу. На відкритті виставки присутній канцлер чи віце-канцлер Німеччини, що працює не тільки на їх імідж, а й на імідж держави.

Можна багато говорити про виставкову діяльність, але без наявності проектів організації виставок за кордоном і в країні у яких чітко будуть розставлені усі акценти, спланована участь у виставках не тільки видавців, а й письменників, перекладачів і, безумовно, забезпечено відповідне фінансування. Тільки тоді виставкова діяльність буде працювати на імідж держави...

6.4. Пропаганда досягнень українських письменників

Важливим питанням для створення позитивного іміджу країни є пропаганда досягнень її письменників, прозаїків і поетів. У цьому напрямі важливо вирішення двох проблем. **Перша** – це реалізація унікального бібліографічного проекту (покажчика), що повинен усебічно розкрити розвиток української прози, драматургії і поезії ХХ і початку ХХІ століття (радянський період і роки незалежності). **Друга** – створення цифрової бібліотеки творів українських письменників.

Розглянемо більш детально напрями реалізації бібліографічного проекту. Це багатотомна бібліографічна праця має узагальнити матеріали, що відбивають літературний і історико-культурний процес в Україні за сто років з 1917 року і до 2017 року і припускає включення персоналії українських письменників.

Потрібно представити в бібліографічному покажчику не лише видатних і відомих письменників, але й таких літераторів чие дарування, можливо, невелике, але які свого часу склали невід'ємну частину літературного процесу. Тим самим буде досягнуто досить повне уявлення про літературне життя України цього періоду в її історичному аспекті.

Велика увага повинна приділятися індивідуальним особливостям кожного письменника: враховуватися і місце народження і діяльності прозаїка чи поета, і його творчі інтереси – переклади, робота для театру, кіно, пісенна творчість. Завдяки прагненню як можна більш повно охопити літературу про життя і творчість того або ін-

шого письменника, особливо періодику, в матеріалах бібліографії крок за кроком повинен простежитися його творчий шлях, більше того, створити портрет самого часу і епохи.

Тому матеріал, представлений в томах покажчиків, матиме цінність не лише для істориків літератури, але й для краєзнавців, істориків культури. Задум подібного проекту, адресованого науковцям, викладачам вищої і середньої школи, студентам і аспірантам гуманітарних вузів, бібліотекарям і лекторам, – словом, усім тим, чиї інтереси пов'язані з вивченням української літератури XX і XXI століття, виник у бібліографів Книжкової палати України ще в середині 1990-х рр. Вітчизняних аналогів такого покажчика немає.

Розроблена авторами проекту методика отримала широке застосування в роботі по складанню національної бібліографії. Від аналогічних зарубіжних фундаментальних бібліографічних посібників і довідників покажчик «Українські письменники. Прозаїки і Поети» відрізняється передусім тенденцією до повноти матеріалів бібліографування (за рахунок широкого кола джерел).

Такий покажчик дасть можливість ввести в науковий обіг (навіть найбільш вивчених письменників) величезну кількість не виявлених раніше публікацій. Принципові відмінності торкнуться і розділу критичної літератури про письменника: в зарубіжній бібліографії, як правило, немає посилань на монографії і статті загального характеру, що містять оцінку творчості окремих авторів; відсутні систематизуючі рубрики.

Літературна бібліографія – дзеркало літературної науки і загальної політичної ситуації в країні. Робота над персональними главами базуватиметься на унікальній картотеці, створеній учасниками проекту на основі суцільного перегляду і розпису широкого кола періодичних видань, літературно-художніх і критичних збірок з початку XX століття по 2017 рік.

Бібліографічна картотека складатиметься на основі перегляду і розпису літописів Книжкової палати України, галузевих бібліографічних покажчиків і довідників, каталогів і картотек.

Серйозну увагу буде приділено обґрунтуванню критеріїв відбору матеріалів для включення в покажчик. Без обмеження тут відбиватимуться усі, незалежно від міри закінченості, першод-

руковані художні, літературно-критичні, публіцистичні й інші твори письменників усіх жанрів, у тому числі і тексти, уперше опубліковані в мемуарній і критичній літературі.

Численні ж повторні публікації (передрук) знайдуть лише вибіркове віддзеркалення. З них реєструються ті, які є найбільшою науковою цінністю, тобто передусім так звані прижиттєві публікації, тому що саме тут найбільш вірогідні різночитання в порівнянні з першодрукowanymi текстами. Посмертний передрук, будучи показником популярності творчості письменника, як правило, текстологічно ідентичні, тому більшість з них буде винесена за межі персональної глави і відбита в тому, що додається до кожного тому списку альманахів, антологій і тематичних збірок поезії. Таким чином, в кожній персональній главі по можливості повно будуть враховані усі тексти письменника, але не дається вичерпний перелік усіх публікацій цих текстів.

Першочерговим завданням буде визначення підстав для відбору матеріалів, що підлягають включенню в показник. Окрім книг, статей, рецензій, спеціально присвячених письменникові, враховуватимуться також розділи або окремі сторінки з робіт загального характеру. При цьому відсіваються прості згадки, матеріали, що не містять скільки-небудь істотної фактичної або критичної інформації.

У показнику не відбиватимуться підручники і навчальні посібники, масово-популярна література (календарі, театральні програми, репертуарні збірки для художньої самодіяльності і т. п.). Головним же критерієм відбору є оцінка літератури за змістом. Якнайповніше відбиватимуться прижиттєві відгуки, а також відгуки видатних політичних і громадських діячів і діячів культури.

Відомості, отримані з листів письменників або при роботі з особистими архівами, дозволять уточнити біографічні дані, атрибутувати анонімні тексти, розкрити не відомі раніше псевдоніми. На основі перегляду і розпису величезної кількості джерел буде можливість доповнити навіть найзначніші бібліографічні посібники, встановити не виявлені раніше перші публікації, усунути помилки в науковій літературі про письменників, в коментарях до зібрань творів.

Особливо слід сказати про велику кількість важкодоступних і маловідомих матеріалів, відбитих в персональних розділах. Публікації в місцевому і багатотиражному друці, листівки і плакати; про виступи на літературних вечорах, концертах, мітингах – усе повинно входити в сферу інтересів бібліографів.

Завдяки широті охоплення матеріалу, а також широті охоплення імен, біобібліографічні розділи і томи покажчика у своїй сукупності повинні дати достовірну картину історії новітньої вітчизняної літератури і служити досягненню основної мети проекту – створенню національної літературної ретроспективної науково-допоміжної бібліографії.

Проект носитиме тривалий характер, розрахований на ряд років і здійснюватиметься групою фахівців Книжкової палати України.

Наступний етап реалізації проекту, направлено на формування позитивного іміджу держави є створення цифрової бібліотеки творів українських письменників різними мовами за сто років 1917 – 2017 роки. Реалізація цього етапу тісно пов'язана з першим, так як із створення бібліографічного проекту буде формуватися колекція творів українських авторів, що підлягатимуть оцифруванню. Найперше варто оцифрувати твори авторів, які потрапили до спеціального фонду і маловідомі широкому загалу. Їх введення в науковий обіг буде сприяти не тільки популяризації українського письменства, а й працювати на створення позитивного іміджу держави.

6.5. Популяризація фондів бібліотек всередині країни і на міжнародній арені

У сучасних умовах для формування і використання привабливого образу країни і її лідера до найважливіших чинників з повним правом можна віднести розвиток бібліотек і популяризацію їх фондів всередині країни і на міжнародній арені. Такі образи, підкріплені реальними досягненнями держави і її керівників у ключових сферах соціально-політичного життя, є необхідною умовою визнання авторитету країни і впливу її політичних лідерів у світі.

Важливими в цьому напрямі є не тільки питання фінансового забезпечення комплектування бібліотек новими надходженнями, а й розкриття книжкових і рукописних фондів бібліотек, шляхом організації виставкової діяльності як всередині країни так і за кордоном. Адже в фондах бібліотек України зберігаються книжкові колекції, які є важливим джерелом для вивчення історії і культури багатьох країн світу XV – XIX ст.

Так, наприклад, у книжкових колекціях Національної бібліотеки України імені Володимира Вернадського (НБУВ) зберігаються рідкісні пам'ятники світової культури XV – XIX ст., видані відомими європейськими книговидавничими фірмами і друкарнями: Аладіні – книги, надруковані знаменитим венеціанським друкарем Альдом Мануцієм і останніми представниками цієї широко відомої сім'ї друкарів-видавців у кінці XV – XVI ст.; видання французьких друкарів Етьєнів XVI – XVII ст.; видання антверпенського друкаря-видавця XVI ст. Христофора Плантена; видання голландської фірми Ельзевірів кінця XVI – початку XVII ст.; видання французьких друкарів-видавців XVII – XVIII ст. Дідо; видання англійського друкаря XVIII ст. Джона Баскервілля; розкішні видання італійського друкаря XVIII ст. Джамбаттіста Бодоні та ін. [50].

Чому не організувати виставки видань французьких, голландських, венеціанських друкарів на території бібліотек, а може й вивезти за кордом. Адже в 1988 році відділ рукописів НБУВ зміг організувати виставку (до речі першу в історії України) грецьких рукописів у Візантійському музеї (Афіни, Греція), застрахованої на 20 мільйонів доларів. Директор музею пані Потомьяну організувала екскурсії учнів усіх шкіл Греції до музею, які могли дізнатися про історію рукописів і про країну, що зберігає ці пам'ятки грецької культури.

Розширення виставкової діяльності, знайомство зарубіжних видавництв з фондами бібліотек України дасть можливість розширити ділові зв'язки, стимулювати інвестиції, покращити імідж держави.

Серед стародруків, колекція інкунабул НБУВ – 517 інкунабул («колискових книг»), що вийшли в різних містах Європи, з

1440-х років до 1500 року включно, займає четверте місце серед подібних зібрань пострадянських країн.

У книжкових колекціях НБУВ чільне місце належить і палеотипам (понад 2500 примірників) – виданням першої половини XVI ст. (1500 – 1550 рр. включно), пам’ятники багатовікової культури, прекрасно оформлені, що відображають окремі етапи у розвитку книгодрукування. Серед палеотипів – видання мислителів античності та середньовіччя, твори гуманістів, діячів Реформації.

Крім наведених стародруків у колекціях НБУВ є книги – друковані пам’ятники історії і культури, що є взірцем поліграфічного виконання і художнього оформлення. Це першодруки античних і середньовікових текстів, прижиттєві видання творів письменників-гуманістів XV – XVI ст., книги з великою кількістю рідкісних гравюр і ручних книжкових прикрас, виданням яких 500 і більше років. Окремі з них збереглися в єдиних примірниках.

З погляду на сучасні стосунки з Польщею варто виділити Королівську бібліотеку («*Collectio Regia*») – відоме у XVIII ст. зібрання книг останнього польського короля Станіслава Августа Понятовського (1732–1798). «Книжкове зібрання знаходилося у Варшаві під наглядом Яна Альбертранді (1731– 1808) – польського історика і нумізмата, відомого бібліографа. Король доручив йому привести в порядок бібліотеку, на що Альбертранді витратив декілька років і склав каталог у 11 томах [50].

У Варшаві бібліотекою користувалися не тільки король, як про це свідчать записи у спеціальному журналі «*Specification de livres pretés de la Bibliotheque Royale*» [51] (Запис книг, позичених із Королівської бібліотеки), який зберігся й до наших днів, а й придворна знать, учені» [51].

У 1805 році Королівську бібліотеку купляє засновник Кременецької гімназії Тадеуш Чацький у племінника померлого короля, князя Юзефа Понятовського. У листі від 19 травня 1805 року до польського прогресивного суспільного діяча Гуго Коллонтая він повідомляв, що «...для Волинської гімназії купив бібліотеку Королівську, медалі, астрономічну обсерваторію і кабінет природознавства за 15 000 золотих червінців» [52].

Зберігся і опис книг, придбаних Кременецькою гімназією, складений у Варшаві в 1805 році. Він утримує описи 15 580 томів у скороченому вигляді. Невід'ємною частиною Королівської бібліотеки були білі шафи. Побудовані для неї спеціально, закриті, прикрашені різьбленням по дереву, вони мають значну художню цінність.

Королівська бібліотека з універсальним фондом: наукової літератури з усіх галузей знань; стародруків, виданих у XV – XVIII ст. латинською, грецькою, польською, німецькою, французькою, італійською, англійською, чеською мовою; є окремі примірники російською мовою. Серед рідкісних видань цієї колекції – 64 інкунабули.

В книжковому зібранні – література з історії давнього світу, загальної історії і історії окремих країн; література по археології, нумізматиці, палеографії, сфрагістиці, хронології, геральдиці, історичній географії; полемічні трактати і літописи з історії римсько-католицької церкви; праці по філософії, медицині, хімії; твори класиків грецької і латинської літератури в оригіналах і перекладах. Археологія з нумізматикою є однієї із цінніших і важливіших у науковому відношенні відділів. Вражає не тільки повнота, а й багатство представлених видань з прекрасними малюнками і гравюрами. У відділі теології зібрана цінна колекція Біблії.

У Королівській бібліотеці зберігаються багаточисельні праці академій наук, наукових товариств і університетів, виданих у різних країнах Європи. Значне місце належить виданням друкарні Віленського університету за останню четверть XVIII ст. Як відомо, Віленський університет мав власну друкарню і відповідно до указу 1776 року Станіслава Августа Понятовського, зобов'язаний був присилати Королівській бібліотеці у Варшаву по одному примірнику своєї друкованої продукції.

Ми не випадково таку увагу приділяємо Королівській бібліотеці.

По-перше – імідж Польщі і її короля, Станіслава Понятовського й до сьогодні надзвичайно високій. Зібрати таку бібліотеку і приділяти їй постійну увагу, може тільки високоосвічений правитель, патріот своєї країни.

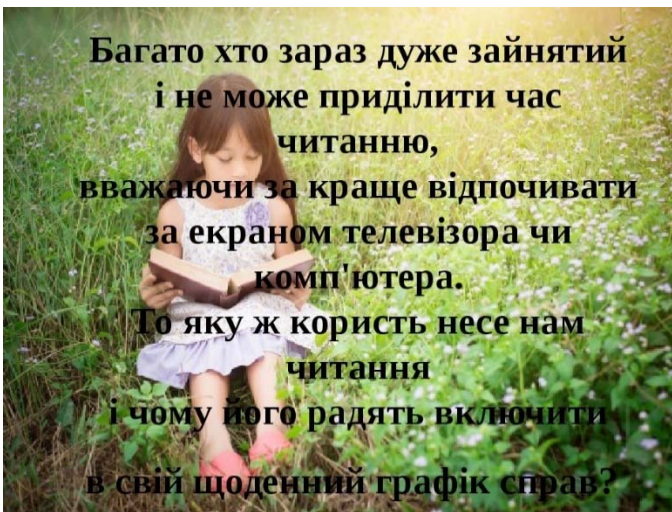
По-друге – сьогодні відносини України і Польщі є досить складними. І спільна робота над популяризацією Королівської бібліо-

теки, введення в науковий обіг її фондів, могла б сприяти покращенню наших стосунків. Можна організувати постійну виставку окремих розділів бібліотеки, наприклад, відділ класичної філології, один з найбільших в колекції. Саме йому належить значна частина інкунабул: це перші видання Аристотеля, Платона, Сенеки, Цицерона, Діогена Алеутського і ін.; видання класиків античної літератури: Вергілія, Овідія, Горация, Персія...

Організація виставки показала б що Україна з особливою увагою відноситься до історії Польщі, зберігає і популяризує одну з найкращих бібліотек світу, зібраною виданим королем Польщі Станіславом Августом Понятовським.

Це працюватиме і на імідж Польщі і на імідж України і їх сучасних представників влади.

Проте, без наявності бажання владних структур поліпшувати імідж України, без відповідних інформаційних технологій і механізмів, що створюються на основі концептуальних розробок і консультаційних послуг фахівців-політтехнологів, що займаються питаннями теорії і практики поліпшення внутрішніх і зовнішньополітичних образів держави, політичних лідерів, це завдання уявляється важко вирішуваним.



РОЗДІЛ СЬОМИЙ

«М'яка сила» книги

*Куди поділася наша мудрість,
яку ми загубили в знаннях?
Куди поділися наші знання,
які ми загубили в інформації?*
Американський філософ і поет
Ральф Уолдо Емерсон

7.1. Книга, як інструмент організаційних війн

Технологія Організаційних війн [54, 55] є складним системним механізмом, елементи якого довільним чином взаємоз'язані друг з другом, а результати її застосування можуть мати багатовекторну варіацію розвитку. Вона застосовує стратегії «непрямої дії», «м'якої сили», «операції базового ефекту», «керованого хаосу».

Метою застосування технології організаційних війн є переформування незручних держав, перебудова масової свідомості, зниження громадян до опору і самоорганізації, формування суспільства із стертою пам'яттю. Держави завжди прагнули і прагнуть використовувати як можна ширший набір засобів для досягнення своїх зовнішньополітичних цілей, підкріплення міжнародних позицій своєї країни, створення її позитивного образу за кордоном.

Ресурсами «м'якої сили» в міжнародних відносинах є всі ті методи, які «надихають і залучають» до джерела відповідного впливу, даючи можливість тому, хто прагне його застосувати,

добитися бажаного результату. Таким чином, залучаюча влада ґрунтується на привабливості ідей, причому здатність формувати переваги традиційно асоціюється з нематеріальними ресурсами, такими як культура, ідеологія і інститути.

Такими ресурсами, поряд з іншими, є, за визначенням дослідниці Оксани Сенченко, книга і книжкова індустрія, як інструменти «м'якої сили» [56]. У своїх роботах дослідниця ввела поняття «м'яка сила» книги [57 – 60], як один з важливих інструментів Оргвіїни; як засобу поліпшення іміджу країни і удосконалення державної політики в книжковій індустрії для протидії деструктивним тенденціям сучасного суспільства. Актуальність дослідження визначається зростанням ролі технологій і інструментів «м'якої сили» в сучасній зовнішній і внутрішній політиці країн світу, в умовах тотальної інформатизації і широкої можливості інформаційно-психологічного впливу на владні світові і національні еліти.

Якщо озирнутися на минуле США, то стає очевидно, що велика увага використанню «м'якої сили» для поліпшення іміджу Сполучених Штатів за їх межами приділяли багато американських президентів, і, передусім, Вудро Вільсон, Франклін Рузвельт, Джон Кеннеді, Уільям Клінтон. Досить згадати Атлантичну хартію, створення ООН, «план Маршалла», демократизацію Німеччини і Японії після Другої світової війни, розширення НАТО на схід. Усі ці ініціативи сприяли зростанню міжнародного престижу США, нарощуванню потенціалу їх «м'якої сили». Розглядаючи проблему організаційних війн, варто згадати розвідки таких відомих політиків, істориків і теоретиків проблем війни і миру, як З. Бжезінський, Г. Кіссінджер, С. Хантінгтон, К. Шеннон, Н. Вінер, Н. Хомські, В. Шульц, В. Циганов. Саме їхні праці про інформацію та управління, сутність і витоки інформаційних війн та інформаційно-психологічного протиборства доволі ґрунтовні й наповнені фактами.

Існує безліч наукових праць українських і зарубіжних учених, які окремо досліджують питання інформаційних, інформаційно-мережевих війн і дію «м'якої сили».

Ці дослідження дали можливість розглянути нову зброю – по суті технологію роботи зі свідомістю, спрямовану на переп-

рограмування, ураження і знищення її певних форм і структур. Проте відсутність систематизованого наукового осмислення «м'якої сили» книги як інструменту впливу в Оргвійнах, незважаючи на актуальність і необхідність, залишається мало вивченим, що й обумовило вибір теми дослідження. Необхідно уточнити, що являє собою «м'яка сила» книги і яким чином вона може служити реалізації цілей держави і будь-якого іншого актора. У рамках цієї роботи основний акцент зроблено саме на використанні книги як інструменту «м'якої сили» в Організаційних війнах.

На сучасному етапі розвитку книжкової індустрії виникає необхідність проведення наукових досліджень використання книги в Організаційних війнах як інструменту «м'якої сили», що дасть можливість книзі реалізувати множину нових функцій в суспільстві. Зокрема з функціонуванням книги як «м'якої сили» в соціальних комунікаціях, з проблемами відповідності книги запиту суспільства, її функціям на міжнародній арені, знайти місце книги в умовах конкуренції з іншими інформаційними ресурсами (інтернет, ЗМІ). Саме тут слід звернути увагу на важливість формування державної політики у сфері книгодрукування, книгорозповсюдження і підтримки соціально затребуваних книг. Щоб книга була функціонально ефективною, відповідала читацьким потребам, працювала на імідж держави, треба мати реальні механізми впливу відповідних державних структур і громадських організацій на функціонування видавництва, на систему ефективного поєднання різноманітних функцій книги і читання.

Для визначення реальних механізмів впливу потрібне чітке розуміння ролі книги як інструменту «м'якої сили» для формування позитивного іміджу держави, нейтралізації впливу з боку інших держав, що вимагає уважного і всебічного дослідження цього феномену.

Це своєю чергою вимагає розробки нових вимог до письменників і журналістів щодо формування змісту книги і подавання матеріалу, просування книги на міжнародному ринку, пропаганди книги, організації виставкової діяльності, залучення ЗМІ і кіноіндустрії до використання «м'якої сили» книги.

Серед стратегій і технологій ведення Оргвійн варто назвати стратегії непрямих дій, «м'якої» чи «розумної» сили, технологію «керованого хаосу», що є найефективнішими засобами ведення геополітичної боротьби на міжнародній арені, вважають фахівці корпорації РЕНД (RAND – Research and No Development) [61, 62].

Термін «стратегія непрямих дій» був введений у науковий обіг відомим англійським військовим теоретиком та істориком Б. Ліддел Гартом. Ця концепція була сформульована в його праці, що вийшла двома виданнями (у 1941 і 1946 роках) у Лондоні під назвою «Стратегія непрямих дій». Потім ця книга була перевидана в 1954 році в США під назвою «Стратегія» [63]. У трактуванні Гарта головною метою війни є не повне знищення збройних сил та економічного потенціалу ворожої держави, а примус її уряду до прийняття таких умов, які б повністю відповідали політичним, економічним і військовим інтересам країни-агресора [64].

Щодо історії появи іншої, спорідненої за метою, стратегії «м'якої сили» (soft power), то її автор, американський політолог і спеціаліст-системник Джозеф Най, розширив сферу впливу стратегії непрямих дій для підривання основ державного устрою країни-мішені. Незважаючи на те, що термін «м'яка сила» Дж. Най увів в обіг у 1990 році, стратегія, що стоїть за ним, відома з давніх часів із праць китайських військових стратегів і мислителів. Йдеться саме про те, щоб продемонструвати переваги культури, політичного чи економічного життя своєї країни для впливу на країну-мішень з метою її захоплення, без застосування військової сили. «М'яка» війна дає можливість нав'язувати іншим державам свої умови. При цьому боротьба стає максимально безкровною і мінімально затратною для держави-агресора. «М'яка» війна може тривати необмежений час – від кількох днів до багатьох років.

Визначення сутності «м'якої сили» книги базується, з одного боку, на визнанні комунікаційної природи взаємодії «книга – читач», а з іншого – на потребі вбачати в українській книзі матеріальне втілення духу народу, його культурне надбання, що гарантує високу освіченість української нації, становить підґрунтя її наукового й інтелектуального розвитку.

7.2. Сутнісні характеристики книги як «м'якої сили»

Характерним для книги як інструменту «м'якої сили» в Організаційних війнах є її бінарність: з одного боку «м'яка сила» книги виступає інструментом створення деструктивних тенденцій; а з іншого – «м'яка сила» книги є засобом протидії цим тенденціям.

В ході аналізу «м'якої сили» книг було виявлено, що книги беруть участь в реалізації таких стратегій, як стратегія дискредитації і стратегія глорифікації (прославляння когось чи чогось).

Стратегію ми розуміємо як загальний розумовий план, або загальну психологічну лінію поведінки, визначувану «інтенцією і комунікативною метою (цілями), що визначається на основі усвідомлення комунікативної ситуації як сукупності чинників, що впливають на планування і реалізацію текстової комунікації (час і місце комунікації, інтенції учасників комунікації, їх професійні, вікові, гендерні, етнічні характеристики, соціальні статуси і ролі, особливості характеру, тип міжособових стосунків, емоційний стан і інші чинники)» [65].

Так, стратегія дискредитації спрямована на підривання авторитету, довіри до когось чи до чогось; ті явища дійсності, які піддаються дискредитації, визначаються нами як мішені дискредитації.

Стратегія глорифікації є дзеркально протилежною названій вище стратегії. Вона спрямована на підйом і зміцнення авторитету, довіри до когось чи до чогось; ті явища, які глорифікуються, ми визначаємо, як об'єкт глорифікації.

Для прикладу розглянемо декілька книг, присвячених відомому політичному діячу, депутату Верховної Ради декількох скликань Тимошенко Юлії Володимирівні. Так у книзі «Макуха...» [66], чітко направлений на дискредитацію Ю. Тимошенко, автор Дмитро Чобіт пише: «Про БЮТ я написав три книжки: «Монолітне болото, або ЗАТ БЮТ», «Фарисеї, або Негоголошена війна Україні» і «Ананас, або Новий план захоплення Києва». Всі вони гостро-викривальні, у них наводяться численні факти негідної, фарисейської діяльності лідерів БЮТ... У книзі «Макуха» називаються конкретні факти відверто шкідницької і де-

структивної роботи бютівських верховодів та їхньої організації в цілому. При цьому зауважу, що про велику кількість негідних, фарисейських вчинків вождів БЮТ я навіть не писав, бо хоча й був упевнений у їхній достовірності, та не мав достатніх доказів. Але те, що написано, безперечно, свідчить про підступні, цинічні і нахабні методи політичної боротьби»[66].

Інша книга авторів Попова Д. і Мільштейна І. «Оранжевая принцесса. Загадка Юлии Тимошенко»[67], дає позитивну характеристику спрямовану на зміцнення авторитету Ю. Тимошенко. Автори пишуть: «Леді Ю», «Жанна д'Арк», «Газова принцеса», «Залізний ангел Майдану» – немає на пострадянському просторі жодного політика, якому журналісти дали б стільки прізвиськ і про яке б не вигадали стільки легенд. Міф «Тимошенко» сполучає в собі правду і брехню, плітки ворогів і безмежне захоплення друзів, еротичне збудження публіки і запах грошей. Хто ж вона насправді, ця жінка із залізним характером, тихим голосом, сяючими очима і знаменитою косою «а-ля кубанський коровай»?

Документальний трилер про неймовірну долю Юлії Тимошенко – дівчину з дніпропетровської «хрущовки», олігарха, що контролювала чверть української економіки, члена уряду, що поставила на коліна хрещеного батька країни, в'язня СІЗО, зірки антипрезидентських демонстрацій, помаранчевої революціонерки, прем'єр-міністра і знову грізної опозиціонерки!»[67].

У цих книгах Юлія Володимирівна виступає як об'єкт дискредитації (Д. Чобіт) і глорифікації (Д. Попов і І. Мільштейна), що свідчить про використання наведених книг як «м'якої сили» в рамках політичної боротьби за владу в Україні.

Для використання книги як інструменту «м'якої сили» для формування певного іміджу країни і визначення книги як чинника розвитку національної культури і соціальної інформації варто звернути увагу на те, що кожна книга має щонайменше дві сюжетні лінії.

Головна – авторська – подає читачу думку автора, відкриває зміст і уявлення про події, що відбуваються і які намагається довести письменник до широкого загалу. Фактично ця сюжетна лінія відбиває думки автора про ті чи інші події яким присвяче-

на книга. Головна сюжетна лінія при веденні Оргвійн відображає авторське бачення подій і зміст книги відображає явно «м'яку силу», тобто книга є інструментом війни.

Друга сюжетна лінія (може бути інтуїтивним авторським баченням подій, фактів тощо), фактично, завжди є «м'якою силою» книги і не тільки в Оргвійнах. Мова йде про другорядні, на перший погляд, події чи деталі: описуються будинки, автомобілі, сніданки, вечоринки в барах чи ресторанах, відносини між чоловіками і жінками тощо. Якщо ці описи подаються у комплексментарних оцінках, із застосуванням яскравих фарб, у читача виникає бажання жити саме у тій країні, де відбуваються події сюжету. Тобто, незалежно від бажання автора і читача, книга стає інструментом «м'якої сили» і працює на певний імідж країни чи місця подій, змальованих письменником.

Зверніть увагу як працює на імідж, на рекламу Парижу фрагмент тексту, поданий у книзі Дена Брауна «Код Да Вінчі» [68]. «...Вони в'їхали в безлюдний парк, і агент негайно скинув швидкість і вимкнув сирену. Ленгдон жадібно вдихав напоєний весняними ароматами повітря, насолоджувався тишею. У холодному світлі галогенних ламп поблискував гравій на доріжках, шини шаруділи в усипляючому гіпнотичному ритмі. Ленгдон завжди вважав сад Тюільрі місцем священним. Тут Клод Моне експериментував з кольором і формою, ставши, таким чином, родоначальником руху імпресіоністів. Втім, сьогодні тут була інша, дивна аура – поганого передчуття.

«Сітроен» звернув вліво і рушив на схід по центральній алеї парку. Обігнув круглий ставок, перетнув ще одну безлюдну алею, і попереду Ленгдон вже бачив вихід з саду, відділений гігантською кам'яною аркою.

У давнину під цією аркою здійснювалися самі варварські ритуали, цілі оргії, але шанувальники мистецтва любили це місце зовсім з іншої причини. Звідси, з еспланади при виїзді з Тюільрі, відкривався вид відразу на чотири музеї витончених мистецтв, по одному в кожній частині світу.

Справа, по той бік Сени і набережної Вольтера, Ленгдон бачив у віконце фасад старого залізничного вокзалу, що театраль-но підсвічувався, тепер в ньому розташовувався дуже цікавий

Музей д'Орсе. А якщо подивитися вліво, можна було побачити верхню частину грандіозного ультрасучасного Центру Помпіду, де розміщувався Музей сучасного мистецтва. Ленгдон знав, що за спиною у нього знаходиться древній обеліск Рамзеса, що здіймається високо над вершинами дерев. Він відмічав місце, де знаходився музей Же-де-Пом.

І нарешті попереду, на схід, виднілися через арку монолітні контура палацу часів Ренесансу, де розташовувався, мабуть, найзнаменитіший музей світу – Лувр.

У який вже раз Ленгдон випробував почуття подиву, змішаного із захопленням. Очей не вистачало, щоб оглянути разом усю цю грандіозну споруду. Величезна площа, а за нею – фасад Лувру, він здіймався, точно цитадель, на тлі паризького неба. Побудована у формі колосального кінського копита будівля Лувру вважалася щонайдовшою в Європі, по його довжині могли б розміститися цілих три Ейфелеві вежі. Навіть мільйона квадратних футів площі між крилами цієї унікальної споруди було недостатньо, щоб якось зменшити велич фасаду. Одного разу Ленгдон вирішив обійти Лувр по периметру і, на свій подив, дізнався, що виконав тримильну подорож.

Згідно з приблизною оцінкою, на уважний огляд 65300 експонатів музею середньому відвідувачеві знадобилося б п'ять тижнів. Але більшість туристів віддавали перевагу збіглому огляду. Ленгдон жартівливо називав це пробіжкою по Лувру: туристи бадьорим кроком проходили залами музею, прагнучи побачити три найзнаменитіші експонати: Мону Лізу, Венеру Мілоську і Ніку – крилату богиню перемоги» [68].

Безумовно, наведений текст підходить до визначення «м'якої сили» книги, що пропагує Париж і працює на позитивний імідж Франції.

Використання «м'якої сили» книги для формування позитивного іміджу країни чи протидії державі-агресору, має своєю метою за допомогою друкування і розповсюдження книг змістовно показати переваги своєї культури, економіки, демонструвати досягнення науки, спортивні досягнення тощо. Важливим при цьому є широке розповсюдження книг, заохочення видавництва і авторів можливостями перекладання і перевидання книг

іноземними мовами. Фінансування участі авторів у міжнародних виставках і проведення рекламної компанії своїх книг. Адже книга довгий час буде зберігатися в бібліотеках і свідчитиме про досягнення країни протягом десятків років, надаватиме нові можливості інтерпретації змісту книги як «м'якої сили» і розповсюдження їх в системі соціальних комунікацій.

У іншій частині книги Ден Браун показує життя людей Заходу, акцентуючи на їх «можливості зустрічатися кожні шість місяців в якому-небудь романтичному місці земної кулі» (Живуть же люди). Наведемо цю частину тексту: «...«Сітроен», додавши швидкість, мчався по місту в південному напрямку, ось вдалині і трохи справа виник спрямований до неба силует Ейфелевої вежі з підсвічуванням. Побачивши її, Ленгдон згадав про Вітторію. Рік тому вони дали один одному жартівливу обіцянку, що кожні шість місяців зустрічатимуться в якому-небудь романтичному місці земної кулі. Ейфелева вежа, як підозрював Ленгдон, входила в цей список. Сумно, але вони розлучилися з Вітторією в шумному римському аеропорту, поцілувалися і відтоді більше не бачилися»[68].

Прикладом використання «м'якої сили» книги для створення негативного іміджу країни може виступати друкування і широке розповсюдження: книг з негативним висвітленням ролі керівників держави і їх дій; книг, що подають викривлену історію країни. Рекламу таких книг і використання кінематографа для посилення дії «м'якої сили» книги формують негативний імідж держави – жертви агресії. Прикладів таких книг безліч.

Особливо небезпечним є використання книги як інструменту інформаційно-мережевих війн при веденні війн звичайною зброєю для виправдання агресії при захопленні територій інших країн, чи їх ресурсів. Такі книги, залишаючись у бібліотеках і особистих колекціях довгий час, можуть слугувати фальшивим історичним фактам, виправдовуючи дії агресора.

При проведенні наукових досліджень, важливо розглядати книгу і книговидання в усій їх багатоаспектності і багатофункціональності, а також у взаємовпливі і взаємодії з іншими масмедіа і засобами комунікації. Важливо спробувати визначити шляхи їх подальшого розвитку і співіснування в умовах широ-

кого впровадження нових інформаційних технологій і конкуренції з іншими засобами соціальних комунікацій.

«М'яка сила» книги в інформаційно-мережевих війнах використовується як консцієнтальна зброя, що впливає не тільки на психіку однієї людини, а й на психологічний клімат соціуму, який підпав під дію цієї книги. Тому що книга, як показує аналіз глобального історичного процесу розвитку людства, трансформує індивідуальні цінності у суспільні, а національні цінності у загальнолюдські.

Використання книги як інструменту «м'якої сили» в Оргвійнах по-новому ставить на порядок денний проблему співвідношення книги, засобів масової інформації і комунікації в умовах появи концепції кінця друкованої книги і книговидання. Визнання книги як «м'якої сили» дає нове методологічне підґрунтя дослідження – когнітивний підхід, завдяки якому здійснюється аналіз змістовної, інтелектуальної складової книжкової комунікації. Він дає можливість проаналізувати та виокремити шляхи впливу «м'якої сили» книги на свідомість читачів. Під час сприйняття думок автора читачі, по суті, діють як науковці, адже, вони розмірковують, теоретизують, занурюються у творчий процес автора, прогнозують подальші події сюжету тощо. Подібно до того, як дослідники провадять наукові експерименти, відшукуючи істину, читач, не менш сумлінно, здійснює власне дослідження у масштабах набутого ним життєвого досвіду, доводить свої гіпотези, прагне передбачити та контролювати події свого власного життя.

У наш час для впливу на свідомість словом і образом створено цілі наукові напрями, що розробляють технології маніпуляції свідомістю. З'явилися технічні засоби і методи масової пропаганди, що дають змогу ефективно впливати на менталітет народів у системі соціальних комунікацій. Водночас використання «м'якої сили» книги в Оргвійнах має бути спрямовано на формування менталітету націй, духовних засад населення, їх віру, ідеологію, історію, притаманні їм патріотизм, культуру тощо.

Звернення до когнітивного підходу уможливлює розгляд «м'якої сили» книги в Оргвійнах в ракурсі їх змістового аналі-

зу. Наприклад, Р. Шафранські [69] осмислює феномен війни, спрямований проти будь-якої частини системи знань і переконань супротивника. Метою є латентний деструктивний вплив на ухвалення політичних рішень контрагентом, що виражається в порушенні координації і ефективності цього процесу. На думку автора, чим вище технологічні можливості й розвиненіша комунікативна сфера держави, то вона більш вразлива в інформаційній війні.

У межах геополітичного підходу згідно з положеннями якогось інформаційна війна інтерпретується в термінах міждержавного протиборства, спрямованого на вирішення зовнішньополітичних завдань не за допомогою фізичної сили, військової техніки і зброї, а з використанням інструменту «м'якої сили» книги в Оргвійнах, витончених технологій контролю, що отримує зовнішній вияв у формі дипломатії.

Американські дослідники В. Коган і М. Грінберг розрізняють короткострокові й довгострокові інструменти «м'якої сили»[70].

До короткострокових інструментів «м'якої сили» насамперед варто віднести медіа, серед яких вирізняються глобальні новинні телеканали. Така увага зумовлена кількома причинами:

- обґрунтованими статистичними даними, які свідчать, що телебачення залишається важливим джерелом інформації;
- впливом глобального телебачення на питання, які потрапляють у політичний порядок денний, національного і міжнародного рівня;
- розширенням кількісного та якісного складу учасників глобального інформаційного простору, оскільки разом із комерційними в ефір виходять державні телеканали, які віддзеркалюють їхні позиції й погляди.

Деякі міжнародні дослідники використовують поняття «глобальні інформаційні війни» для визначення різних підходів до інтерпретації тих або інших подій чи альтернативних поглядів різних держав, які глобальні телеканали пропонують потенційній аудиторії.

Це визначення не відбиває всієї глибини сучасних світових процесів. З розвитком і розширенням інформаційної сфери, у

якій, разом з традиційними, діють нові – соціальні – медіа, жодному акторові найрозвиненішої держави не під силу контролювати або «дозувати» потоки інформації. Те, до чого прагне багато держав і недержавних акторів, – розширити свою присутність в дискусії з актуальних проблем, мати можливість формувати її, спрямовувати, коригувати або згладжувати «гострі кути».

Прикладом довгострокового інструменту дії «м'якої сили» держави є книга і книгодрукування, за умови їх розгляду в глобальному історичному процесі, а також надання послуг здобуття вищої освіти. Це уможливорює сформувати певний світогляд у населення держав – жертв агресії та в іноземних студентів, що відбиває ціннісні орієнтації держави, де вони навчаються, розраховувати на прихильне ставлення випускників до країни у майбутньому.

Сучасні тенденції розвитку цивілізації такі, що значення «м'якої сили» в загальному владному балансі кожної держави неминуче зростатиме. Сьогодні «м'яку силу» необхідно розглядати у фокусі глобальних соціально-політичних, економічних і культурних процесів. Вони формують нову, відмінну від попередніх, систему світової політики, де класичні ієрархічні моделі відносин між політичними акторами поступаються місцем мережевим структурам. Тому головним завданням застосування «м'якої сили» стає не просування національних інтересів держави, а реалізація інтересів коаліцій, союзів, ТНК, фінансово-інформаційних структур.

Посилення глобальної конкуренції та накопичення кризового потенціалу ведуть до ризиків деструктивного і протиправного використання «м'якої сили». Їх головна мета – «політичний тиск на суверенні держави, втручання в їх внутрішні справи, дестабілізація державного ладу, маніпулювання громадською думкою і свідомістю, у тому числі у межах фінансування гуманітарних проектів і проектів, пов'язаних із захистом прав людини».

Технології «м'якої сили» – це один із найважливіших чинників сучасної зовнішньої політики держави і реалізації її національних інтересів. Ця система впливає на аудиторію, реалізуючи національні інтереси. Культурний, інформаційний та освітній чинники – ключові аспекти змістової категорії «м'яка

сила». Саме вона комплексно поєднує культурні інструменти з інформаційно-пропагандистськими, освітніми, технологічними й іншими засобами непрямого управління як зовнішньою політикою, так і глобальними процесами.

Методи застосування «м'якої сили» здійснюються за допомогою впливу як матеріальних, так і нематеріальних чинників, що визначає два види сприйняття «м'якої сили»: поверхове (зовнішнє) – стиль, одяг, харчування, дозвілля, манера поведінки; і глибинне, яке впливає на свідомість і підсвідомість, на стереотипи й архетипи свідомості та спричиняє їх поступову трансформацію.

Поверховий вплив легко засвоюється, але при цьому не утворює нової якості культури, менталітету, а значить, не трансформує поведінку людей і не впливає на орієнтацію зовнішньої політики цієї країни. Наприклад, можна одягатися як типовий американець, слухати західну музику, але при цьому залишатися казахом або українцем.

Глибинний вплив – це результат дії «м'якої сили», якого важко досягти, оскільки він змінює спосіб мислення і свідомості, світогляд і за умови масового відтворення такого сприйняття у країні – об'єкті впливу поступово утворюється так звана «п'ята колона» її адептів. Саме на другий тип сприйняття переважно націлені практично всі наявні засоби трансляції «м'якої сили».

Отже, потреба в аналізі друкованої спадщини світу є нагальною. Остання дає можливість узагальнювати процеси, що відбувалися на різних етапах розвитку людства, а значить, і розглядати факти використання книги, як інструменту «м'якої сили» у глобальному історичному процесі. Адже такі складові соціальних систем, як глобалізація (у різних її проявах), лібералізація, демографічні катаклізми відбувалися і раніше, і вже призводили до трагічних наслідків, але наступні покоління, з впертою завзятістю, повторюють їх знову і знову.

Попри те, що історична наука, як правило, оперативно описувала найбільш значущі суспільні явища, прикрі помилки весь час повторюються. Головною причиною цього неподобства є маніпулятивне застосування книги, її використання як зброї, як інструменту «м'якої сили» у сучасних Оргвійнах. Книги, що

протиричали існуючим ідеологемам переписувалися, доповнювалися «новими» фактами або піддавалися нищівній критиці. Окремі з них вилучалися з книгосховищ під різними приводами, здавалися у макулатуру чи вирушали у спеціальні фонди з обмеженим доступом користувачів.

Переписування історії у політичних цілях відбувалося в усі часи. Але, зазвичай, це обмежувалося історією однієї країни – для надання більшого значення якимось подіям в житті цієї країни, важливим її керівництву. Але, у даному випадку, ми маємо справу з унікальним феноменом – замовчуванням або переписуванням усієї світової історії – причому одночасно усіма провідними західними державами і у одному й тому ж напрямку. З'ясувати походження цього феномену надзвичайно важливо.

Використовуючи книги як інструмент «м'якої сили» для демонстрації переваг лібералізації і ринкової економіки, західні аналітики і владні структури планували за короткий час сформувати у країнах Сходу ліберальні політичні режими, економіку, відкриту зовнішнім інвестиціям і впливам, створити «демократичні» держави на зразок американського суспільства. Реалізація стратегії глобалізації вела світ до «нового світового порядку» з лідерством США, до однорідного політичного, економічного і духовно-культурного простору. Це світ – поділений на дві частини: бідну більшість і багату меншість, світ з єдиним урядом, що керує усім континентом, світ, організований за зразком американської демократії і парламентаризму.

Використання «м'якої сили» книги для формування адекватного знання про теорії розвитку націй і народів дозволяє правильно здійснювати заходи щодо їх захисту від зниження дієздатності, прогнозувати розвиток людського суспільства, як у цілому, так і у окремо взятих народів з позиції загальної теорії управління. У книгах з даної тематики розглядаються проблеми виживання націй і їх розвитку у різних історичних умовах, а також їх відношення до держави, як певної форми існування нації.

7.3. Методи обмеження доступу до достовірної інформації

Метою Оргвійни є утруднення доступу людей до достовірної інформації. Оскільки ухвалення рішень завжди ґрунтується на аналізі даних, при доступі до якісної інформації прийматимуться якісні рішення. І навпаки – недостовірна інформація призведе до ухвалення неадекватних рішень.

Для утруднення доступу населення до достовірної інформації використовуються наступні методи:

1. Фінансування підготовки і друкування книг за спеціальним замовленням. У цьому випадку «м'яка сила» книги має впливати на населення країни, що піддається маніпуляції у напрямі потрібному маніпуляторам. Останніми можуть бути представники урядів, партій, спеціальних служб, транснаціональних корпорацій і ін, щоб відображати певну ідеологію, створювати у читача враження достовірності поданої інформації. Книги повинні формувати у населення потрібне маніпуляторам розуміння нав'язуємої ідеї і невідворотності її реалізації. Це може бути програма «соціально значимих книг», що працюють на імідж держави, чи потрібне уявлення про глобалізацію, лібералізацію, ринкову економіку тощо. Фінансування підготовки і видання художньої літератури, спрямованої на формування певного погляду на історичні події і сьогодення.

Розкриваючи аспекти використання «м'якої сили» книги, наведемо конкретні приклади цієї діяльності в роки «холодної війни». Так, пропагандист американської військової адміністрації у післявоєнній Німеччині Ф. Прагер опублікував майже 25 томів різноманітних праць, у створенні, виданні чи поширенні яких було зацікавлене ЦРУ. Письменник зазначав, що представники Управління або безпосередньо відшкодовували йому витрати на публікацію, або гарантували купівлю (переважно через фонд) достатньої кількості екземплярів, аби зробити видання прибутковим. «Книги відрізняються від усіх інших засобів пропаганди, – зауважував керівник відділу таємних операцій (Covert Action Staff) ЦРУ, – передусім тому, що одна книга може змінити ставлення читача та його подальші дії майже радикально, що

неможливо досягти за допомогою іншого засобу. Отже, книжкове виробництво стає найважливішим знаряддям стратегічної (довгострокової) пропаганди» [71, 72].

Таємна програма книговидавництва, за словами представника ЦРУ, була ініційована, щоб «домагатися видання книг та їхнього поширення за кордоном, приховуючи будь-який вплив з боку США, через таємне субсидування закордонних видань або книжкових магазинів. Домагатися видання книг, що не мають будь-якої відкритої прив'язки до уряду США, особливо якщо позиція автора є «делікатною». Добиватися видання літератури, керуючись оперативними міркуваннями, незалежно від її рентабельності. Стимулювати й субсидувати місцеві національні або міжнародні організації для публікації та поширення книг. Стимулювати написання політично значущих книг невідомими іноземними авторами – або через пряме фінансування автора, якщо можливі таємні контакти з ним, або опосередковано, через літературних агентів і видавців» [71].

У 1977 р. газета «Нью-Йорк таймс» стверджувала, що ЦРУ було причетне до видання принаймні тисячі книг. Управління ніколи не розголошувало список літератури, підготовленої до друку з його допомогою, але відомо, що він містив книги «Угорська революція» Ласки; переклади поем «Безплідна земля» і «Чотири квартети» Т. Еліота і видання, опубліковані Конгресом за свободу культури чи його філіями. Це, зокрема, збірки віршів «Минуле в сьогоденні: Боротьба ідей від Кельвіна до Руссо», «На півдорозі до місяця: Нові листи з Росії» П. Блейк («Інкаунтер Бук», 1964); «Література і революція в Радянській Росії» під редакцією М. Хейварда і Л. Лабедза («Оксфорд Юніверсіті Прес», 1963); «Історія і надія: Прогрес у свободі» К. Желенські; «Мистецтво будувати припущення» й «Сотня кольорів» Б. де Жувенеля під редакцією Р. Макфаркуара; автобіографічний роман Н. Хмари «До мене»; «Італійці» Л. Барзині; «Доктор Живаго» Б. Пастернака і нові видання «Державця» Н. Макіавеллі. Роботи А. Чехова було перекладено багатьма мовами і видано фірмою «Чехов Паблішинг Компані», яку таємно фінансувало ЦРУ» [71].

Окрім Дж. Ханта, чиє первинне покликання – письменницька праця, було ще кілька активних романістів, якими пишалося

ЦРУ. Випускник Єльського університету П. Маттессен, що згодом став відомим завдяки книзі «Сніговий барс», заснував у Парижі журнал «Періс Ревю», де публікував власні матеріали; працюючи на ЦРУ, написав роман «Партизани». Ще одним «улюбленцем» був Ч. Маккеррі, якого пізніше вважали свого роду відповіддю Америки на англійського письменника Дж. Ле Каре. До цієї когорти входив і Дж. Міченер, який за свою довгу кар'єру, шанобливо відзначену Управлінням, написав купу блокбастерів із такими «скромними» назвами, як «Польща», «Аляска», «Техас», «Космос». У середині 1950-х рр. письменник маскував літературною діяльністю свою роботу з усунення радикалів, які проникли в зону однієї з операцій ЦРУ в Азії. Для цього він був відряджений до фонду «Азія», котрий фінансувало Управління. Згодом зазначав, що «письменник ніколи не повинен служити таємним агентом якоїсь структури чи будь-кого взагалі» [71].

Потім був Г. Хант, автор романів «На схід від прощань», «Межа пільми» і «Незнайомець у місті», за які автор отримав премію Гугенхайма. Коли письменник працював на Управління координації політики (УКП), яке очолював Ф. Уїзнер, йому доручили випустити кілька оригінальних видань через видавничу компанію «Фосетт». У Мексиці він відповідав за видання книги «Життя і смерть у СРСР» марксистського письменника-інтелектуала Ель Кампесіно, першого з латиноамериканських авторів, хто повідав про терор сталіністів. Книгу переклали багатьма мовами і розповсюджували за допомогою ЦРУ. Г. Хант також доручив оперативникові У. Баклі надати допомогу й чилійському інтелектуалові, марксистові Е. Равінесу, щоб той зміг закінчити книгу «Шлях Єднань» [71].

2. Вилучення книг з обігу. Такий метод використовується для запобігання донесення до населення альтернативних думок, стосовно ідей, що їх намагаються впроваджувати. Книги вилучають із книгосховищ і здають в макулатуру, чи формують з них спецфонди. Паралельно робляться спроби знищити навіть згадки про такі книги в бібліографічних покажчиках і реферативних журналах. Відомо, що заборона друкування і вилучення з бібліотек певних книг була широко застосована в роки Радянської

влади, коли були сформовані так звану «спецфонди». Але це не є чимось новим в історії.

У контексті нашого дослідження можна припустити, що використання книг, як інформаційної зброї, було відоме ще за глибокої старовини, книжки використовували завжди, особливо, коли виникала потреба перемогти суперника, опонента чи навіть озброєного ворога. Виходячи з цього, відповідні книжки можуть бути затребувані і тепер, і використовуються вони обмеженим колом людей для управління окремими державами, глобальною економікою, світом тощо.

Друкування книг і використання їх як «м'якої сили» один з вірних засобів пропаганди якого-небудь вчення. Тому врізні епохи застосовувалися певні заходи з метою перешкодити цьому. Досить характерною була епоха часів інквізиції кінця 15-го початку 16-го століття. Так у «1490 році в Севільї спалили декілька єврейських Біблій і різні книги, написані євреями. У Саламанку подібну долю потерпіли більше шести тисяч томів по магії, чаклунству і забобонам, що мали те ж походження. ... 21 березня 1521 року папа писав губернаторам провінцій Кастилії під час відсутності Карла V, рекомендував їм перешкоджати ввезенню творів Лютера в королівство. Кардинал Адріан як головний інквізитор направив 7 квітня того ж року до окремих інквізиторів указ про арешт усіх ввезених творів цього роду.

... 11 серпня 1530 року верховна рада знову наказала інквізиторам під час відсутності кардинала Манріке бути готовими до виконання намічених в указі заходів, додаючи, що йому стало відомо, ніби твори Лютера проникають в королівство або під помилковими заголовками, або як твори, що абсолютно відрізняються від них і складені католицькими авторами; що, безсумнівно, помилки Лютера прослизнули у формі приміток в різні католицькі праці з наміром видати їх за вчення авторів; для пригнічення цього нетерпимого зловживання інквізитори повинні відправитися в усі публічні бібліотеки і провести там уважний пошук творів, попсованих рукою нових сектантів, і додати до щорічного указу про доноси особливу статтю, щоб зобов'язати католиків доносити інквізиції про усіх осіб, які читали ці книги або зберігали їх у себе удома» [70].

Це доводить, що в дуже віддалені епохи існують приклади домашніх обшуків, що робляться для вилучення заборонених урядом книг.

3. Вибіркове замовчування. Одним з ефективних способів впливу на людину є вибіркове замовчування, тобто приховування в певний час значущої інформації. Таке вибіркове замовчування книг призводить до маніпулювання суспільною свідомістю, а також воно часто стає інструментом сприяння досягненню стратегічних цілей у руках фахівців інформаційно-мережевих війн. Використання «м'якої сили» книги в цьому разі веде до приховування бібліографічної інформації про книгу, яка дає можливість встановити істину. Книги вилучають із бібліотек, ховають у спецфондах чи навіть віддають у макулатуру.

4. Дезінформація – основа інформаційної політики того режиму влади, який переслідує корисливі, руйнівні та злочинні цілі. Це не просто брехня і наклеп, це керована брехня, свідомий наклеп, що спрямовані не лише на обман людини, а й на пригнічення здорової захисної реакції нації проти згубного впливу. Під час ведення психологічної війни слід досягати поставленої мети за допомогою дипломатичних маневрів, економічного тиску, інформації і дезінформації, провокацій і залякування, саботажу і терору, шляхом ізолювання супротивника від його союзників, від тих, хто його підтримує. Підкуп науковців призводить до подання негативної рецензії на ті книги (книгу), які є небажаними для маніпуляторів. Зупинити масову дезінформацію в період активного ведення Оргвійни шляхом застосування законодавчих заходів неможливо. Дезінформація безсила лише там, де населення має стійке бачення проблеми.

5. Стереотипи потрактовуються як усталене ставлення людей до тих чи інших соціальних явищ. Останні виробляються відповідно до внутрішніх ідеалів носіїв стереотипів. Інакше кажучи, стереотипи – це стійкий і надмірно спрощений образ окремої соціальної верстви чи людини, події чи явища.

У Оргвійнах стереотипи застосовуються з метою формування в людей образного й ілюзорного мислення. Такі уявлення, як стереотип, імідж, штамп, кліше, використовуються і як засіб впливу на людину в певних політичних або соціальних умовах.

Завдання фахівців інформаційних війн – спрямувати стереотипи на створення стандартного, спрощеного мислення, на руйнування традицій, на підтримку сприйняття неточної інформації. Прикладами стереотипів може бути використання «м'якої сили» книги для доказу переваг ринкової економіки й спільного ринку, невідворотності глобалізації, концепції неолібералізму, монетаристської теорії Фрідмана.

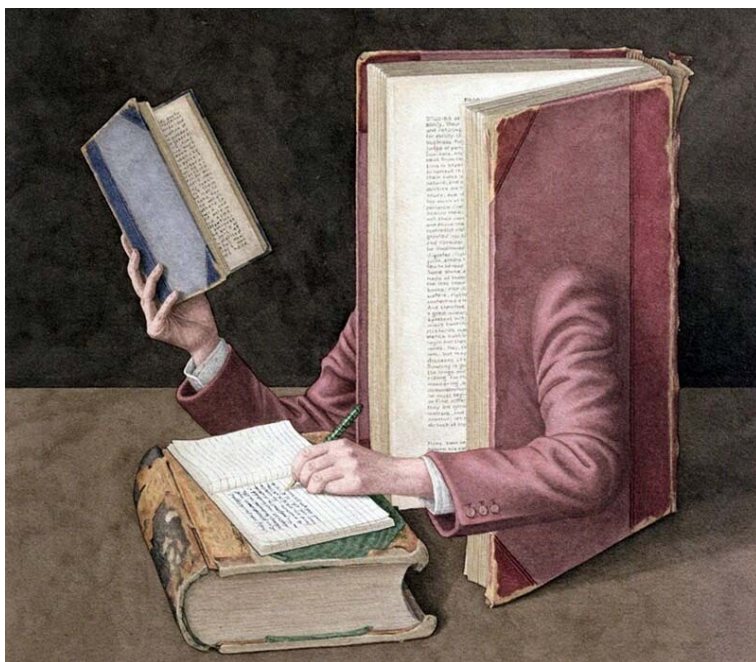
6. Інтерпретація. До неї вчені вдаються тоді, коли намагаються пояснити певний факт. Немає нічого поганого в тому, що науковець дає свій коментар обнародованому факту, висловлює свою точку зору на події, що відбуваються. Проте коментарі часто бувають замовними, тобто вони свідомо спотворюють дійсність. Нині засоби масової інформації прагнуть дати кожній події свою оцінку, відповідно можна відстежити, що коментарі можуть бути такими, що суперечать один одному. Існує два прийоми інтерпретації як засобів інформаційного впливу. У першому випадку можливість коментувати події надається тільки одній стороні конфлікту, а в другому – коментар свідомо втрачає основні свої риси: лаконічності, точності оцінки, показових порівнянь. Також учені вдаються до маніпуляції фактами і до надмірної експресивності в оцінках, щоб дати емоційний заряд читачам. При цьому замовчуються історичні приклади, що суперечать нав'язуваній думці.

Інтерпретація будь-якої події в глобальному історичному процесі вимагає уважного підбору книг, на які посилається коментатор. При цьому важливими є бібліографічні покажчики, що дають можливість широкого вибору книг з обговорюваного питання. У цьому разі бібліографічні покажчики і бази даних бібліографічної інформації не повинні піддаватися цензурі [73].

Пропагандистські приманки – це «сенсація» і «компромат». Менш відомі передрук матеріалів із зарубіжних видань, реклама, спекуляція на популярності, сатиричні шаржі. За допомогою цих приманок формується громадська думка, читачам вказують на ту інформацію, яка насамперед заслуговує на увагу.

І пасивно спостерігаючи своїх дітей, захоплених не читанням книг, а споживанням телевізійної і комп'ютерної інформації, давайте згадаємо слова відомого американського філософа і

поета Ральфа Уолдо Емерсона, який жив і творив у середині XIX ст.: «Куди поділася наша мудрість, яку ми загубили в знаннях? Куди поділися наші знання, які ми загубили в інформації?».



ВИСНОВКИ: сьогодення і майбутнє читання в цифрову епоху

*Нет того предмета роскоши, которым
не следовало бы пожертвовать ради книг.*

В. Чанинг

Проведений аналіз досліджень в основному зарубіжних авторів дає можливість зробити наступні висновки: нині виникла і продовжує еволюціонувати практика читання з екранів. Читання в цифровому середовищі як новий спосіб спілкування за допомогою електронних текстів динамічно міняє комунікаційне середовище, прискорює і спрощує доступ споживача до інформації, надає багато нових можливостей і переваг, трансформує читацькі навички і звички соціуму. Більше того, на новому технологічному етапі розвитку воно відроджує до життя соціальне читання, загострює цифрову нерівність, ведучи до вторинного ментально когнітивного цифрового розриву, модифікує індивідуальний досвід читання сучасників.

Отже, читання на етапі стрімкого розвитку цифрових технологій кардинально міняється. Разом з традиційним читанням з аркуша виник і продовжує формуватися, розширюючи аудиторію своїх прибічників, інший формат читання. Читання в цифровому середовищі як новий спосіб спілкування людей за допомогою електронних текстів динамічно міняє комунікаційне середовище, прискорюючи і спрощуючи доступ споживача до інформації, впливає на соціум, міняючи існуючі і відроджуючи до життя нові читацькі звички.

Цифровий формат виробляє у читача гнучкість мислення, формує навички багатозадачності, динамізму читання. Можли-

вість швидкого, поверхневого сканування текстів впливає на глибину їх розуміння і сприйняття. Соціальна дія екранної інфраструктури на індивідуальний досвід читання порівнянна з цифровою медіареволюцією. Вона загострює цифрову нерівність, поглиблює ментально-когнітивний розрив, сприяє розвитку цифрової письменності, трансформує читацькі звички і навички сучасників, розвиває комунікації в цифровому середовищі.

Думки дослідників світу про майбутнє традиційних і цифрових практик читання залишаються суперечливими: від негативних відносно впливу екранного читання на людину, і передусім на дитину, до оптимістичних, маючих надію на технічний прогрес і появу гаджетів, порівнянних по сприятливій мірі впливу на читача з друкованим носієм тексту.

В той же час дослідження підтверджують тенденцію переваги у використанні споживачами змішаних форматів читання, свідчать, що читання з екрану стає для багатьох звичним заняттям. Хоча як і раніше дієвіший вплив на когнітивні здібності читача чинить читання з аркуша.

Дані про прогрес в області читання у світі неоднозначні. Зростання онлайн-читання сприяє розширенню читання в цілому; відроджується соціальне читання; навички цифрового читання сприяють динамізму і дивергентності мислення тощо. В той же час в багатьох країнах світу міняється відношення до традиційного читання, знижується доля активних читачів/покупців друкованих книг. Також зберігається низький рівень навичок цифрової писемності.

Учені заговорили про проблеми когнітивної цифрової нерівності, наслідки якої ще тільки належить осмислити. Все актуальніше стають і проблеми розуміння видимих переваг і недоліків читання з екрану, можливих перспектив розвитку в умовах глобального переходу людства на цифрові комунікації. Завдання фахівців-книгознавців нівелювати недоліки цифрового формату читання, негативні наслідки «цифрової нерівності», зберегти дієві напрацювання традиційних читацьких практик, прийняті в книжковій культурі, впровадити все те краще, що несе з собою цифрова епоха.

Розвиток нових інформаційних технологій ставить свої вимоги до інформаційно-бібліотечних систем і окремих бібліотек. Потрібні сучасні бібліотеки, які вміють представити книги в цифровому вигляді, без цього руху вперед не буде. Сучасне покоління читачів вже оцінило такі переваги електронних книг, як оперативність розміщення інформації в електронних базах даних, оперативність пошуку інформації, оперативність використання даних і, крім усього, зручність користування цими даними. Майбутнє за мережами електронних бібліотек і тому слід всіляко ініціювати проекти створення таких бібліотек в Україні.

Основними інструментами «м'якої сили» у міжкультурній комунікації є: «м'яка сила» книги; цензура як протидія «м'якій силі» книги; імідж країни і політичних акторів; комплексна інформаційно-комунікаційна політика. «М'яка сила» книги – один із найважливіших і ефективно діючих інструментів неофіційної зовнішньої культурної політики багатьох країн; головний культурний продукт, ідеологічне знаряддя, один із символів кожної країни, засіб формування іміджу держави на світовій арені й один з найголовніших елементів у системі забезпечення її культурної присутності у різних частинах планети.

Книговидавництво суттєво впливає на формування й реалізацію внутрішньої і зовнішньої культурної політики та життя громадянського суспільства загалом, це «наймогутніший промоутер і експортер візуальних символів». Вивчення досвіду застосування «м'якої сили» книги окремою державою дозволяє краще зрозуміти принципи її функціонування, виявити слабкі й сильні сторони.

Список використаних джерел

1. Сенченко М. Від ери Гутенберга до ери комп'ютексів // Вісник Книжкової палати. – 2007. – № 6. – С. 3–6.
2. Сенченко М. Світлої пам'яті директора Бібліотеки Конгресу США Джеймса Біллінгтона (1929–2018) : [некролог] // Вісник Книжкової палати. – 2019. – № 11. – С. 47–48.
3. Биллингтон Дж. Гуманитарные последствия информационной революции. Альманах «Форум» – 2001. Проблемы выбора. – Москва : Издательский дом «Инфра-М». 2001. – С. 120,121.
4. Бредбері Рей. «451 градус за Фаренгейтом». – Київ : Навчальна книга Богдан. 2011. –208 с.
5. Частичная физиология нервной системы. Руководство по физиологии. Ленинград : «Наука». 1983. – С. 708.
6. Сенченко М. Негативні наслідки інформаційно-комп'ютерної революції : [доп., прочит. в НТУ «Київський політехнічний інститут», 1 жовт. 2001 р.] // Вісник Книжкової палати. – 2001. – № 9. – С. 3–7.
7. Сенченко М. «Культурна революція» в Україні, або Управління деградацією // Дніпро. – 2005. – № 1/2. – С. 85–132 ; № 3/4. – С. 70–112.
8. Независимая газета, 8 сентября 2001 г. № 167. – С. 1,8.
9. Сенченко Н. Невидимая война: психофизическое оружие. – Киев : Лира-К, 2019. – 383 с. – (Серия «Четвертая мировая латентная война»).
10. Сенченко М. Читання, соціальна нерівність, електронна книга // Вісник Книжкової палати. – 2012. – № 1. – С. 3–6.
11. Сенченко М. Чи вміємо ми читати?! // Вісник Книжкової палати. – 2012. – № 3. – С. 3–6.
12. Лизунова И. В., Ван дер Вил А., Гарсия-Фебо Л., Пшеничная Е. В. Чтение с листа или с экрана? Преимущества, недостатки, цифровое неравенство // Библиосфера. 2020. № 3. С. 45–57. <https://doi.org/10.20913/1815-3186-2020-3-45-57>.
13. Меркоски Д. Книга 2.0. Прошлое, настоящее и будущее электронных книг глазами создателя Kindle, Москва : Манн, Иванов

и Фербер, 2014. 293, [11] с. [Merkosky J (2014) Book 2.0. The past, present and future of e-books through the eyes of the creator of Kindle. Moscow, Mann, Ivanov i Ferber. (In Russ.)].

14. Шартье Р. Письменная культура и общество. Москва : Новое изд-во, 2006. 272 с [Chartier R (2006) Written culture and society. Moscow: Novoe izd-vo. (In Russ.)].

15. Leu D and Maykel Ch (2016) Thinking in new ways and in new times about reading. *Literacy Research and Instruction* 55(2): 122–127. <https://doi.org/10.1080/19388071.2016>

16. Мелентьева Ю. П. Цифровое чтение: генеалогия формирования и перспективы его развития в условиях цифровизации общества // Библиосфера. 2019. № 4. С. 14–21 .1135388.

17. Pleimling D (2012) Social reading – Lesen im digitalen Zeitalter. BPB.de. URL: <https://www.bpb.de/apuz/145378/social-reading-lesen-im-digitalenzeitalter?p=1> (accessed 20.07.20)

18. Garcia-Febo L Reading in the digital age: traditions and new opportunities to save the world. URL: http://www.spsl.nsc.ru/download/archive/4_3_1_fedo.pdf (accessed 20.07.20).

19. Greenfield S. (2003) Tomorrow's people: how 21st century technology is changing the way we think and feel. London: Allen Lane.

20. Rosen LD (2007) Me, my space, and I: parenting the Net generation. New York: St. Martin's Publ.

21. Mangen A and Van der Weel A (2016) The evolution of reading in the age of digitisation: an integrative framework for reading research. *Literacy* 50(3): 116–124.

22. Delgado P, Vargas C, Ackerman R and Salmerón L (2018) Don't throw away your printed books: a metaanalysis on the effects of reading media on reading comprehension. *Educational Research Review* 25: 23–38. <https://doi.org/10.1016/j.edurev.2018.09.003>.

23. Ставангерская декларация о будущем чтения. URL: <https://ereadcost.eu/stavanger-declaration/> (дата обращения: 02.06.2020).

24. Clinton V (2019) Reading from paper compared to screens. *Journal of Research in Reading* 42 (2): 288–324. Cordón-García JA, Alonso-Arevalo J, Gomez-Diaz R and Linder D (2013) Social reading: platforms, applications, clouds and tags. Oxford: Chandos Publ.

25. Ackerman R and Goldsmith M (2011) Metacognitive regulation of text learning: On screen versus on paper. *Journal of Experimental Psychology: Applied* 17(1): 18–32.

26. Kong Y, Seo YS and Zhai L (2018) Comparison of reading performance on screen and on paper: a meta-analysis. *Computers & Education* 123: 138–149. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2018.05.005>.

27. Van der Weel A (2020) Behind the screen looms a new Gutenberg revolution. *TXT Magazine*, pp. 1–8.

28. Trakhman LS and Alexander P (2017) Reading on paper and digitally: what the past decades of empirical research reveal. *Review of Educational Research* 87(6): 1007–1041. <https://doi.org/10.3102/0034654317722961>.

29. Roskos K and Neuman S (2014) Best practices in reading: a 21st century skill update. *The Reading Teacher* 76(7): 507–511. <https://doi.org/10.1002/trtr.1248>.

30. Siagian FE and Maryanti E (2017) E-reading vs traditional reading: can internet, social media and gadgets bridge the gap between reading and learning among medical students? *Journal of Medical Science* 11(2): 110–117.

31. Wolf M. (2007) *Proust and the squid: the story and science of the reading brain*. New York: Harper. (2019) *Research: reading in a digital age*. Read NZ. URL: <https://www.read-nz.org/advocacy/research/> (accessed 20.07.20). (2019) *Study: paper reading more effective than screen reading*. Learning English. URL: <https://learningenglis>.

32. Stein B (2013) Social reading is no longer an oxymoron. *The unbound book*. Eds Joost Kircz and Adriaan van der Weel (Amsterdam: Amsterdam University Press).

33. Stein B. A taxonomy of social reading: a proposal. *The Institute for the future of the book*. URL: <http://futureofthebook.org/social-reading> (accessed 06.09.2020).

34. Pleimling D (2012) Social reading – Lesen im digitalen Zeitalter. BPB.de. URL: <https://www.bpb.de/apuz/145378/social-reading-lesen-im-digitalenzeitalter?p=1> (accessed 20.07.20).

35. Лизунова И. В. Социальные сети книжной тематики – инновационный тренд популяризации чтения // Труды ГПНТБ СО РАН. 2017. Вып. 12, т. 2. С. 5–18 [Lizunova IV (2017) Book social networks is an innovative trend in the popularization of reading. *Trudy GPNTB SO RAN* 12(2): 5–18. (In Russ.)].

36. Лизунова И. В., Павленко С. В. Трансформация книги в условиях медийных революций // Библиосфера. 2020. № 1. С. 12–23 [Lizunova IV and Pavlenko SV (2020) Transforming the book in the face of media revolutions. *Bibliosfera* 1: 12–23. (In Russ.)]. <https://doi.org/https://doi.org/10.20913/1815-3186-2020-1-12-23>.

37. Petrilli MJ (2019) Petrilli: 2019 NAEP results show there's something wrong going on. 3 theories about what

38. Evans, James E (2008) Electronic publication and the narrow of science and scholarship. *Science* 321(5887): 395–399. <https://doi.org/10.1126/science.1150473>.

39. Leesmonitor (2016) Digitaal lezen, anders lezen? URL: https://issuu.com/stichtinglezen/docs/leesmonitor1-2016_lr (accessed 20.07.20). Liu Z. (2005) Reading behavior in the digital environment: changes in reading behavior over the past ten years. *Journal of Documentation* 61(6): 700–712. <https://doi.org/10.1108/00220410510632040>.

40. Van der Well A (2011) Changing our textual minds: towards a digital order of knowledge. Manchester: Manchester Univ. Press.

41. Волков Д., Гончаров С. Российский медиа-ландшафт 2019: телевидение, пресса, интернет и социальные сети // Левада центр. 2019 [Volkov D and Goncharov S (2019) Russian media landscape 2019: television, press, Internet and social media. Levada tsentr. 2019. URL: <https://www.levada.ru/2019/07/01/dosug-i-razvlecheniya/> (дата обращения = accessed 20.07.20). (In Russ.)].

42. Use a computer to do almost anything! URL: <https://www.digitallearn.org/> (accessed 20.07.20).

43. ALA American Library Association. URL: <http://www.ala.org/> (accessed 20.07.20).

44. Джерело : <https://ua.112.ua/suspilstvo/liudy-i-aki-chytaiut-knyhy-zhyvut-maizhe-na-dva-roky-dovshe-330320.html>

45. Сенченко М. Життя людини і книги // Вісник Книжкової палати. – 2018. – № 11. – С. 3–4.

46. Смирнова А.Г. Образ государства как фактор принятия внешнеполитических решений // ПОЛИС, 2004, № 4.

47. Гаврилов Г. А. Имидж страны как одна из целей информационной войны / Актуальные вопросы филологических наук: материалы междунар. науч. конф. (г. Чита, ноябрь 2011 г.). – Чита : Издательство Молодой ученый, 2011. – С. 154–156.

48. Nye J. Bound to Lead: The Changing Nature of American Power. – New York, 1990; Nye J. Soft Power. The Means to Success in World Politics. – New York: Public Affairs, 2004.

49. Най Дж. Гибкая власть. Как добиться успеха в мировой политике. – Новосибирск – Москва : Тренды, 2006. С. 30 – 32.

50. Колесник Е. Книжные коллекции Центральной научной библиотеки Академии наук УССР. К. : Наукова думка, 1988. – С. 10, 11.

51. Słownik pracowników książki polskiej. Warszawa. – Łódź, 1972. – S. 846 – 848.

52. ЦНБ, рукоп. відділ ф. 1, № 6417, л. 1–116.

53. Kollataj H. Korrespondencya listowna z Tadeuszem Czackim. Kraków, 1844. – Т. 3. – С. 100 – 101.

54. Сенченко Н. Четвертая мировая организационная война. – Киев : Издательство Лира-К, 2020. – 432 с. – (Серия «Четвертая мировая латентная война»).

55. Сенченко М. Світова латентна організаційна війна. Київ : ФОП Стебеляк О., 2020. – 336 с. – (Серія «Четверта світова латентна війна»).

56. Nye J. The future of American power: dominance and decline in perspective/ Joseph S. Nye // Foreign affairs. – 2010. – Vol. 89, № 6. – P. 2–12.

57. Сенченко О. Книга як інструмент інформаційних війн ХХ століття / Оксана Сенченко // Вісник Книжкової палати. – 2018. – № 1. – С. 15–22.

58. Сенченко О. Актуальні аспекти книги як атрибута «м'якої сили» у глобальному історичному просторі / Оксана Сенченко // Вісник Книжкової палати. – 2018. – № 2. – С. 17–25.

59. Сенченко О. Застосування «м'якої сили» книги проти англійського народу в ХІХ столітті / Оксана Сенченко // Вісник Книжкової палати. – 2018. – № 3. – С. 31–35.

60. Сенченко О. «М'яка сила» книги у гібридній війні Росії проти України / Оксана Сенченко // Вісник Книжкової палати. – 2018. – № 4. – С. 31–36.

61. Чесноков С. Роль негосударственных «мозговых центров» в процессе принятия решений военно-политическим руководством США в области обороны и безопасности / С. Чесноков // Зарубежное военное обозрение. — 2007. — № 5. — С. 2—6.

62. Сенченко М. Мозкові центри країн світу / М. І. Сенченко, О. М. Сенченко, В. Г. Гастинщиков. — Київ : Персонал, 2016. — 278 с.

63. Лиддел Гарт Б. Стратегия непрямых действий/ Бэзил Лиддел Гарт. – Москва : Астрель ; Владимир : ВКТ, 2012. – С. 476–478.

64. Liddel H. B.Strategy the indirect approach / B. Hart Liddel. – URL: http://militera.lib.ru/science/liddel_hart1/index.html.

65. Лингвистика информационно-психологической войны: монография. Книга I / А.А. Бернацкая, И.В. Евсеева, А.В. Колмогорова [и др.]; под ред. проф. А.П. Сковородникова. Красноярск: Сиб. федер. унт, 2017. –340 с.

66. Чобіт Д. МАКУХА або штрихи до політичного портрета «БЛОКУ ЮЛІІ ТИМОШЕНКО». БРОДИ-ПРОСВІТА, 2008. – 350 с.

67. Попов Д., Мильштейн И. Оранжевая принцесса. Загадка Юлии Тимошенко –М.: Издательство Ольги Морозовой, 2006 – 400 с.

68. Браун Дэн. Код да Винчи. ООО «Издательство АСТ». Республика Тыва. 2005. – 542 с.

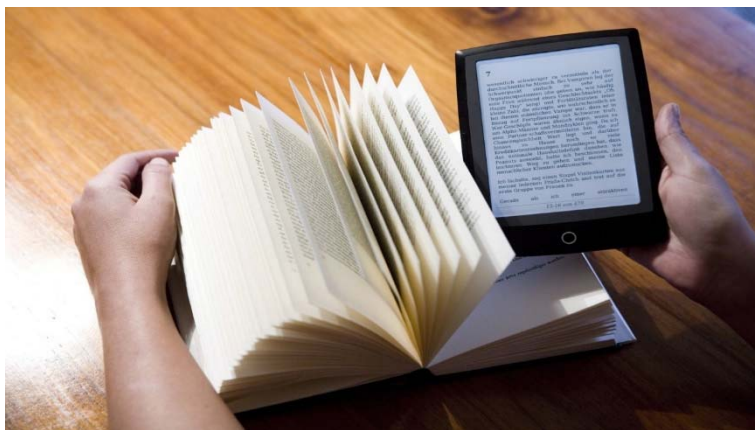
69. Szafranski R. Theory of information warfare: preparing for 2020 / R. Szafranski // Official Site of «Airpower Journal». – URL: http://www.airpower.au.af.mil/airchronicles/apj/apj95/spr95_files/szfran.htm

70. Браун Д. Первый Меролинг. СПб. : Издательство «Фениксчер-пресс», 2005. – 512 с.

71. Сондерс Ф. С. ЦРУ и мир искусств: культурный фронт холодной войны / Пер. с англ. под рук. Е. Логинова и А. Верченкова; редактор перевода В. Крашенинникова. – М.: Институт внешнеполитических исследований и инициатив, Кучково поле, 2013. – 416 с. (Серия «Реальная политика»).

72. Сенченко О. «М'яка сила» книги в роки «холодної війни» / Оксана Сенченко // Вісник Книжкової палати. – 2018. – № 5. – С. 30–38.

73. Сенченко О. Інформаційно-мережеві війни: теорія, моделі, алгоритми / О. М. Сенченко. – Київ : КІТ, 2017. – 348 с.



ЗМІСТ

Вступ	3
--------------------	----------

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

Паперова і електронна книги – проблеми і перспективи

1.1. Книга як медіум комунікацій.....	13
1.2. Електронні книги	15
1.3. Які ж властивості електронної книги.....	17
1.4. Що ми маємо сьогодні?.....	18
1.5. Проблема авторських прав.....	24

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

Гуманітарні наслідки впровадження комп'ютерної техніки

2.1. Дискусії про кібернетичний всесвіт.....	27
2.2. Електронна комунікація	29
2.3. Функції електронної комунікації	33
2.4. Мультимедійна комунікаційна культура.....	36
2.5. Негативні фактори впровадження нових інформаційних технологій.....	41

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

Трансформація сучасного читання

3.1. Традиційне і цифрове читання	53
3.2. Цифрове читання: розуміння нового формату читання	55
3.3. Цифрова взаємодія і традиційні практики.....	57

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

Про ефективність сприйняття тексту з аркуша та з екрану: результати дослідницьких проєктів

4.1. Характер читання традиційних і цифрових текстів їх сприйняття і розуміння	58
4.2. Можливості екрану: соціальне читання.....	62
4.3. Цифрова нерівність і її наслідки	64
4.4. Трансформація читацьких звичок сучасників.....	67
4.5. Роль бібліотек в ліквідації «цифрового розриву»	68
4.6. Необхідні зміни в навчанні	70

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ

Ризик цифрової залежності й ода друкованій книзі

5.1. ПостCOVIDний світ і ризик цифрової залежності	73
5.2. Книги і Люди.....	75

РОЗДІЛ ШОСТИЙ

Книга як засіб покращення іміджу України в умовах інформаційних війн

6.1. Імідж країни	79
6.2. М'яка сила	83
6.3. Книга – як інструмент формування іміджу держави.....	85
6.4. Пропаганда досягнень українських письменників	88
6.5. Популяризація фондів бібліотек всередині країни і на міжнародній арені.....	91

РОЗДІЛ СЬОМИЙ

«М'яка сила» книги

7.1. Книга, як інструмент організаційних війн.....	96
7.2. Сутнісні характеристики книги як «м'якої сили».....	100
7.3. Методи обмеження доступу до достовірної інформації.....	110

ВИСНОВКИ:

сьогодення і майбутнє читання в цифрову епоху	117
---	-----

Науково-публіцистичне видання

Микола СЕНЧЕНКО

Оксана СЕНЧЕНКО

ВІД ЕРИ ГУТЕНБЕРГА ДО ЕРИ ЦУКЕРБЕРГА...

*Переваги і недоліки
сприйняття друкованого і електронного тексту*

Керівник видавничого проекту *В.І. Зарицький*

Комп'ютерний дизайн *О.П. Щербина*

Авторська редакція

Підписано до друку 09.02.2021. Формат 60х84 ¹/₁₆.

Папір офсетний. Друк офсетний. Гарнітура Times New Roman.

Умовн. друк. аркушів – 6,94. Обл.-вид. аркушів – 5,72.

Тираж 300.

«Видавництво Ліра-К»

Свідоцтво № 3981, серія ДК.

03142, м. Київ, вул. В. Стуса, 22/1

тел./факс (044) 247-93-37; (050) 462-95-48

Сайт: lira-k.com.ua, редакція: zv_lira@ukr.net